T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ EDATLARLA TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ EDATLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Özgür Semih BERKİL

Yüksek Lisans Tezi

TEMMUZ-2003
DENİZLİ

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ EDATLARLA TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ EDATLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarafından Kabul Edilen
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Özgür Semih BERKİL

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 10/07/2003

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY

Temmuz-2003
DENİZLİ

TEZ SINAV SONUÇ FORMU

Bu tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

_____

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN

(Yönetici)

_____ _____

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ

(Jüri Üyesi)

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY

(Danışman-Jüri Üyesi)

_____ _____

(Jüri Üyesi) (Jüri Üyesi)

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .....tarih ve .....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ferhat ERARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Geçmişte nispeten aynı coğrafyada, aynı şartlar altında şekillenen Türkçemiz zamanla farklı coğrafyalarda ve çeşitli kültür merkezlerinde gelişimini sürdürmüştür.

Geniş bir coğrafyada milyonlarca insanın dili olan Türkçenin günümüze kadar yerli ve yabancı Türkologlar tarafından birçok meselesi aydınlığa kavuşturulmuştur. Ancak çözülmesi gereken meseleleri de oldukça çoktur.

Türkoloji çalışmaları başlayalı bir asır olmuştur.Bu süre içinde uzun bir yol katedilmiştir.Fakat henüz neşredilmemiş yüzlerce eski eser ve bu eserlerin satırları arasında saklı dil zenginlikleri araştırılıp ortaya çıkarılmayı beklemektedir.

Yapılacak olan bu araştırmalarda, mukayeseli metot benimsenmeli ve meseleler derinliğine incelenmelidir. Seçilen konunun sınırları aşılmadan, tespit edilen konular üzerinde yoğunlaşılmalıdır.

Bu düşünceden hareketle Türkçedeki edatlar ile Türkçenin güney-batı kolundaki Türkmen Türkçesindeki edatların mukayeseli incelenmesinin tek başına ele alınması lüzûmlu olan konulardan biri olduğu kanısına vardık.

Yeni bir şey ortaya koymuş olmak için bugüne kadar yapılagelmiş izahlardan farklı yorumlamalara girişmedik; ancak bazı küçük izahlar yapma gereği duyduk. inancımıza göre bu alan hayale, faraziyelere tehlikeli olabilecek kadar açıktır. Çalışmamızı bu hususları dikkate alarak hazırlamayı uygun gördük.

Bu çalışmada kaynakça bölümünde belirtilen kaynak kitaplardan yararlanılmış, edebi metinler taranmış, bu metinlerdeki edatlar tespit edilmiş, fişlenmiş ve daha sonra bu fişler tasnif edilmiştir.

Tasnif edilen edatlar kullanılışları bakımından değerlendirilmiş, ve cümle içindeki görevleri bakımından incelenmiştir. Çalışmalarımız sırasında, anlaşılacağını sandığımız cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını yazmadık.

Çalışmalarımda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Nergis BİRAY'a teşekkür ederim.

Özgür Semih BERKİL

ÖZET

Türkiye Türkçesindeki edatlarla Türkmen Türkçesindeki edatların karşılaştırmalı incelenmesini içeren bu tez ile, yeni, araştırılmaya açık ve muhtaç olan Türkmen Türkçesine ve bu sahada araştırma yapacaklara bir katkıda bulunmak istedim.

Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi , bir bütünün birbirinden pek de farklı olmayan iki parçasıdır. Tespit edilen farklılıkların Türkiye Türkçesindeki muadiliyle mukayeseli incelemesiyle, hem Türk Diline hizmet etmiş olacağıma hem de çalışmamın yeni araştırmacılara bir basamak olacağına inanmaktayım.

Bu çalışma Türkmencedeki edatlar ve Türkiye Türkçesindeki edatların karşılaştırılmasından ibarettir. Çalışmamız tamamen metinlere dayanmaktadır. Türkmen Türkçesinde neşredilmiş hikaye, roman ve metinleri taradık. Bunlardaki mevcut edatları tespit ederek örneklerle sunduk.

Edatın yapısı, menşei, vazifesi ve kullanılışı hakkında bilgi verirken fazla ayrıntılı açıklamalara girişmedik; çünkü her edat hakkında derinliğine bir araştırma yapıp manası, vazifesi, kullanılışı hakkında bilgi verebilmek için sadece bu konuyu ele alan bir araştırma yapılması gerektiğine karar verdik.

Çalışmamızın sonucunda edatların, Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanım açısından birbirine benzediği, aradaki akrabalık nedeniyle bunun doğal olduğu ve Türkçenin yapısının sağlamlığını ispatladığı sonucuna vardık. Ancak Türkmen Türkçesinde iyelik ve hâl eki alan edatlara rastladık. Türkiye Türkçesinde, ek alan bu kelimeler edat olarak değerlendirilmemektedir.

Özgür Semih BERKİL

ABSTRACT

With this theses, which include the similarities and differences of prepositions between Turkish of Turkey and Turkish of Turkoman I aim to make a contribution to those who are to make a research in this field, which is new, open and needs to be researched.

Turkish of Turkey and Turkish of Turkoman are not different from each other. By inspecting the differences between them, I believe that I can make a step for new researchers.

This study consists of the comparisons of the prepositions in Turkish of Turkey and Turkish of Turkomans. Our study totally based on the texts. We looked through the stories, novels and texts in Turkish of Turkomans. We found the prepositions in these texts and presented them with the examples.

We did not give a detailed explanation about the structure, origins and functions of the prepositions because another research is to be done to make a complete explanation about the meaning, origin and function of each preposition.

At the end of our research, we conclude that the prepositions of Turkey's Turkish and Turkoman's Turkish are similar to each other regarding their usage, and it is very normal due to the relationship between them. But we came across some prepositions wich take affixes of possessive and manner. İn Turkey's Turkish, when a word takes an affix, that is not regarded as a preposition.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TEZ SINAV SONUÇ FORMU.....III.
ÖNSÖZ.....IV
ÖZET..... V
ABSTRACT.....VI
İÇİNDEKİLER.....VII-VIII
KISALTMALAR…….IX-X

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1EDAT NEDİR?.....1
1.2.EDAT ÇEŞİTLERİ.....4
1.2.1.Ünlem Edatları.....6
1.2.2.Cümle Başı Edatları.....10
1.2.3.Son Çekim Edatları..... 12
1.3.TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE EDATLAR.....16
1.3.1.Posleloglar.....17
1.3.2.Baglayıcılar..... 17
1.3.3 Ownuk Bölekler (Ünlem Edatları).....18
1.3.4. Ownuk Bölekler……..…..27
1.3.4.Modal Sözler.....28

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1.SON ÇEKİM EDATLARI.....30
2.1.1.Son Çekim Edatı Gibi Kullanılan Kelimeler.....93

2.2.ÜNLEM EDATLARI.....98
2.2.1.Seslenme Edatları..... ...98
2.2.2.Sorma Edatları..... ..108
2.2.3.Gösterme Edatları.....110
2.2.4.Cevap Edatları.....111
2.3.BAĞLAMA EDATLARI.....113
2.3.1.Birleştirme Edatları.....113
2.3.2.Fakat İfade Edenler.....121
2.3.3.Çünki İfade Edenler.....122
2.3.4.Şarta Ve Dereceye Bağlı Olanlar.....123
2.3.5.Netice Ve İzah İfade Edenler.....124
2.3.6.Benzerlik İfade Edenler..... 133
2.3.7.'Aksi Halde' İfadesi Taşıyanlar..... 134
2.3.8.'Gerçi' İfadesi Taşıyanlar.....135
2.3.9.'Eğer' İfadesi Taşıyanlar..... 135
2.4..OWNUK BÖLEKLER.....137-138
SONUÇ……139-140-141
KAYNAKÇA …….....142-143-144
ÖZGEÇMİŞ.....145

KISALTMALAR

AA	Dr. Mehmet KARA, Ata ATACANOV'un Şiirleri I, II
Ä ve OİH	(Ärsarıbaba ve Onuñ İli Haqında) Hocanepes: Ämantagan BEGCANOV
An	Nurmuhammet ANDALIP, Andelip (Halk hikayeleri)
Atasöz	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet BİRAY özel sayısı
BDHE	(Bir Derwüş Haqda Erteki)
CD	Nargılıç ATAYEV, Cadulu Bägül
ÇBA	Yazmırat MEHMEDİYEW, Çınar Boy Alyar
GA	Gorkut Ata
GAY	Atamantagan BEGCANOW, Gämlen Aqabalar Göçülen Yurtlar
GDO	Ata ÇIQIYEW, Geliñ Dostlar Oynalıñ
GEY	Geçmişten Eşidilyeñ Yañ, Arazbay ÖRÄYEV
GGTDİZ	B. ÇARIYAROW, Günorta-Günbatar Türki Dillerde İşlik Zamanları
Gör.	Göroglı, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Magtımgulı Adındaqı Dilve Edebiyat Istitutı
GYO	Gara Yılgınıñ Oglı 2. Kitap Şamırat TAGANOV
HG	(Helalay Garıp), Türkmen Halk Dessanları
HH	Hüyrlukga- Hemra
Kör.	Göroglı
M.	H. MELAYEV, Mengün
MD	Himmet BİRAY, Mahtumkulu Divanı
Mn	Oraz YAGMIR Magtımgulınama
MSE	Türkmenistan Kinematografiyacilar Birleşigi, Maktımgulı Saylanan Eserler
Näz	Türkmen Halq Dessanları III, (Näzdepe)
ÖBTA	Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, II Baskı
Pıragı	Övezdurdı NEPESOV, Pıragı

POHE	(Patışanıñ Oglı Haqda Erteki) Mustafa Bülent TÜRKOĞLU, Cadulu Bägül, Türk Halk Ertekileri
STS	Maral AKIYAVA
Ş	Şapaq 1 ve 2, Yazmırat MAMMEDİEV
TD	P. AZIMOW, G. SOPIYEV, Y. ÇÖÑÑEYEW, Türkmen Dili
TD 2	R. BERDİYEW, S. KÜRENOW, M. HAMZAYEW, Türkmen Dili
TDS	Türkmen Diliniñ Sözlügi, Türkmenistan SSR/Ilımlar Akademiyası
TDSİ	S. ÄRNAZAROV, Türkmen Dilinde Söyleyiş İşlikler
TDG	Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındagı Ilım we Tehnıka Baradakı Yakarı Geñeş Magtımgulı Adındaki Dil we Edebiyat Istıtutı, Türkmen Diliniñ Garmmatikası, Morfologiya
TE 7	Gülşat MEREDOVA, Türkmen Edebiyatı 7
TET	(Kakalı BERKEİYEV, Türkmen Edebiyatınıñ Tarıhı) Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı
TGM	Doç. Dr. Berdi SARI, Dr. Nurcan GÜDER; Türkmencenin Grameri
THD	(Armangül GARRIYEVA, Kakalı BERKELİYEV, Kakalı SEYİDMIRADOV, Türkmen Halk Masalları) Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı
TM	Oskar HANSER, Türkmen Manual,
TT	K. B. MUHAMMEDBERDİYEV, Y. ORAZKLIÇEW, Türkmenistanıñ Tarıhında Materiallar
TTS	Talat TEKİN, M. ÖLMEZ, E. CEYLAN, Z. ÖLMEZ, S. EKER; Türkmence-Türkçe Sözlük
V	Hıdır DERYAEV, Vicdan, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı
YD	Cem SPORŞÇIKOV, Yedi Davager
HHE	(Hayvanlar Haqında Ertekiler), AG (Aqmaq Gurbaga), BGU (Baqañız Gazanda Uzalar), EİYHB (Esiniñ İki Yagıdan Halas Bolşı), CE (Cadılı Ertekiler), BYD (Baytaldan Yeñlen Döw) Zekäkil, İlaman, (Külbasar)

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1.EDAT NEDİR?

Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelimelerdir.

Arapça bir kelime olan edat "âlet" ve "vasıta" anlamındadır.

Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e göre: "Edatlar, anlamları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına anlamları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar."(1) Muharrem ERGİN'e göre; "Edatlar kelime yapımına elverişli değildirler. Ancak isimleşenlerinden kelime yapılabilir. Esas itibariyle dilin eksiz unsurlarıdır."(2)

Edatları, "Dilin mantıkî kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcı" (3) olarak niteleyen Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU ise, "Tek başına manaları olmayıp, ancak cümledeki kelime ve diğer kelime grupları arasında çeşitli münâsebetler kurmaya yarayan âlet sözler, vasıtalar"(4) şeklinde bir tanım yapmıştır. HACIEMİNOĞLU'na göre edatlar çekime gelmeyen "donmuş" ve "kalıplaşmış" sözlerdir. Bu nedenle mahiyet itibariyle isim çekim eklerine yaklaşırlar.

"*Edatları gerek dilin bütünü içinde, gerekse gramer unsuru olarak cümle içinde isim ve fiillerden ayıran iki mühim hususiyet vardır:*

***1.** Tek başlarına mana taşımamaları 2.Çekime girmemeleri*

Onun içindir ki, asılları ne olursa olsun bu hususî farkları göstermeyen kelimeler,o durumları ile artık edat değildir. Bu nedenle bazı Avrupalı Türkologların isme muzaf olmuş ve çekim eki almış birçok kelimeleri (içinde,dışında,karşısında,yanında v.b. gibi kendi dillerine kıyasla edat saymaları doğru değildir.(5)

---

(1) Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, **Gramer Terimleri Sözlüğü** Ank. 1992
(2) Prof. Dr. Muharrem ERGİN**, Türk Dil Bilgisi**, İst. 1997, s.348
(3) Prof. Dr. Muharrem ERGİN,**Türk Dili**. s.348
(4) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, **Türk Dilinde Edatlar**, İst. 1992, s.5
(5) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, a.g.e., s.5

HACIEMİNOĞLU'na göre:

"Eski Türkçe devresinden beri dilimizde mevcut olan edatlar yapı ve mahiyet bakımından beş gruba ayrılırlar:

1.*Fiilden türeyenler*

Bunlar fiil köklerinden genellikle zarf fiil ekleri ile bazen de çekim ekleri ile teşkil edilmiş edatlardır.Genellikle çekim ve bağlama edatları fiilden türemişlerdir.

2. *İsimden türeyenler*

Bunlar isim köklerinden genellikle vasıta hâli eki, iyelik eki, cihet eki ve bazen da diğer hâl ekleri ile teşkil olunmuşlardır. Kuvvetlendirme, soru ve çekim edatları daha çok bu şekilde türemiştir.

3. *Yapısı ve menşei bilinmeyenler*

Bunlar, Eski Türkçeden beri görülen fakat menşe ve yapıları kesin olarak bilinemeyen edatlardır.

4. *Taklidi söz mahiyetinde olanlar*

Bunlar genellikle insan veya tabiat seslerini taklit suretiyle, his ve hadiseleri yorumlayıp ses şeklinde ifade eden sözlerdir.Tam bir edat özelliği gösterirler. Seslenme, ünleme, cevap ve hayret edatları genellikle böyle türemiştir.

5. *Yabancı asıllı olanlar*

Bunların ancak İslami Türk Edebiyatı devresinden itibaren dilimize girenlerini tespit edebiliyoruz. Onlar da Arapça ve Farsçadan alınan sözlerdir. En çok bağlama edatları arasında görülen bu yabancı asıllı sözler , bilhassa tercüme hareketi başladıktan sonra dilimize girmiştir.[(1)]

Türkçede aslî olarak isimler ve fiiller olmak üzere sadece iki farklı kelime grubu vardır.Fakat dil hayatiyeti olan sürekli bir varlıktır.Bu da onun devamlı sûrette gelişmesini, zenginleşmesini, mana ve ifade gücünü arttırmasını gerektirir.Yapısını aşmadan, değişik ifade imkânlarına kavuşmasını ihtiyaç hâline getirir. Önceleri tek tek şahıslar tarafından yüklenen ve dar bir sahada kalan bu yeni manalar, gittikçe yerleşir, genişler ve yaygınlaşır, süreklileşir. Neticede dilin bünyesi içinde yeni gramer vazifeleri yüklenmiş kelime grupları şekillenmiş etmiş olur. Ancak isim ve fiil gibi temel

---

(1)Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, **Türk Dilinde Edatlar**, İst. 1992, s.6,7

unsurlardan başka yardımcı unsurların çeşitliliği o dil için zenginlik göstergesidir; çünkü dillerin asıl zenginliği kelime sayısının fazlalığından çok, ifade imkânlarının genişliği ile ölçülür. Edatlar da dile ifade gücü ve kazandıran sözler olduğuna göre, işlenmiş dillerin çeşitli vazifelerle yüklü sayısız edata sahip olmaları doğaldır. Dilimizdeki edatların büyük bir kısmı, isim veya fiil grubundaki kelimelerin oradan alınıp edat durumunda kullanılmaları neticesinde meydana gelmiştir.

1.2.EDAT ÇEŞİTLERİ

Edat çeşitleri hususunda araştırmacılar arasında tam bir birliğe varılmamıştır. Bu nedenle farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Prof. Dr. Muharrem ERGİN, edatların "Ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları olmak üzere üç çeşit" [(1)] olduğunu söyler.

"*Ünlem Edatları:*

1) Seslenme Edatları

2) Sorma Edatları

3) Gösterme edatları

4) Cevap Edatları

Bağlama Edatları:

1) Sıralama Edatları

2) Denkleştirme Edatları

3) Karşılaştırma Edatları

4) Cümlebaşı Edatları

5) Sona Gelen Edatlar

Son Çekim Edatları:

1)Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları

2)Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları

3)Son Çekim Edatı Gibi Kullanılan İsimler

4)Son Çekim Edatlarına Yardımcı Kelimeler"

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, edatları mana ve vazifelerine göre on gruba ayırır:

"*1.Çekim Edatları*

2.Bağlama Edatları

3.Kuvvetlendirme Edatları

4.Karşılaştırma - Denkleştirme Edatları

5.Soru Edatları

6.Çağırma- Hitap Edatlar

(1)Prof. Dr.Muharrem ERGİN, a.g.e. s.348

7.Cevap Edatları
8.Ünlem Edatları
9.Gösterme Edatları
10.Tekerrür Edatları " (1)

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri adlı eserinde edatları takı, bağlam ve ünlem başlıkları altında toplamıştır. Takıları; "1. Kim hali isteyen takılar, 2. Kime hali isteyen takılar, 3. Kimden hali isteyen takılar, 4. Ada katkı olan takılar olarak dört grupta incelemiştir.(2) Bağlamları; 1. Ulama bağlamları., 2. Ayırlama bağlamları, 3. Karşılaştırma bağlamları, 4. Almaşma bağlamları, 5. Üsteleme bağlamları, 6. Açıklama bağlamları, 7. Salt bağlamlar, 8. Yer verme bağlamları, 9. Sebep bağlamları, 10. Sonuç bağlamları 11.Amaç bağlamları, 12.Şart bağlamları olarak ayırır.(3)

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, ünlemleri edat olan kelimeler arasında saymamıştır. Bu konuda "Ünlemler dilde en eski bir kelime sınıfı olup aslında bağlamlar ve takılar gibi üreme ve devşirme bir kelime topluluğu teşkil etmemek - tedirler. Bu sebeple onları edat kelimeler arasında saymak yerinde olmaz." (4) demiştir.

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU'na göre ünlemler

"1.Asıl ünlemler
2.Ünlem olan başka kelimeler

olarak ikiye ayırdıktan sonra birinci grubu; a) Duyuş ünlemleri, b)Soruşturma ünlemleri olarak ; ikinci grubu a) Ünlemleşen isimler, b) Ünlemleşen fiiller, c) Birleşikler- üremeler olarak üçe ayrılır." (5)

Prof. Dr. Tahir N. GENCAN ise edatları; 1. Benzetme ilgeçleri, 2.İçin ,3. İle, 4. Yalnız, 5. Ancak olmak üzere beş gruba ayırır.(6)

---

(1) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, a.g.e., s.8

(2) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s.386

(3) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU**, Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s.390,396

(4) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s.396,402

(5) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s.396,402

(6) Prof. Dr. Tahir Nejat GENCAN, **Dil Bilgisi**, İstanbul,1992, s.226,228

1.2.1.ÜNLEM EDATLARI

Ünlem kelimesi, "ün" isim köküne "le" isimden fiil yapım eki gelmesi ve "-m" fiilden isim yapım ekini almasıyla oluşmuştur. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ünlem: "Türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime"(1) tanımıyla geçmektedir.

Prof. Dr.N.HACIEMİNOĞLU, ünlemleri: "Takdir, temenni, dua, hayret, teessür, pişmanlık vb. duyguları ifade eden edatlar"(2) şeklinde tanımlamıştır.

Ona göre "Bunlar her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir. Menşe ve yapı bakımından ya tabiat seslerini taklit suretiyle, yahut da hislerin yorumlanarak "ses" şeklinde terennümü neticesinde meydana gelmişlerdir."(3)

Prof. Dr.Muharrem ERGİN'e göre ünlemler; "...his ve heyecanı ifade için içten koparak gelen edatlarla, tabiattaki sesleri taklit eden edatlardır.İfadeleri ses yapılarına dayanır. His ve heyecanlarla tabiattaki seslerin ses hâlindeki tezahürleridir."(4)

Prof. Dr. T.N.GENCAN da ünlemleri edatlardan ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir.Ona göre ünlem; " Bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acıma, şaşma gibi duyguları canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklerdir."(5)

Prof. Dr. N. HACIEMİNOĞLU ile Prof. Dr. M. ERGİN'in tanımları ünlemlerin kaynağı bakımından benzeşmektedir. Ona göre ünlemlerin bir kısmı bütün dillerde müşterektir; ancak manalı dil birliklerinin kalıplaşmak suretiyle teşkil ettikleri müstesna örnekler de olduğunu söylemiştir.(6)

Prof. Dr.Tahsin BANGUOĞLU ise, ünlemleri şöyle tanımlamıştır: "Bir duyuşu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimelere ünlem adını veriyoruz" (7)

BANGUOĞLU, ünlemlerin kullanılışıyla ilgili şu görüşlere sahiptir:

" Kullanışta çoğu zaman ünlemden sonra o duygu ve dileği açıklayan bir cümle getiririz.(Oh! Hava biraz serinledi.)

---

(1) TDK,**Türkçe Sözlük**, s. 1535, Ankara,1989
(2) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul 1992 s. 293
(3) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, a.g.e , s. 293
(4) Prof. Dr. Muharrem ERGİN, **Türk Dili**, İst. 1997 s.348
(5) Prof. Dr. Tahir Nejat GENCAN, **Dil Bilgisi**, İst. 1992
(6) Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU**, a.g.e** , s. 293
(7) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU , **Türkçenin Grameri**, Ank. 1994 s. 396

Aynı ünlemler bazen cümlenin sonunda kullanıldığı gibi, daha çok cümle sonunda kullanılan ünlemler de vardır.(Lafı uzatmayalım, haydi!)

Ünlemlerin bir özelliği de vurgulanışına göre farklı anlamlar yüklenebilmesi, dolayısıyla duygu yönünden çok farklı ifadelerle kullanılabilmesidir.

"Ünlemler diğer kelimelerden farklı olarak kendilerine göre ton ve vurgu alırlar. Buna göre söyleyişte de çok çeşitlenirler ve pek çok farklı anlatımlar alırlar. "Vay!" gibi bir ünlem derin üzüntüden sevince, tehditten okşamaya kadar varan çeşitli anlatımlar gösterir. Yazıda bu ayrılıkları tabii hiç fark etmeyiz; ancak sözün gelişi ile okurken bir dereceye kadar kestiririz."(1)

T. BANGUOĞLU'na göre ; "Yapı, tonlama ve kullanılış özellikleriyle başlı başına bir işleyişleri olan ünlemlere dilde bu yönlerden yaklaşan başka kelime toplulukları vardır. İşleyişte aynı görünmeleri sebebiyle bunları da ünlemlerle birlikte gözden geçirmemiz gereklidir. Gerçekten yansılama, hayvana seslenme, çocuk dili, argo kelimeleri nihayet başka kelime sınıflarında ünlem olarak kullanılan kelimeler, kelime öbekleri ve deyimler hep ünlem karakterinde dil unsurları olabilirler."(2)

Türkmen gramerinde ünlemler, "ümlükler" adıyla yer alır.

Türkmen Dili adlı eserde ünlemlerin özellikleri şu şekilde sıralanmıştır. Ünlemden sonra gelen cümle, ünlemle anlam açısından eşittir. Ünlemlerin diğer kelime gruplarından bazı farklı noktaları vardır: Kişiyle bağlılıkları yoktur. Sentaks açısından cümlenin ögesi sayılmazlar, ton, vurgu ve benzeri özellikler gösterilemez."(3)

P. AZIMOV, G. SOPIYEV, T. ÇÖNNÄYEV, "Türkmen Dili" adlı kitaplarında ümlüklerin tanımını şu şekilde yapmışlardır: "Belki bir soruya cevap olmayıp duygu, sevinç, kıvanç, hayret, şüphe vs. anlatan kelimelere ümlükler adı verilir.(3)

Doç. Dr. Berdi SARI, Dr. Nurcan GÜDER'e göre: "Konuşanın sevinç, korku, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimelerdir."(4)

---

(1) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, a.g.e, Ank. 1994 s. 396
(2) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, a.g.e, s.297
(3) P. AZIMOV, G.SOPIYEV,Y. ÇÖNNÄYEV, **Türkmen Dili**, Aşkabat 1992 s.284
(4) Doç. Dr. Berdi SARI, Dr. Nurcan GÜDER, **Türkmencenin Grameri** (II. Morfologia) 1998 s.102

Ünlem Edatlarının Çeşitleri

Ünlemler, ifade ettikleri anlamlara, görevlerine ya da ünlemlerin çeşitlerine göre gruplara ayrılmıştır.

Prof. Dr. Muharrem ERGİN ünlemlere edatlar içinde "ünlem edatları" olarak yer verir ve ünlemleri, seslenme, sorma, gösterme ve cevap edatları olmak üzere dört gruba ayırır.(1)

Seslenme Edatları: Seslenme edatları, hitap edatlarıdır. Ünlemler grubunda yer almasına rağmen duygu, heyecan ve tabiat sesi olma özelliklerini göstermezler. Seslenmede kullanılır. Ayrıca bir anlamları: a ay, ey, hey, yā, yāhu, be, bre, ulan, hū... gibi bu edatlar genellikle bir isimle birlikte kullanılırlar. İsim seslenilen kişiye aittir: a kızım, ey yolcu, ay oğul... gibi. Yahut tek başına kullanılırlar.

Hitabı kuvvetlendirme görevleri vardır. Hitap için sadece isimlerin de kullanıldığı görülür: Arkadaş!, kardeşim!, Yüksel!, Hayriye!... gibi

Sorma Edatları: Bu edatlar cümleye soru ifadesi katmak için kullanılırlar. Türkçe olan “hani”, Arapçadan geçen acep (acep) "acabā", kelimeleri birer sorma edatıdır."Niçin" zarf olarak kullanılmakla beraber soru edatı da sayılır. Eski Anadolu Türkçesindeki "nite, nişe, nasıl" kelimeleri de bu gruba girer.

Gösterme Edatları: Bir kimseyi, bir nesneyi işaret ederken kullanılan edatlardır.Günümüzde en bilineni "işte" dir. Argo olan "nah (na)" da bu gruba girer. "Aha, daha, de ha, te! "edatları halk arasında kullanılmaktadır.

Gösterme edatları cümleye anlam yüklerken başka bir kelimeye bağlanmazlar.

Cevap Edatları: Yöneltilen soruya olumlu ya da olumsuz yanıt vermek için kullanılan edatlardır.Bu grupta sıfatlar, isimler, tekrar grupları, isim grupları edat olarak kullanılmıştır. "Evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay, beli, he, efendim, tabii, elbette" cevap edatları olarak kullanılan kelimelerdir.

Prof. Dr. N. HACIEMİNOĞLU, on gruba ayırdığı edatların bir grubunu ünlem edatlarına ayırmıştır. Ancak ünlem edatları içinde ayrıca bir gruplamaya gitmemiştir. Bu grup altında şu edatlara yer verilmiştir: "a/a, abav/abū, aferin, ahsent, aman, āmin, awa, ay, bereket, bihamdülillah, billah/billāhi, eh, eyvāh, ha/hah, hāşā, hay, heyhāt, hey gidi hey, keşke, maalesef, o/oo!, oh/ooh!, öf/öff!, vallah/ vallahi, vāy/vey,

---

(1) Prof. Dr. Muharrem ERGİN**, Türk Dili**, İst. 1997 s.350-351

yazık/yazık ki, yuf!..." bu edatlar N. HACIEMİNOĞLU'nun tespit ettiği edatlardan günümüzde kullanılanlarıdır.

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU ünlemleri asıl ünlemler ve ünlem olan başka kelimeler olmak üzere ikiye ayırır.(1)

1) Asıl Ünlemler: Bu gruplamada ünlemlerin ses yapısından hareketle bir ayrıma gidilmiştir. Bu gruptaki ünlemler açık düz sesliler, gırtlak sesleriyle yapılmıştır. Bu gruptaki ünlemler, değişik tonlama ve vurgularla, farklı ifadeler kazanırlar. Örneğin; "a, ha, ay, hay, hay hay, vay, vıy, oh, be, bre, üf, pist, hoşt" gibi ünlemler bu grupta yer alır.

Tahsin Banguoğlu, bu grupta yer alan ünlemleri iki grupta toplamıştır(2)

a)Duyuş Ünlemleri: Bu ünlemler konuşanla ilgili olup, konuşan, bu ünlemlerle kendi duygu dünyasına ilişkin bilgiler vermektedir "a, ah,oh, ay, püf,tüh, amanın, eyvah..." gibi ünlemler bu grupta yer alır.

b)Soruşturma Ünlemleri : Bu gruptaki ünlemler, konuşanın dış dünyadaki herhangi bir olay, kimse, durumla ilgili yorumunu aktarmak ya da karşıdaki kişiden bilgi almak onu bir şeye sevk etmek için kullanılır."hey, haydi, oop, de,yuh, hayhay..." gibi ünlemler bu gruptadır.

2) Ünlem Olan Başka Kelimeler: Ad, zamir, sıfat, zarf, fiil grubunda yer alıp da ünlem görevinde kullanılanlar bu grupta yer alırlar.Vurgu yapılarak farklı gruptaki kelimeler ünlem olarak kullanılmıştır.

Bu grup üçe ayrılır:

a) Ünlemleşen İsimler: İsimler seslenme sırasında ünlem fonksiyonuyla kullanılırlar: "Sevil!, çocuğum!, anne!..."gibi.

Sıfatlar da ünlem tonu ile söylendiklerinde ünlem olurlar; "iğrenç, şahane, mükemmel, uyuşuk, uyuz,... gibi

Soru ve gösterme zamirleri ve zarflar da ünlem olarak kullanılır; " şu, şimdi, elbette, şimdi, derhal... "gibi.

Yabancı dillerden dilimize gelen kelimeler de bu grupta toplanır; "inşallah, illallah, bravo, maşallah..."gibi.

---

(1) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU**, a.g.e**, s.397-399
(2) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, **a.g.e**, s.398

b) Ünlemleşen Fiiller: "A" ve "ya" ünlemleri cümlenin sonunda kullanılarak fiili anlam yönünden güçlendirir."Haydi ya, olsaydın ya, yapma ya.." gibi.

Bu ünlemler bir çok fiile eklenebilir. Anadolu ağızlarında bu ünlem yaygın şekilde kullanılır: "Kalsaydınız ya, gelseler e, konuşsanız a...

Fiillerin emir kipi ve istek kipleri ünlem olarak kullanılırlar:"kaç, sus, aç, yapma, koşma..."gibi.

c) Birleşikler, Üremeler: Belirtme öbekleri ve yargı öbekleri şeklinde pek çok ünlem kullanılmaktadır:"Hadi be, gerçekten mi, inanmıyorum, aşk olsun, hayır ola, Allah aşkına..." gibi.

Türkçedeki ünlemlerin gruplandırılışıyla ilgili görüşler bu şekilde özetlenebilir. Türkmen Türkçesine baktığımızda ise ümlüklerin gruplandırılışıyla ilgili görüşler, birbiriyle az çok paralellik göstermektedir.

1.2.2.CÜMLE BAŞI EDATLARI

Cümle başı edatları, bağlama edatları içinde yer alır. Kelimelerin de ötesinde iki cümle arasında bağlantı kuran edatlardır.

Prof. Dr. Muharrem ERGİN, bağlama edatları içinde yer verdiği cümle başı edatlarını fonksiyonları bakımından on grupta toplamıştır.(1)

1) Fakat İfadesi Taşıyanlar: Bu edatlar kullanıldıkları cümleyi kendisinden önceki cümleye bağlarlar. Bu grupta "fakat, lakin, yalnız, ama, ancak, lîk, velîk, velî" edatları bulunmaktadır.

2) Eğer İfadesi Taşıyanlar: Cümleye şart anlamı katan bu edatlar,kullanıldıkları cümleyi daha sonraki cümleye bağlarlar:" Eğer, ger, şāyet" bu gruptaki edatlardır.

3) Gerçi İfadesi Taşıyanlar: Bu gruptaki edatlar, kullanıldıkları cümleyi daha sonrakilere bağlarlar.:"Gerçi, eğerçi, vakıa" bu gruptaki edatlardır.

4) Çünkü İfadesi Taşıyanlar: Bu gruptaki edatlar kullanıldıkları cümleyi kendisinden öncekilere bağlarlar:"Çünkü, çün, çü, zirā" bu gruptadır.

5) Mādemki İfadesi Taşıyanlar: Bunlar kullanıldıkları cümleyi kendisinden sonrakilere bağlarlar. " Mādemki, mādem, çün, çü, çünki" bu gruptadır.

---

1)Prof. Dr. Muharrem ERGİN, **Türk Dili** sayfa 354

6) Netice ve İzah İfade Edenler: Bu gruptakiler kullanıldıkları cümleyi kendilerinden öncekilere bağlarlar: "meğer, meger, binaenaleyh, öyle ki, oysa ki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki, üstelik, belki, hatta, imdi, yani, mamafih, zāten, zāti, bāri, kezā, hākezā, kezālik, kāşki, hazır" edatları bu gruptadır.

7) Benzerlik İfade Edenler: Bunlar da kullanıldıkları cümleyi kendilerinden öncekilere bağlarlar. "sanki, san, âdeta, nasıl ki, nite ki, nice ki, gûya" bu gruptadır.

8) Şarta ve Dereceye Bağlama Edatları: Bunlar da kullanıldıkları cümleyi daha önceki cümlelere bağlarlar."tek, yeter ki, meğer ki, velev, velev ki, ta ki, illâ, illâ ki," bu grupta yer alan edatlardır.

9) Aksi Halde İfadesi Taşıyanlar: Görevi bir önceki grupla aynıdır. "Yoksa, aksi halde, aksi takdirde, ..."edatları bu gruptadır.

10) Hele Edatı: Bu gruptakiler kullanıldıkları cümleyi sonraki cümleye bağlarlar. Hele edatı hem cümlenin başında hem de sonunda yer alabilir.

Prof. Dr. T. BANGUOĞLU edatları on iki gruba ayırmıştır. Bu gruplardan sekizi cümle başı edatlarıyla ilgilidir.(1)

Karşıtlama Bağlamları: İki farklı ögeden birini diğeri ile karşı karşıya getirip değerlendirme fonksiyonuyla cümlede kullanılırlar."Ama, fakat, lākin, ancak, yalnız, şu var ki, bununla beraber...vb." gibi.

Üsteleme bağlamları: İki farklı ögenin birbirini pekiştirmesi fonksiyonuyla kullanılırlar."Üstelik, zāten, kaldı ki, hem de, nasıl ki, hatta...vb." gibi.

Açıklama Bağlamları: İki farklı ögenin biriyle, ötekini çözme fonksiyonu katmak için kullanılırlar. "Yani, demek ki, başka bir deyimle, burada olduğu gibi, öyle ki...vb."gibi.

Yerverme Bağlamları: İki farklı ögenin birbirini destekler duruma getirilmesi bu gruptaki edatlarla yapılır. "Halbuki, gerçekten, oysa, hal böyleyken... vb." gibi.

Sebep Bağlamları: İki öge arasında sebep, ilişki kurma fonksiyonuyla kullanılırlar. "Çünkü, bunun için, bundan dolayı, bu sebeple... vb." gibi.

Sonuç Bağlamları: İki öge arasında sonuç ilişkisi kuran edatlardır. "Öyleyse, o zaman, bu sebeple, buna göre...vb." gibi.

Amaç Bağlamları: İki öge arasında amaç ilişkisi kuran edatlardır. "Ta ki, yeter ki, tek...vb." gibi.

---

(1) Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU**, Türk Dilinde Edatlar**, S. 390-393

Şart Bağlamları: İki öge arasında şart ilgisi kuran edatlardır."Eğer, yoksa vb."

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU da cümle başı edatlarına, bağlama edatları içinde yer vermiştir.(1)

Prof. Dr. Tahir Nejat Gencan, cümle başı edatlarıyla ilgili bir gruplamaya gitmemiştir; ancak "ki" ile birleşmiş ya da öbekleşmiş belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar" başlığı altında şu cümle başı edatlarını vermiştir. (2)

-Belki	-Öyle ki	-Hatta
-Sanki	-Mademki, madem	-Üstelik
-Çünkü, çünki	-Nitekim, nasıl ki	-Ammā-ama
-Halbuki	-Yoksa	
-Güyaki, güya kim	-Yakın	
-Güya ki, güya kim	-Zira	

Cümle başı edatlarının Türkmen Türkçesindeki durumuna baktığımızda "Baglayıcılar"olarak adlandırıldıkları görülür.

1.2.3.SON ÇEKİM EDATLARI

İsimlerden sonra gelerek hâl eklerine benzer bir fonksiyonla kendisinden önce gelen kelimenin cümleyle veya kelime gruplarıyla çeşitli yönlerden ilgisini kuran kelimelere 'çekim edatları' diyebiliriz.

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, "Çekim edatları isimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı denir." (3) demektedir.

Kullanılışları ve fonksiyonları bakımından isim hâl eklerine benzerler. Hâl ekleri, isimleri cümlenin diğer unsurlarıyla ilgi kurmaya doğrudan isim olarak sokarken, çekim edatları zarf fonksiyonu içerisine sokar.

Hâl ekleri ile çekim edatları arasında benzerlikler olmakla beraber farklılıklar da mevcuttur:

---

1) Prof. Dr. N. HACIEMİNOĞLU, **Türk Dilinde Edatlar**, s. 112,114
2) Prof. Dr. T. N. GENCAN, a. g. e. S:239-242
3) Prof. Dr. N. HACIEMİNOĞLU**, Türk Dilinde Edatlar**, s.1

1) Hâl ekleri isme mutlaka bitişik yazılırken çekim edatları ayrı yazılmaktadır; ancak ekleşme temayülü gösteren ya da bitişik yazılan bazı istisnaları da vardır.

2) Edatlar, bağlı oldukları isimle ses ve şekil bakımından benzeşmezler.

3) Edatlar, herhangi bir hâl eki aldıkları zaman edat özelliklerini kaybederler.

4) Edatlar, isme hal eklerinden daha geniş bir anlam katarlar.

Prof. Dr. M. ERGİN "Son çekim edatları hâl eklerinin, isim çekim eklerinin tamamlayıcıları, yardımcıları, onların vazife ortakları" (1) olduğunu belirterek "Belirli hâller dışında ismin birçok zarf hâli vardır. Bu zarf hâllerinin ancak bir ikisi hâl ekleri tarafından karşılanabilir. Geriye kalan birçok zarf hâllerini oluşturacak hâl ekleri yoktur. İşte hâl ekleri ile karşılanamayan bu zarf hâllerini son çekim edatları yaparlar." (2) demektedir. Bu görüşten yola çıkarak hâl ekleri ile çekim edatlarının bazen birbirlerinin yerlerini tutabileceğini söylemektedir.

M. ERGİN, edatların kendinden önceki kelimeyle birleşmesini, bir hâl ekinin yerini zamanla bir son çekim edatına bırakması, o edatın da ekleşerek ekin yerini alması şeklinde açıklamaktadır.

Görüldüğü gibi son çekim edatları ile ilgili birçok bakımdan görüş farklılıkları dikkat çekmektedir. Bunlara bir de ayrıca 'adlandırma' hususunda yaşanan görüş farklılığını da ekleyebiliriz.

Prof. Dr. N. HACIEMİNOĞLU, "Avrupalı Türkologlar Türkçedeki çekim edatlarına 'sona gelen edat' adını vermektedir. Çünkü bu, ister istemez bir de 'ön çekim edatı' nın mevcut olduğunu hissettirmektedir. Türkçede bir ' öne gelen edat' veya ek olmadığına, bütün ek ve edatlar tabii olarak sona geldiğine göre bunlar için 'son çekim edatı' tabirini kullanmak da hatalıdır. Onun içindir ki biz sadece 'çekim edatı' demekle yetiniyoruz."(3)diyerek tercih sebebini açıklıyor.

M. ERGİN ise,adlandırma hususunda "son çekim edatı" tabirini kullanmaktadır.

Son çekim edatları, kullanıldıkları isim ile birlikte "edat grubunu" oluşturur ve cümle içerisinde zarf ya da sıfat olarak kullanılır.

---

(1) Prof. Dr. Muharrem ERGİN a.g.e, s.366
(2) Prof. Dr. Muharrem ERGİN a.g.e, s.366
(3) Necmettin HACIEMİNOĞLU a.g.e, s.1

Türkiye Türkçesinde "Son Çekim Edatları" nın tasnifleri şu şekildedir:

N. HACIEMİNOĞLU, öncelikle yapı ve menşe bakımından üç gruba ayırmaktadır.

1) Fiil menşeli olanlar

2) İsim menşeli olanlar

3) Yabancı asıllı olanlar"

Kullanılış bakımından iki gruba ayırır:

"**1)** Yalnız edat olarak kullanılan donmuş kelimeler,

2) Aslında isim veya zarf olmakla beraber, geçici olarak edat durumunda olan kelimeler"

Mana bakımından şu gruplara ayırır:

*"**1)** Başkalık, farklılık ifade edenler,*

***2)** Benzerlik ve miktar bildirenler,*

***3)** Mekân ve zaman ifade edenler,*

***4)** Yön bildirenler,*

***5)** Sebep ve gaye bildirenler,*

***6)** Tarz ve mukayese bildirenler,*

***7)** Beraberlik ve vasıta bildirenler*"[(1)]

Prof. Dr. M. ERGİN' in tasnifi ise şu şekildedir:

"A) Menşelerine Göre:

***1)** Fiil menşeli olanlar,*

***2)** İsim menşeli olanlar,*

***3)** Analoji yolu ile kalıplaşma şeklinde ortaya çıkanlar:*

B) Kullanılışlarına Göre:

***1)** Öteki isimlerin yalın, zamirlerin genetif veya akkuzatif hâlleri ile birleşenler,*

***2)** Yalın hal ile birleşenler,*

***3)** Datif hali ile birleşenler,*

---

(1) Oscar HANSEN**, Turkmen Manual**, Wien 1977

4) *Ablatif hâli ile birleşenler,*

C) Fonksiyonlarına Göre:

1) *Vasıta ve beraberlik edatları,*

2) *Sebep edatları,*

3) *Benzerlik edatları,*

4) *Başkalık edatları,*

5) *Miktar edatları,*

6) *Zaman edatları,*

7) *Yer ve yön edatları,*

8) *Diğer hâl edatları (göre, nazaran, dair, ait, rağmen)*

9) *Son çekim edatı gibi kullanılan isimler,*

10) *Son çekim edatlarına yardımcı tabirler. (hakkında, üzerinde, taraftan, tarafından, bakıma, bakımdan, bakımından, yönden, yönünden, sebeple, sebebiyle... vb)"* (1)

Çekim edatlarının Türkmen Türkçesindeki durumuna baktığımızda "Posleloglar" olarak adlandırıldıklarını görürüz.

Bazı gramercilerimizin çekim edatları ile ilgili görüş ve gruplamalarına yer verdikten sonra Türkmen Türkçesinden tespit ettiğimiz örneklerle mukayeseli incelememize başlayabiliriz.

---

(1) Prof. Dr. Muharrem ERGİN a.g.e. s.367-373

1.3.TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE EDATLAR

Türkçe'de asli olarak isimler ve fiiller olmak üzere sadece iki farklı kelime grubu vardır. Nitekim dilimizdeki bütün sözleri bu iki gruptan birine bağlamak aşağı yukarı mümkündür. İşte edatlar da bir isim veya fiil şeklinin uzun müddet aynı vazifede kullanılması neticesinde "kalıplaşmış" yahut manaca "aşınmış" sözlerdir.

Türkçedeki edatların bir kısmı çekim eki almak suretiyle isimleşebilir. Böylece cümle içinde veya dışında bir isim vazifesi görür. Bir kısım kelimeler de cümle içinde bazı durumlarda edat vazifesi görürler.

Türkmen Türkçesinde , 'edatlar' kelimesi yerine 'kömekçi sözler' (yardımcı kelimeler) ismi kullanılır. Kömekçi sözlerin görevleri Türkiye Türkçesindeki edatlarla aynıdır. "Bunlar, cümlede kendi başlarına cümlenin ögesi olmayıp, kelime ve cümleleri birbirine bağlamaya, cümlede kelimelerin birbiriyle olan ilgisini göstermeye, ilgili kelimenin anlamını kuvvetlendirmeye hizmet ederler."(1)

Kömekçi sözler arasında, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bulunmayan ekleşmiş edatlara da rastlanır. "Kömekçi sözler, önceleri kendi başlarına kullanılıyor olup şimdi anlamını kaybetmiş olan ama henüz ek haline gelmemiş kelimelerdir. Bir kısmı hem kendi başına hem de yardımcı söz olarak kullanılır." (1) Bu ifadeden Türkmen Türkçesinde edatların sözlük anlamlarını kaybettikleri ve ek hâline dönüşmeye doğru bir seyir içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Buna göre, kömekçi sözlerin Türkiye Türkçesindeki edatlardan farklı olarak ekli şekilleri de bulunmaktadır.

P.AZIMOV, G.SOPIYEV, Y.ÇÖŇŇÄYEV, Türkmen Dili adlı eserde Türkmencedeki edatlar hakkında şu bilgileri verir:

Edatlar, aslen bağımsız sözler olup sonradan bağımsızlığını yitiren fakat ek hâline çevrilemeyen kalıplardır. Ama birçok edat henüz bağımsızlığını yitirmemiştir. Hem kendi başına anlamı olan hem de edat olup kendi başına anlam taşımayan bir şekilde kullanılırlar.

---

(1) P. AZIMOV, G. SOPIYEV, Y. ÇÖŇŇÄYEV, **Türkmen Dili**, Aşgabat, 1992, s.271,272

Edatlar, cümlede görevlerine ve geldikleri yere göre kendi aralarında son çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları olmak üzere üçe ayrılırlar.

1.3.1.POSLELOGLAR (Sözsoñular)

Kendine ait kelimeden sonra gelip, o kelimenin belli bir hâl eki almasını talep etmekle birlikte kendinden önceki kelimeyi başka bir kelimeyle birleştirmeye yardımcı olan kelimelere son çekim edatları yani posleloglar denir.

Son çekim edatlarının istedikleri hâl eklerini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

" Yalın hâldeki kelimelerden sonra gelen son çekim edatları.*

** İlgi hâli eki almış kelimelerden sonra gelen son çekim edatlar.*

** Yönelme hâli eki almış kelimelerden sonra gelen son çekim edatları.*

** Ayrılma hâli eki almış kelimelerden sonra gelen son çekim edatları."*(1)

Son çekim edatları, bağlandıkları kelimeyle birlikte cümlede ortaya çıkan düşüncenin vaktini, yerini, durumunu, sebep ve maksadını anlatmaya yararlar.Bu sebeple de onları şu gruplara ayırabiliriz:

*"**1)** Sebep ve maksat bildirenler,*

***2)** Denkleştirme bildirenler,*

***3)** Benzerlik bildirenler,*

***4)** Yön bildirenler,*

***5)** Aitlik bildirenler,*

***6)** Vakit ve devamlılık bildirenler,*

6) *Birliktelik-beraberlik bildirenler,"*(1)

1.3.2.BAĞLAYICILAR (Bağlama Edatları)

Bağlama edatları, cümlede bağımlılık ilişkisinde olmayan eşit durumdaki kelime veya cümleleri birbirine bağlamak için kullanılırlar. Bağlama edatlarını adı geçen dilbilimcilere göre şu gruplara ayırabiliriz:

---

(1) P.AZIMOV, G. SOPIYEV, Y. ÇONNAYEV, **Türkmen Dili**, Aşgabat, 1992**,** s.271,272, 275,277

*"**1)**Paralellik bildirenler*

***2)** Karşılık bildirenler*

***3)** Belirsizlik bildirenl er*

***4)** Değiştirme ve sıralama bildirenler*

***5)** Sebep bildirenler*

***6)** Karşılık ve şart bildirenler*

***7)** İnkar etme bildirenler"*[1]

1.3.3.OWNUK BÖLEKLER (Ünlem edatları)

Edatların farklı söze ya da cümleye çeşitli anlam farklılıklarını vermek için kullanılanlarına ünlem edatı denir.

"Ünlem edatları dış görünüşlerine göre iki gruba ayrılırlar:

******Eke dönüşen ünlem edatları*

******Kelime halindeki ünlem edatları*

Ünlem edatları cümledeki görevlerine göre aşağıdaki gruplara ayrılır:

******Soru bildiren -mı, -mi*

******Yüklemin anlamını bildirenler*

******Belirtme bildirenler*

******Güçlendirme bildirenler"*[1]

Doç. Dr. Berdi Sarı, Türkmencenin Grameri adlı eserinde Türkmencedeki edatları "kömekçi söz toparları" olarak adlandırır.

Kömekçi söz toparları cümlede kendi başına cümle unsuru sayılmaz, ancak bu kelimeler kelimenin veya cümlelerin birbirleri ile ilişkisini kuran kelime gruplarıdır. Aşağıdaki gibi çeşitleri vardır:

Posleloglar (Sözsoñı kömekçiler): İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere poslelog adı verilir.

*"**a)** Yalın halde kullanılan takılar*

***b)** Genetif halinde kullanılan takılar*

***c)** Datif halinde kullanılan takılar*

***d)** Ablatif halinde kullanılan takılar*

---

(1) P. AZIMOV, G. SOPIYEV, Y. ÇÖNNAYEV, **Türkmen Dili,** Aşgabat, 1992, s.271, 272 ,275 ,277

Türkmencedeki Edatları Anlamlarına Göre Şu Gruplara Ayırabiliriz:

***1)** Sebep ve maksat bildirenler: ötri,ugrunda, üçin, maksadı bilen*

***2)**Karşılaştırmayı anlatanlar: garanda, seredende, görä, garamazdan*

***3)**Benzerliği anlatanlar: yalı, kimin, dek, özge, başga*

***4)** Yer- yön anlatanlar: baka, garşı, tarap, bakan, çenli*

***5)** Aitliği anlatanlar: hakda, hakında, barada, dogruda*

***6)** Zaman anlatanlar: öñ, soñ, çenli, oval, ozal*

***7)** Beraberliği anlatanlar: bilen, bile"*[1]

Doç. Dr. Berdi Sarı ve Dr. Nurcan Güder Türkmencenin Grameri adlı kitaplarında ümlük ve bağlaçları ayrı bir başlık altında ele almışlardır.

Ümlükler : Konuşanın sevinç, korku, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, yarayan kelime veya kelimelerdir. Seslenmeye ve çağırmaya da yararlar.

*"**1)**Sevinci ve olumlu duyguyu anlatan ünlemler: berekella, tüveleme, heycanelek, ura*

***2)** Olumsuzluğu anlatan ünlemler: vey- vey, ya, hä, hayt*

***3)**Düşünmeyi anlatan ünlemler: hümm, hop, hop-hop, hım*

***4)** Beklenmedik durumu anlatanlar: viy, oh, iy, bov*

***5)** Evcil hayvanlarla ilgili kullanılanlar: piş-piş, moh-moh, tüy-tüy, hörele-hörele, hövlüm-hövlüm."* [1]

Bağlayıcılar: Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde olan iki cümle ögesini veya iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan kelimelerdir. Türkmencede iki çeşittir.

*"**A)** Birleştirme bağlaçları:*

***1)** İki kelimeyi veya cümleyi birbiri ile birleştirenler: ve, hem, bilen,velin, veli,da-de, lı-li, dır-dir.*

***2)** Karşıtlık bağlaçları: emma, veli-velin, yöne, emma veli, yöne veli, velin yöne, yogsa-yogsam, bolsa-bolmasa.*

***3)** Beraberlik ve karşıtlık bağlaçları: ya, ya da, kä, katä, ha ha, hala hala-da, isle isle-de, bir bir*

---

(1) Doç. Dr. Berdi SARI, Dr. Nurcan GÜDER, **Türkmencenin Grameri,** Ankara 1998 s. 102,104,108

***B)** Bağlı, İlgili Bağlaçlar:*

***1)** Eger, bardı-geldi*

***2)** Çünki, sebäbi”*[1]

Türkmen Dilinin Grammatikası adlı eserde edatlara ayrılan bölüm "Edatlar ve Yardımcı İsimler" adı altında ele alınmaktadır. Eserde yardımcı isimlerle edatlar arasında sadece şekil açısından farklılık olduğu, görev açısından benzer kullanışlar olduğu bu sebeple de her iki gruba yardımcı kelimeler demenin doğru olacağı vurgulanmaktadır. Yardımcı isimlerin görevi bir kelimeyi diğerine bağlamak ve bunlar arasındaki anlam ilişkilerini göstermektir. Tek başlarına anlamları olan bu yardımcı isimler hâl eklerine benzerler. Ancak bu gruptaki edatlar ekler gibi önlerinde yer alan kelimeye eklenmezler. Edatların tek başlarına anlamları yoktur. Belli bir hâl ekini almış olan kelime ile birlikte anlam kazanırlar.Yardımcı isimler ise kısmen de olsa sözlük anlamlarından uzaklaşarak yarı edat hâline gelmişlerdir.

Örnek:Goramak ugrunda, işin ugruna ,sovıgın derdinden ,yaşlar tarapından vs.

Bunlar içerisinde tamamen edat gibi kullanılan hakında, barasında, doğrusunda; hakda, barada, dogrıda şeklinde kullanılan isimler de vardır.Yardımcı isimler kendinden önceki kelimeyle arasına başka bir unsur kabul etmez.

Örnek: Okuwçılarıñ umumı yıgnagından bir gün soñ ...

Halbuki edat ile önündeki kelime arasına başka unsurlar girebilir.

Örnek: Mundan kırk yıl ozal ...

Türkmencede bazı edatlar anlamdaş olduğu için birbirinin yerine de kullanılabilirler. "Yalı, kimi, kimin, kibi, dek, dey" (gibi), "Çeñli, çeñ, deñiç, dey" (kadar), "öñ, oval, ozal" (önce)

Anlam ifade etme bakımından edatlar tek başlarına kullanılamazlar.Bir gramer ögesi olarak hizmet ederler.Bazen bir hal ekinin fonksiyonuyla kullanılabilirler.(sana~ seniñ üçin) Bazen de bu hâl eklerinin anlamını daha fazla ön plana çıkarırlar (ertire deñiç → yarına kadar) Edatlar ayrıca hâl ekleri vasıtasıyla anlatılamayan çeşitli ilişkileri de belirtirler. Yardımcı kelimeler, anlamlarını tamamen kaybetmedikleri için tek başlarına kullanıldıkları zaman kendi anlamlarını ifade ederler. Mesela "hovlıda" kelimesinde hâl eki yer veya zamanı gösterir. Bu anlam iyice belirtilmek istenirse "hovlınıñ" + "içinde, dışında, yukarısında, önünde, arkasında, karşısında vs."

---

(1) Doç. Dr. Berdi SARI, Dr. Nurcan GÜDER, **Türkmencenin Grameri**, Ankara 1998 s. 102,104,108

gibi bir yardımcı kelime getirilir.Böylece yer ve zaman anlamı daha da netleşmiş olur.

Edatların kullanılışı yardımcı isimlere göre daha fazladır. Yardımcı isimler daha çok isimlerle fiillerin ilişkisini ; edatlar ise isimlerle isimler veya isimlerle fiiller arasındaki ilişkiyi sağlar.

Örnek:1) Bir gün akşam Ejegül Han küyli bilen iş barada mazalıca gepleşmegi yüregine düvdi . (Bilen edatı, ismi fiile bağlar)

2) Meniñ özümden başka şimdi arzaçı- da yokdı (İsmi isme bağlar)

3) Ol itden gözini ayırman, gıyalap, şol gazıgın alkımına barıp dıkıldı. (İsmi fiile bağlar)

Edatlar aitlik ekini genellikle alabilmekteyken yardımcı isimler bu eki bazen alamazlar.(ozalkı, sonkı) Yardımcı isimler bu eki alırlarsa önlerindeki kelime ile birlikte isimlere bağlanır, onları yer, bazen de vakit açısından farklılaştırırlar. (Gısıñ basındakı yıgnak)

Edatlar soyutlaşan gramer kategorilerinden olup yardımcı isimlerin arkasından da gelebilir. (Günüñ dogan tarapına garşı) Fakat yardımcı isimler edatlardan sonra gelemezler; çünkü edatlar hâl ekleri almazlar.

Türkmen Dilinin Grameri adlı eserde son çekim edatları hakkında özetle şu bilgiler verilir:

Edatlar, kendi başına sözlük anlamı olan sözlerin arasındaki çeşitli ilişkileri göstermeye hizmet eden kelimelerdir. Edatları, hangi hâl ekinden sonra geldiğine göre değerlendirip şu gruplara ayırabiliriz:

"1) Yalın hâldeki isimler ve ilgi hâli eki almış zamirlerle kullanılanlar;

2) Yönelme hâli eki almış kelimelerle kullanılanlar;

3) Ayrılma hâli eki almış kelimelerle kullanılanlar;"[1]

***Yalın Haldeki Kelimeler ve İlgi Hali Eki Almış Zamirlerle Kullanılanlar:**

bilen, yalı, dek, kimin, üçin, sebäpli, boyunça

Şahıs ve işaret zamirleri bu edatlara eklenirken ilgi hâli alırlar.

Şahıs ve işaret zamirlerinin bazı yerlerde yalın hâlde kullanıldıkları da görülür. Bu anlamı etkilemez.

(1) Türkmenistanı ñ Prezıdentınıñ Yanındakı İlim ve Tenıka Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil ve Edebiyat Instıtutı**, Türkmen Diliniñ Grammatikası,** Morfologiya, 2000

***Yönelme Hâli Ekiyle Kullanılan Edatlar**: çenli, çen, deñiç, deñ, tarap, bakan (baka), sarı, garşı, golay, garaman, garamazdan, bakmazdan, garañda, seredeñde, layıklıkda.

***Ayrılma Hâlindeki Kelimelerle Kullanılanlar:** öñ, öñinçe, ozal, owal, soñ, soñra, başga, özge, gayrı, añrık, beyläk, şeyläk, yaña, ötri, beter, artık, ziyat, ziyada, daşarı, gowrak.

Yukarıda adı geçen eserde bağlama edatları hakkında şu bilgiler yer alır:

Kelimeleri ve cümleleri kendi aralarında birbirine bağlama görevi gören yardımcı kelimelere bağlama edatları denir.

Yazılı kaynaklara göre bağlama edatları dilin eski devirlerinde oluşmuştur denilebilir.

Türkmen dilinde kullanılan bağlama edatlarının çoğu başka dillerden geçmiş ve dile yerleşmişlerdir. Dilin bünyesinde bulunan bazı sözlerin bağlama edatlarına geçiş süreci halen devam etmektedir.

Türkmen dilinde kullanılan bağlama edatlarını iki gruba ayırabiliriz:

1) "Hakiki bağlama edatları: we, hem, emma, weli, a, çünki, eger, ya, ya.....ya, ka.....ka, vb.

2) Bağlama edatı gibi kullanılan sözler: yöne, bolup, bir, sebäbi, bardı-geldi, vb".(1)

Türkmen dilinde kullanılan bağlama edatlarını kuruluşlarına göre üç gruba bölebiliriz:

1) "Basit bağlayıcılar (Yönekey bağlayıcı): we, hem, emma, weli, welin, yogsam, çünki, eger vb.

2) Birleşik bağlayıcılar (Goşma baglayıcılar) : emma, weli, yöne weli, yogsam bolmasa, bardı-geldi vb.

3) *Tekrar bağlayıcılar (Gaytalanyan baglayıcılar) : ya....ya, kä....kä, bir görseñ vb."*(1)

Türkmencede bağlama edatlarını mana bakımından ikigruba ayırabiliriz:

1) Düzmeli Bağlayıcılar (Eşit unsurları bağlayan bağlama edatları) :

---

(1) Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındakı İlim ve Tenıka Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil ve Edebiyat Instıtutı**, Türkmen Dilinıñ Grammatikası,** Morfologiya, 2000

Düzmeli bağlayıcılar kendi arasında üçe ayrılırlar:

a) Paralelliği (Ugurdaşlığı) Anlatan Bağlayıcılar: we, hem/ hem-de, weli/ welin, yagnı vb.
b) Garşılığı Anlatan Bağlayıcılar: emma, yöne,weli, welin, yogsam, yalı, bolsa, gaytam, bolmasa
c) Bölünüşü Anlatan Bağlayıcılar: ya, ka, ya-da, ya....ya

2) Eyerceñli Bağlayıcılar (Yan Cümleyi Asıl Cümleye Bağlayan Bağlama Edatları):

Eyerceñli bağlayıcıları aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

a) Şart Anlatanlar: eger, bardı-geldi
b) Sebep anlatanlar: çünki, sebäbi
c) "diyip" zarf fiilli kelimeyle, "diyen" sıfat fiilli kelimenin bağlama edatı olarak kullanılışı.

Türkmen Dilinin Grameri adlı eserde Ünlem edatları başlığı altında özetle şu bilgilere yer verilmiştir:

Ünlemler söyleyen kişinin beğenisini, mutluluğunu , hayranlığını sevincini, kahrını, üzüntüsünü, korkusunu ve iğrenme duygusu gibi duygularını ifade etmekte kullanılan kelimelerdir. Bu kelimeler ayrıca çağırmak, kovmak, buyurmak ve selamlaşmak için de kullanılırlar.

Görüldüğü gibi ünlemler sadece söyleyen kişinin türlü duygularını , istek ve heveslerini dile getirmek için kullanılan kelimelerdir. Sözlük anlamları yoktur. Bağlandıkları kelimeyle anlam kazanırlar.

Asıl görevleri, insanların kendi arasındaki ilişkilerinde duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde ortaya koymasıdır. Bunun dışında bir fonksiyonu ve sözlük anlamı yoktur. Ümlüklerde vurgu çok önemlidir. Ümlükler, cümlenin gramer unsurları ya da kendilerinden önceki ve sonraki cümlelerin herhangi bir ögesiyle gramer ilişkisine girmezler. Bu sebeple cümlenin ögelerinden sayılmazlar; ama cümlede verilen genel anlam veya fikirle mantıki bir ilişki içindedirler.

Ümlükler cümlelerde cümle başı edatı gibi kullanılırlar; fakat kendinden önceki ve sonraki cümlelerle veya onların herhangi bir unsuruna gramatik unsurla bağlanmazlar.(Äh-ä...İndi mesele ayduñlaşya)

Ümlükler, değişmeyen, yapım eklerini almayan kelimelerdendir. Buna rağmen bu gruba giren bazı kelimeler iyelik ekleriyle bazı hâl eklerini kabul edebilirler, çekime girebilirler.(şu, "wah-wahdan" soñ, enä, niñ, demi, tükenen, yalı, boldu) Bu tarz çekime girdiklerinde cümlenin ögesi olabilirler. Fiil yapım eklerini alarak fiil haline de gelebilirler. Bknz. s.566

Ünlemler ortaya çıkışları bakımından asıl ümlükler ve yapma ümlükler olmak üzere ikiye ayrılır:

Asıl Ümlükler: Bu gruba giren ümlükler insanların duygularını, düşüncelerini, dinleyenlere ulaştırmak için türetilip kullanılan eski ümlüklerdir. Bu nedenle bunlara asıl ümlükler denir.Bu ümlükler Türkmen Dili Grameri adlı eserde bu ünlü ve ünsüzlerine göre yedi gruba ayrılmıştır.

Yapma Ümlükler: İsimlere ve fiillere ait bazı kelimeler, güçlü duyguları çeşitli anlamlarda söylemek suretiyle farklılaşmışlar ve ünlem grubuna girmişlerdir. Bir kısmı da alıntı kelimelerdir. Çoğu bu alıntı kelimelerden oluşmuştur.

a) arma(ñ)!, sag bol(uñ)!, yagşı!, vb.(yapma ümlükler)

b) salam!, tüwelwme!, ura!, marş!, ya walla! vb.

Ünlemler duygu ve istekleri ortaya koyma farklılıklarına göre üç gruba ayrılırlar.

*"1) **Emosiya (İç duyguları bildiren) ümlükler:***

a) Polofitel (olumlu) duyguları ifade eden ümlükler

b) Otrositel (olumsuz) duyguları ifade eden ümlükler.

***2)** İstek duygusunu bildiren ümlükler*

***3)** Hayatın herkes tarafından kabul edilen ananelerine hürmet göstermeyi (kutlama, selamlaşma) bildiren ümlükler."*[1]

Türkmen morfolojisinde kelimeler, müstakil (özbaşdak sözler) , yardımcı kelimeler (kömekçi sözler) şeklinde iki gruba ayrılır. Bu iki grup dışında onlardan farklı, ayrı bir grup olarak "modal sözler" yer alır. Diğer iki gruptan sözlük, anlam , şekil ve cümle bilgisi farklılıkları ile ayrılırlar. İlk sözlük anlamlarını yitirmişlerdir. Hiçbir ek kabul etmezler. Cümlenin öğeleri ile bağlanmazlar, ilgileri yoktur. Bazen sorulara cevap olabilirler.

---

(1) Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındakı İlim ve Tenıka Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil ve Edebiyat Instıtutı**, Türkmen Diliniñ Grammatikası,** Morfologiya, 2000

Söyleyicinin fikre olan bakışını anlatan sözlere "modal sözler" denir. Aslında müstakil anlamlı kelimelerden meydana gelmiştir.

- İsimlerden: şüphesiz, bar, yok.
- Fiillerden : diymek
- Zarflardan : elbette
- Zamirlerden : şeylelikde, şunlukda

Modal sözler, cümleye aşağıdaki şekilde anlam farklılığı katarlar:

1- Tasdiklemeyi anlatanlar : elbette, şüphesiz, haqıqatdan- da, gürrüñsiz...

2- Şüphede olmayı anlatanlar : belki, ähtimal, meger, çaqı...

3- Netice çıkarmayı anlatanlar : diymek, maxlası, elgaraz, şunlukda, neticede, garaz...

4- Kabul veya reddetmeyi anlatanlar: hä, hava, yoq, däl...

5- Pişmanlık anlatanlar: käşgä, hayp...

6- Mecburiyet anlatanlar : gerek, zerur...

Modal sözlerin cümledeki görevi:

1- Çoğu cümlede giriş kelimesi gibi görev yapar.

2- Modal sözlerin bazısı, cümlenin yüklemi görevinde olur.

3- Bazıları ise, diyalogda müstakil cümle görevini yerine getirir.

Mehmet KARA edatları şu şekilde sınıflandırmıştır:

"***1.Seslenme Edatları****: His ve heyecan ifade ederler: "a","ah",beh "of,öf", behey "oh", bövf "of,öf", "ey", "oh", övf "öf", "vah"*

2.Gösterme Edatları*: Birisini veya bir şeyi göstermek için kullanılırlar: ana "işte,aha", anhaa "aha, işte", ınhaa "aha, işte", ine "işte", tää, te.*

3.Cevap Edatları tasdik veya red ifade ederler*: bolar, bolyaar, elbette, hava "evet", hää "evet", şübhesiz "kuşkusuz", yook "hayır".*

4.Bağlama Edatları: Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlarlar. Türkmencede yaygın olarak kullanılan bağlama edatları şunlardır: belki "belki", bilen "ile", bolmasa "bari, hiç olmazsa", çünki "çünkü", diymek "demek ki", eğer "eğer", emmaa "fakat, ama", göóyää "sanki, güya", hatdaa "hatta", hem "ve",

kääşğä "keşke", ve "ve", yaa "veya", yaa daa "ya da", yağnı "yani", yoğsa "yoksa, aksi halde", yööne "fakat, ancak". (1)

Bu konuda görüş bildirecek yeterlilikteki araştımacıları konu üzerinde farklı görüş ve düşüncelere sahip olduğu ve dolayısıyla farklı gruplamalar yaptıkları görülmektedir. Biz çalışmamızda Muharrem ERGİN'in görüşünü ve gruplamalarını temel aldık.

---

(1) Mehmet KARA, **Türkmencenin Grameri**, K.B.Y. Ank. 2000

1.3.4.OWNUK BÖLEKLER

Ownuk bölekler, kömekçi sözlerin üçüncü grubunu oluşturur " Yardımcı kelimelerin farklı kelime veya cümleye anlam farklılıklarını vermek için kullanılan edatlardır"(1)

Dış görünüşlerine göre iki gruba ayrılırlar:

a) Eke dönüşmüş olanlar,

b) Kelime halinde olanlar

Eke dönüşmüş olanlar, görünüşleri bakımından yapım eklerine benzeseler de yeni bir kelime türetmezler. Kelimeleri birbirine bağlamazlar. Bir kelime veya cümleye yalnızca anlam farklılığı katarlar.

"Türkmen edebî dilinde aktif olarak kullanılan ownuk bölekler şunlardır: -mı, -mi, -da, -a, -ha, -la, -le, -iñ, -iññen, -orän, -has vb."(1)

a) Soru bildirenler: -mı, -mi

b) Haber farklılığını, değişikliğini bildirenler: -da, -dä, -la, -le

c) Belirme, işaret etme bildirenler: -a, -ä, -ha, -hä

d) Kuvvetlendirme anlatanlar: iñ, iññen, xas, örän, -da, -de vs.

Ownuk bölekler hakkında Türkmen Dilinin Grameri adlı eserde özetle aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir.

Genellikle bir sözün sonuna eklenirler. Ekleşenlerinin yanında ayrı yazılanları da vardır.Bu şekilde yazıldığında araya (-) konur. Modal sözlere benzerler; ancak sözlük anlamlarını kaybettikleri için farklılaşırlar.

Türkmencedeki ownuk bölekler kullanılışlarına göre üçe ayrılır.

1) Kelimenin, kelime grubunun veya cümlenin sonuna getirilenler: -a/-e; -ha/-he; -da/-de; -ay/-ey; -ayt/-eyt; -la/-le; -haw vb

2) Kelimenin, kelime grubunun veya cümlenin öncesinde kullanılanlar: hi; hiy; ne; iñ; hiç; tä vb.

3) ay, ey, haw, häw gibi ownuk bölekler hem kelime veya kelime grubunun hem de cümlenin öncesine getirilebilirler.(2)

Türkmen Dilinin Grameri adlı eserde ownuk bölekler ayrıca bir sesten, iki sesten, üç sesten, dört sesten meydana gelenler şeklinde gruplandırılmıştır.

(1) P. AZIMOV, G. SOPIYEV,Y. ÇÖNNAYEV, a.g.e, s. 277-280

(2) Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındakı İlim ve Tenıka Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil ve Edebiyat Instıtutı**, Türkmen Diliniñ Grammatikası,** Morfologiya, 2000

1.3.4. MODAL SÖZLER

Türkmen Türkçesi morfolojisinde kelimeler müstakil ve yardımcı kelimeler şeklinde iki gruba ayrılır. Modal sözler bu iki grupta da yer almazlar. "Bunlar, bağımsız ve yardımcı kelimelerden sözlük, anlam, şekil ve cümle bilgisi farklılıkları ile ayrılırlar." (1)

Bu kelimeler ilk sözlük anlamlarını yitirmişlerdir. Ek almayan bu kelimeler cümlenin ögeleri ile bağlanmaz. Sorulara cevap olabilecek niteliktedirler.

Ownuk böleklerle kelimelere anlam farkı katmak bakımından benzeşirler. Bazı ownuk bölekler, modal sözlerin değişmesinden ortaya çıkmıştır. Bu nedenle modal sözlerin bazıları ownuk böleklerle karıştırılabilir.

"Söyleyicinin fikre olan bakışını anlatan sözlere 'modal sözler ' denir" (1) Modal sözler müstakil ve anlamlı kelimelerden meydana gelmiştir:

* İsimlerden; şüphesiz, bar, yoq
* Fiillerden; diymek
* Zarflardan; elbette
* Zamirlerden; şeylelikle, şunlukta

Modal sözler cümleye çeşitli anlam farklılıkları katarlar:

1) Tasdiklemeyi anlatanlar: elbette, şüphesiz, haqıqatdan -da, gürrüñsiz...
2) Şüphe ifade edenler: belki, ähtimal, meğer, çakı.
3) Netice çıkarmayı anlatanlar: diymek, maxlası, elgaraz, şunluk da, neticede, garaz
4) Kabul veya reddetmeyi anlatanlar: ha, hava, yoq, däl
5) Pişmanlık anlatanlar: käşgä, hayp
6) Mecburiyet anlatanlar: gerek, zerur

Türkmen dilinin Grameri adlı eserde modal sözler hakkındaki bilgiler özetle şöyledir:

Söyleyenin kendi beyan ettiği fikirlerine olan bakış açısını anlatmaya veya belli bir kelimenin, kelime grubunun, cümlenin anlamını ekle vermeye yarayan yardımcı kelimelere modal söz denir. (belki, ähtimal, yeri, ine, has, tas, hut, edil, we vb.

---

(1) P. AZIMOV, G. SOPIYEV,Y. ÇÖNNAYEV, a.g.e, s. 284-296

Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi Türkmen dilcilerin bir kısmı bu grubu modal sözler olarak ele alırken bir grubu da bunları kelime gruplarının hiçbirine ait olmayan, kendi başına kullanılan kelime grubu olarak ele almaktadır.

Sentaks açısından ele alındığında modal sözlerin birçoğu cümlenin öğeleri yer içinde yer almazlar. Ortaya çıkışlarına bakılacak olursa modal sözlerin diğer bağlama edatları gibi tek başına kullanılıp anlamı olan kelimelerden ortaya çıkmış oldukları görülür. Bazıları da başka dillerden geçmiştir.

Türkmen dilinde kullanılan modal sözler iki gruba ayrılırlar*:*

1) *Hakiki modal sözler: belki, garaz,ılayta-da, ähtimal*
2) *Fonksiyonel modal sözler.(Kendi başına anlam ifade eden yardımcı kelimelerin modal şeklinde kullanılışı söz konusudur.)*

Modal sözler görevleri bakımından iki gruba ayrılırlar*:*

1) *Söyleyenin, söylediği fikir hakkındaki görüşünü anlatan modal sözlerdir:yeri, hawa, belki, elbetde, meger, garaz, ähtimal, mümkin, hökman, çemeli, gerek vb.*
2) *Kelimenin, kelime grubunun, anlamına ek fikirler veren modal sözler: has, hut, evda, ras, ine, ınha, däl, emes vb.*

Modal sözler Türkmen Dilinin Grameri adlı eserde modal sözler mana bakımından şu gruplara ayrılırlar:

1) *"Güçlendirmeyi ve belirtmeyi anlatan modal sözler: has, hut, cuda, edil*
2) *Gösterme anlatan modal sözler: ıne, ınha, anha, holha, ana*
3) *Farklılaşmayı anlatan modal sözler: diñe, hut*
4) *Dinleyicinin dikkatini çekmeye yarayan modal sözler: yeri, bakalı, hanı, me,*
5) *Tasdikleme anlatan modal sözler: hawa*
6) *Yokluk ve inkar anlatan modal sözler: däl, tas, yok*
7) *İnanmayı, emin olmayı anlatan modal sözler: hökman, elbetde*
8) *Tahmin etmeyi anlatan modal sözler: belki, meger, ähtimal, ahmal,mümkin*
9) *Genelleştirmeyi, toplamayı, sonuç çıkarmayı anlatan modal sözler: garaz, umuman, şeylelikde*
10) *Duygu ve canlılık anlatan modal sözler: ähbeti/ ähbetin, ahır/ahırı, beri/berin, dänin/ däninim, weli/welin"*(1)

(1) Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındakı İlim ve Tenıka Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil ve Edebiyat Instıtutı**, Türkmen Diliniñ Grammatikası** , Morfologiya, 2000

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1.SON ÇEKİM EDATLARI

-am, -em "kuvvetlendirme edatı" (bknz. hem)

"Pil diyen bir mähnet hayvanam Hindistan da yaşayar." (Ş, s.192)

"Yanqı gurbagalaram şol suwun golayında yaşayan ekenler." (STS, s.15)

"Ol bir zat bilcek bolup, onunam ugrunı tapmayan yalıdı." (Ş, s.167 2.K)

"Şol hörpde döredilen eserleriñ mani- mazmunam tösirliligem üytgeşik bolyar." (SSS, 25)

(Şu anda türetilen eserlerin anlam, mazmunları da tesirliği de değişik olur.)

anıteg "a-nı teg an-ta ok"

"..... ve tahayyır deryasıga andak gark boldı kim,....." (An, s.98)

añrı/ añrıq~añaru<añа+ru "-den öte, -den sonra"

"Aña" kelimesinin yön eki almış şeklidir. Batı Türkçesinde kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde bu edatı, daha çok "añrı, añrıq" şeklinde görmekteyiz.

Añrık edatı, genellikle orun-genişlik, bazen de zaman, ölçü ilişkilerini gösterir.

Zamirlerin İlgi Hâli İle:

"Meniñ añrı otur diymege dilim barmayan....." (GGTDİZ, s.128)

(Benden öte otur demeye dilim varmadı.)

"İkisi de kem oturmaz aadamdan
Yaaşları daa otuz bääşden añrı dääl,
Eğer çıkaaymadıkbolsa yaadımdan." (AA, s.656)

(1. öte, arka; 2. aşkın, fazla)

İsimlerin Ayrılma Hâli İle:

"Bu yoldan añrık geçirdik." (TGM, s.106)

(Bu yoldan sonra geçiyorduk)

"Hatırlar şu hepdeden añrık gelip ugrar." (TGM, s.106)

(Hatırlar bu haftadan sonra gelirler.)

arqalı<arqa+lı "vasıtasıyla"

Arqalı edatıyla kullanılan kelimeler, hareketin kimin veya neyin yardımıyla yapıldığını gösterir. "arqalı" ve "bilen" edatlarının arasında, yerine getirdikleri görev

açısından yakınlık olup, bunlar anlamdaşlık ilişkisindedirler. Bu yüzden de "arqalı" edatı yerine genellikle "bilen, üsti bilen" edatlarını kullanmak da mümkündür.

Türkmen Türkçesinde "vasıtasıyla, yoluyla" anlamını taşıyan ve yaygın olarak kullanılan bir son çekim edatıdır.

".....bir zat barasında maslahat bermek arqalı onı köşeşdiryändigini,..." (TDSİ, s.94)

(.....bir şey hakkında fikir vermek vasıtasıyla onu sakinleştirdiğini...)

"Yöñe Meñli, menikli hereketleri arqalı Magtımguluga arqadag boyardı." (Mn, s.79)

(Sadece Meñli, akıllı hareketler vasıtasıyla Mahtumkulu'na destek oluyodu.)

"Toplı, pulemyotlı diñleri bilen
Telefon arqalı birleşen ştab." (AA, s.768)

(Telefon aracılığıyla birleşen karargâh) Türkiye Türkçesindeki aracılığıyla, vasıtasıyla, sayesinde, yoluyla anlamlarını üstlenir.

"Yene gaytalanyaar sapaası keypi.
Yağşı yaatlamalar arqalı, armaan,
Alçı gopaayaanook yañadan taypı." (AA, s.360)

(Aracılığıyla, vasıtasıyla, sayesinde, yoluyla)

"Yağşını hem yamanı
Gulağı arqalı kabuul etdi ol." (AA, s.360)

(Yalancıyı iyiyi ve kötüyü, kulağı yoluyla kabul etti.)

"Bakteriyoları mikroskop arqalı görmek bolyar." (TDS, s.51)

(Bakterileri mikroskop vasıtasıyla görmek mümkündür.)

"Oyınçılar azaşmak arqalı deñ iki topara bölünyärler." (GDO, s.45)

(Oyuncular çekişmek(sayışmak) vasıtasıyla eşit iki gruba bölünüyorlar.)

"522. yılda Margianada fradıñ baş tutanlıgındagı örän ulı azat edicilik hareketi önki SSSR halqlarınıñ tarıhında ähtibarlı çeşmeler arqalı tassıqlanan ilkinci halq hereketidir." (Mn, s.5)

(522. yılında Margiana'da Fred'in liderliğindeki çokgüçlü hürriyet hareketiönceki SSSR halklarının tarihinde güvenilir kaynaklar vasıtasıyla tasdik edilen ilk halk hareketidir.)

artıq <art-ı-k "-den başka, -den fazla"

"Art-" fiilinden isimdir. Türkme Türkçesinde edat olarak da kullnanılmaktadır.

Beter, artık, ziyat, ziyada gibi kelimeler, edat olarak kullanıldığında denkleştirme ilişkisini gösterir. Ziyat ve ziyada kelimelerine eski edebiyat dilinde rastlanır.

Zamirlerin Ayrılma Hâli İle:

"Mundan artıq başarmayarın" (TTS, s.34)

(Bundan fazla başaramıyorum.)

"Mundan artıq kişi şermsar bolmaz" (HH, s.6)

(Bundan fazla kişi rezil olmaz.)

baağlı (bağlı) < bağ+lı "ait"

"Kään zaat komandirin erkine baağlı..." (AA, s.768)

(Çok şey komutanın iradesine bağlı.)

baaqan (baqan) / baqa <bak-a "-e doğru, -e göre" (Bknz. baqa)

"At salıptır Didar Uzağa baaqan.
Kakıpdır gapıını baran baadına:
- Geldim, gara gözlüm! Geldim, Uzak caan!" (AA, s.776)

(Bknz. bari)

"Şondan bääri bile şeyle çıkamda,
Dileyään bir çağba guysadı diyip!
Burum burum bulutlara bakamda," (AA, s.58)

baarada< bara+da "konusunda, hakkında, hususunda"

Türkmen Türkçesinde çok sık kullanılan bir son çekim edatıdır.

"Dorrer de, Dobiç de ençe aaybääri
Buu aadam baarada kään zaat çaklayaar.
Ol aala samsık mı yaa gızan dääri?" (AA, s.764)

"Yör, Açıl caan, yör!" diydik.
İliş usuulıñ baarada
İile aydıp ber! Diydik." (AA, s.250)

"Poeziya.

Pağta.
Kitap...
Köp ooylandım buu baarada
'Goşulışyaan taarını top!'
Diydim sayrak duutaara daa..." (AA, s.128)

babatda< babat+da "hakkında, konusunda" (Bknz. baabatda)

"Baysähet Gülsenem babatda bu adatı tutmayar ekeni." (Ş, s.90 1.K)

"Sen babatda ol hiç zat oytmadı." (TTS, s.42)

(Senin hakkında o hiçbir şey söylemedi.)

İyelik Eki İle Birlikte:

"Saparmırat Türkmenbaşı bilim siyasatı babatda sözlän sözünde dil, edebiyat, tarıh, edep, terbiye sapaqlarınıñ üstünde yörite döwnäp geçdi." (TGM, s.100)

(Saparmurat Türkmenbaşı, bilim siyaseti hakkında yaptığı konuşmada dil, edebiyat, tarih, edep ve terbiye dersleri üzerinde durdu.)

babatdan "için, sebeple"

"İne şol babatdan hem siz mamla däl" (TTS, s.42)

(İşte bu sebeple (bunun için) siz haklı değilsiniz.)

"Biziñ gürrüñiñi edyän dövrümizde Rus patışahlıgınıñ eyran babatdaqı sıyasatı Türkmenleri şeyle göwnü çökgünlige iteriptir." (Mn, s.51)

(Bizim sohbetini ettiğimiz devirde Rus padişahlığının İran hakkındaki siyaseti Türkmenleri böyle...)

baqa/ baqan<bak-a "-e göre, göre"

Necmettin HACIEMİNOĞLU, bu edatın daha çok Çağatay Türkçesinde çekim edatı olarak kullanıldığını ve "bak-" fiilinin zarf-fiili olduğunu belirtmektedir.

Yer-genişlik ilgisini göstermekle, hareketin yönlendirildiği tarafı da bildirir. Bu edat, yönelme halindeki "soñ" kelimesi ile kullanıldığında ikisi birlikte hareketin, işin ortaya çıktığı zamanı bildirirler.

".....bu atlınıñ baqa ıñdarılıp gelşini halamadı." (GYO, s.316)

"Meretcige tarap uzadıp, iki baqa gımıldatdı." (Ş, s.91, 1.K)

“Asmana göz aylap, iki baqa geçyän sürülere...” (Ş, s.170, 1.K)

“Gıısğa ömür hakda pikire batyaam,

Garrılığa baqaan baryaan yoolunda.

Yene de bir yılı arkama atyaan!” (AA, s.412)

“Gör, neneñ göçğünliguuduraan cazlar!

Baağa bakaan baryaa bezemen gıızlar.

Baağlı Köşük, belent binaa her yaanı ...” (AA, s.562)

Yönelme Hâli Ekiyle:

“ Ol işige bakan yöredi” (Pıragı, s.14)

“ ..... hatarıñ gündogarına bakan aylandılar.”(Pıragı, s.42)

“ Kolhozçılar pagtaçılıga baga baryarlar.” (TD, s.274)

“ Olar beyik dagıñ egrem – egrem cülgesi bilen dogrı günorta baqa yöre yärlerdir.” (TDS, s.68)

“ Annagulı Gözeliñ sesinieşidip, oña baqa sowuldı.” (TDS, s.68)

“ Arton aga dazırdap öyünden çıqdı – da göni mugallımın öyüne baqa ılgadı.” (TD, s.323)

“ ..... gelen ızına baqa atlandı.” (GA, s.66)

“ Üniversitete baqa düşük” (TGM, s.58)

(Üniversiteye doğru yola çıktık.)

“ Ayaq üstüne galan oba şol öye baqa yörüş eder.” (TDS, s.116)

“ ..... duşman illere baqa yüzlendiler.” (GA, s.28)

“ Yagış yagış, sil gelip, dereleriñ yüzüni daraw-daraw edip, suw oya baqa aqıptır.” (TD, s.382)

“ ....., gözini halı arteline baqa dikip duyar.” (TD, s.383)

“ Üniversitete baqa yola düştük.” (TGM, s.58)

“ Olar demirgazıga baqan ugradılar.” (TGM, s.90)

“ Ejeligim suman Halnazarlara bakan gıkılıklap gitdi.” (TDG, s.481)

“ Üniversitete baqan yola düşdük.” (TGM, s.106)

“ Bize baqan yagtı gün, bagtlı durmuş gucaq açyar!” (TD, s.294)

“ Bir gün ıza çekilsek, ertir öñe baqan sürcegimize-de gözümiz yetyär.” (TD, s.379)

“ Nurcahan Şekere baqan elini salgadı.” (TD, s.391)

barada < bara+da “ konusunda, hakkında, hususunda” (baarada)

Eksiz :

“ Metcit barada, ol yere aydan- diyenini .....” (Ş, s.57 1.K)

“ Dövler bu barada molla Abdırahmanıñ bir. .....” (Ş, s.260 1.K)

“ Saçı çalaran bu zenanıñ tutuş ömri barada görrüñ edip .....” (Pıragı, s.11)

“ Ayna-da artıgıñ ömri barada az oylanmayardı.” (TDS, s.72)

(Ayna da Artık’ın hayatı hakkında az düşünmüyordu.)

“ Cebbar barada soraşdırdı.” (TGM, s.104)

(Cebbar hakkında soruşturma yaptı.)

“ .... Mämmet ol goca özüniñ geçmişi barada eşiden zatlarını görrüñ berdi.” (GYD, s.21)

“ Wezir biri barada ya iş barada oytsa, üns berip diñlegin.” (TGM, s.113)

“ ..... Bu barada kän hetciklemegimiziñ düypli sebäpleri bar.” (TGM, s.114)

“ .... işliginiñ esası Leksik manısı barada şeyle belle yärler:” (TDS, s.66)

“ Oñat, berk toyaqlar barada “ Tayq diyeniñ yılanıñ toyagı yallı bolaysa” diyer ekenler.” (GDO, s.39)

İyelik Eki İle Birlikte:

“ Ayna da Artıgıñ ömri barada az oylanmayardı.” (TDS, s.72)

“ İş barada ertir sözleşeris.” (TM, s.101)

(İş konusunda yarın konuşuruz.)

“ Cebbar barada soraşdırdı.” (TGM, s.104)

(Cabbar hakkında soruşturma yaptı.)

“ Bu barada öñünden sözleşildi.” (TGM, s.54)

(Bu hususta önceden konuşuldu)

“ Geçmişiñ meşhur adamlarınıñ bitiren hızmatı barada ınsan hakıdasınıñ öz ölçeği bar.” (MSE, s.5)

“ ....., aÿratınam goñşı bilen gonşınıñ agzı bir yaşamagı barada Türkmenbaşınıñ edÿän tagallası – da parasatlılık, ...” (TE 7, s.12)

“ ....., durmuş ÿagdayÿ, gündelik meseleleri barada çeper goşguları düzüp, halkıñ hormatına mınasıp....” (TE 7, s.364)

“ Cebar barada sorapdırdı.” (TGM, s.104)

“ Bu yagdayı nazarda tutup komminikativ sintaksisiñ sözlem agzaları ve işlik zamanlarınıñ ulanılışı bilen ara baglanışıgı barada şu magalada durup geçmekçi bolyarıs.” (TGM, s.92)

“ İş barada alada etmesin.” (TGM, s.57)

“ Bu barada öñünden sözleşildi.” (TGM, s.54)

“ Inha, häzirem anı bir mesele barada maslahaylaqmaq üçin çağırıpdı.” (TGM, s.120)

“ Emma canlı söyleyiş bilen yagından baglı ve diliñ esası funktsiyalarınıñ birini- xabar bermek funktsiyasının amala aşıryan kommunikativ sintaksisiñ ayratınlıkları barada Velin olarda maglumataz diyerlikdir.” (TGM, s.92)

bäri < ber-ü? ben+rü ? : “ – den beri, - den itibaren”

Türkçenin ilk dönemlerindem bugüne kadar kullanılmış olan bir edattır.

N.HACIEMİNOĞLU “Türk Dilinde Edatlar” adlı kitabının 14.sayfasında edatın menşei bakımından “ 1. ber-ü zarf fille, 2. be-rü < be(n)+rü yön ekiyle izah edilebileceği” üzerinde durmuştur.

M.Ergin, edatı zaman edatlarıiçinde değerlendirmektedir.

Edatın Türkmen Türkçesindeki kullanımı Türkiye Türkçesindeki ile aynıdır. Sadece kullanılanılışta farklılık vardır. “Beri edatı TT’de daima ayrılma hali ekiyle (- den beri) kullanılmaktadır. Trkm.T’ de ek almadan ismin sonuna geldiği de görülür. Bäri vakit ilgisini bildirir. Aslında ayrılma hâli eki almış kelimelerle kullanılan bu edat, yalın hâldeki bazı kelimelerden sonra geldiğinde, işin ortaya çıkmaya başladığı ve devam ettiği zamanı gösterir.

Ayrılma Hâli Eki İle:

“ Andan bäri kayda erdiñ.” (An, s.197)

“ ..... niçe yıldan bäri bäri iygen....” (An, s.197)

“ Altın saña öylenden bäri garaşıp otır.” (TD, s.280)

“ Düynden bäri saña garaşdım.” (TD, s. 274)

“ Biz oña uzaq wagtdan bäri garaşyarıs.”

Şondan bäri seni görüp bilmedim (TGM, s.106)

“ Men yigrimi sekiz yıl bäri cahanda yaşarın.” (TDS, s.118)

(Ben 28 yıldan beri dünyada yaşıyorum.)

“ Dünden bäri garaşdım.” (TGM, s.58)

“ Bir tamıñ kölegesinde uzaq wagtdan bäri kıçgınıñ çekiciñ sesi eşidilyärdi.” (TD, s.303)

“ Biz iki sagatdan bäri saña garaşıp atırıs.

Aral 50 yıldan bäri çopançılıq edyär.

Üç günden bäri men agşamına mekdep de bolyarın.” (TD, s.318)

“ Özüni bileli bäri çopan tayagını elinden düşürmändi.”

“ Turalı bäri ayak üstünde gezip yören .....” (Ş, s.21 1.K)

“ Harabalıgıñ töveregi käp günlerden bäri garavullı.” (GYO, s.168)

“ Bir näçe günden bäri munda yastıq .....” (HH, s.119)

(Birkaç günden beri burada yattık .....)

“ Ol hälinden bäri girip – çıkıp zovzanaklayardı.” (GYO, s.290)

İyelik Eki İle

Sonra “ Gelelim bäri keselledik” diyip aydasız diydiler.” (HH, 2.19)

(Sonra “ Geldiğimizden beri hastaydık” diye söyleyeceksiniz dediler)

Eksiz:

“ Men yigrimi sekiz yıl bäri cahanda yaşayarım.” (TDS, s.118)

(Ben yirmisekiz yıldan beri dünyada yaşıyorum.)

“ Maqtımgulınıñ öz eserlerini döredeli bäri iki asıra basalıklı vagt geçipdir.” (MSE, s.5)

“ İndi on-on bäş yıl bäri özünden başga adamıñ ayagı sekmeyän medrese münberinden onun sesi diyseñ ınamlı çıqyardı.” (Pıragı, s.8)

(Şimdi on onbeş yıldan beri kendisinden başka hiç kimsenin ayağının değmediği medrede minberinden onun sesi sanki daha kendinden emin çıkıyordu.)

başga < baş+ka? Baş-ı-k-a? “ –den gayrı, -den başka”

M.ERGİN “ başkalık edatlarıiçerisine dahil ettiği edatın, isim olup edat olarak da kullanıldığını ve Osmanlı devrinin başkalık edatı olduğunu belirtmektedir.

N.HACIEMİNOĞLU, edatın Eski Anadolu Türkçesi ve Osmalıca’da “özge” ile yanyana kullanıldığını, 19. asırdan itibaren “özge” nin de yerini aldığını belirtmektedir.

a) Sadece edatın önündeki kelimede anlatılan düşünce, nesne, olay, durum farklı olarak belirtilip gösterilmekte, bundan sonraki düşüncelerin, olayın olmadığını, onların ortaya çıkmadığını gösterir.

b) Ayrılma hâli eki almış kelimede anlatılan düşünce belirtilip gösterilmekte,

ayrıca buna benzer veya yakın olan nesnelerin, olayların, durumların var olduğu, ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Bu anlamda kullanıldığı durumlarda genellikle
“ başga” edatının ardından, bazen ise onunla ilgili olan diğer kelimelerin birinden sonra “ – da/de, hem” gibi ownuk bölekler getirilir.

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibi “ –den” çıkma hali ile birlikte kullanılan edattır.

“ Senden başga havadandarım yok meniñ” (TG, s.106)

“ Eşegiñ ayagınıñ sesinden başga ses – üyn yog.” (TD, s.306)

“ Yoğsam, daş – töwerekde şondan başga ses – selem – de yoqdu?...” (ÇBA, s.3)

(Yoksa etrafta bundan başka ses seda da mı yoktu?....)

“ Mundan başga–da Nebitdogda demir–beton zavodu gurlup ulanılmaya berler.” (TGM, s.94)

(Bundan başka da Nebitdağ’da bir demir beton fabrikası kurulup kullanıma verilir.)

“ Yoqarqılardan başga–da ses ve şekil meñzeşmelerine “–ba, - be, - ga, - ge, - da, - de” goşulmaları goulıp hâl yaşayışı bar.” (TD, s.265)

“ Ondan başga–da ol özüniñ iñ gowı göryänce zadı–gopuzını hem alıp gelipdi.” (TD, s.298)

(Bknz. Bäri)

Çımadı biice.....

Gideli sen beri derdimi paaylaş!....

“ Yör gitsen, yaaş yiğit! Min! Otur! Caaylaş!” (AA, s.459) (Bari, değilse)

beyläk < böyle “ – den itibaren, - den böyle”

Türkmen Türkçesi gramerlerinde, edatlar içerisinde gösterilen birkelime olan “ beyläk” “ – den itibaren anlamı veren bir son çekim edatı olarak kullanılmaktadır.

“.... Şu günden beyläk yekece okuwçını artıqmaç saqlacaq bolmagın.” (ÇBA, s.27)

(.... bu günden itibaren birtek öğrenciyi (bile) çok fazla koruma.)

“ Bar git, ertirden beyläk seniñ işsiz gezip göreniñi görsem...” (TDG, s.497)

“ Mundan beyläk mende şeyle zat bolmaz–diyip, Bäşim yuwaşca seslendi.” (TDS, s.85)

(Bäşim: “Bundan böyle bende böyle bir şey olmaz.” Diye yawaşça seslendi.)

“ Durdımırat bu gızı göze görnenden beyläk halap başladı.” (TDG, s.497)

“ Ertirden beyläk işe çıkıp ugra.” (TGM, s.106)

(Sabahtan itibaren işe girmeye başla)

bile / birle< birle “ ile, birlikte, beraber vb.”

Türkçenin çeşitli devirlerinde hem çekim, hem kuvvetlendirme, hem de bağlama edatı olarak kullanılmıştır.

Edatın menşei konusunda HACIEMİNOĞLU ve ERGİN, ARAT’ın bile < birle şeklindeki izahına katılmaktadırlar.

HACIEMİNOĞLU, “ ile” edatının, Çağatay ve Batı Türkçesi sahasında “bile” , “birle” yerine yaygın olarak kullanıldığını belirtir.

ERGİN, ekleşerek –la, -le şekline de geçmiş olan “ ile” ninekleşme temayülü en kuvvetli olan edat olduğunu ve bu özelliği nedeniyle vasıta eki “ –n” nin yerini aldığını belirtir. Ayrıca edatlığın zayıflayıp ekliğinin kuvvetlenmesi nedeniyle eskideb beri, beraberlik fonsiyonu için aynı fonksiyonda bir edatla takviye edildiğini söylemektedir. (bile, beraber, birlikte)

Türkiye Türkçesinde ekleşmiş şekli olan – lâ, -le artık bir hal eki sayılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde edatın Türkiye Türkçesi ile benzer fonsiyonda ve genellikle “ ile, birlikte, beraber” manasında kullanıldığı görülmektedir.

“ ..... İlalmış seniñ bile barsın” (GA, s.89)

(..... İlalmış senin ile gitsin.)

Eksiz :

“ Gazan gara köpek bile habarlaşdı.” (GA, s.33)

“ Men şu agaç bile sözleşeyin.” (GA, s.37)

“ .... edep bile yap – yap ıza döndi” (GA, s.43)

“ .... men şu agaç bile sözleşeyin.” (GA, s.37)

“ Hasret bile nerkes gana doldurmañ, ...” (An, s.316)

“ Begler doganın üçin Depegöz bile duşuşar men.” (GA, s.95)

“ “ Bal” diyen bile agız söycemez.” (GA, s.69)

(Bal demekle ağız tatlanmaz)

İyelik Eki İle :

“ Tanrınıñ buyrugı bile, pıgamberiñ gowlı bile aydan arı günden gorkli gız doganıñ Banu Çeçeği Bamsı Birege dilemäge geldim” diydi. (GA, s.45)

“ Ärligiñ bile gardaş ganın aldıñ.” (GA, s.35)

(Erliğin ile kardeş öcünü aldın)

“ ....., gara aygırı yaragı bile getiriñ!” (GA, s.45)

“ Her yurduñ tilkisi öz tazısı bile awlarlar” (629) (Atasözü)

(Her yurdun tilkisini kendi tazısıyla avlarlar.)

Zamirlerin İlgi Hâli İle :

“ Seniñ bile menin işim yoq.” (GA, s.57)

“ .... İlalmış seniñ bile barsın.” (GA, s.89)

(İlalmış seninle gitsin.)

“ Gel indi seniñ bile awa çıqalı.” (GA, s.43)

bilen < bile+n “ ile, beraber, birlikte”

HACIEMİNOĞLU, “bilen ve birlen kelimelerindeki –n’yi bir türeme ses veya ikinci bir vasıta hâli eki saymaktadır.

Trkm.T.’de oldukça fazla karşılaştığımız “ bilen” edatı TT’deki “ ile” edatıyla aynı fonsiyonda kullanılmıştır.

Türkmen Dilinin, Grammatikası adlı eserde edatın fonsiyonları hakkında şu bilgiler verilir:

“ “ Bilen” edatı şu fonksiyonlarda kullanılır:

1)İşi, hareketi yerine getirmeye katılan özneyi bildirir. Onunla kullanılan kelime kök veya işteşlik derecesindeki fiillere bağlanır ve onlardan anlaşılan hareketin ortaya konmasına katkıda bulunan öznelerden belli birini veya bir grubunu gösterir.

“ bilen” den sonra “ bile, birlikte” gibi yardımcılar geldiğinde, işi, hareketi yerine getirmekte, birliktelik, katılma olduğunu çok kuvvetli belirtir.

2) Onunla kullanılan söz, işin, hareketin nesnesini bildirir.,

3) Edatla kullanılan kelime, hareketi yerine getirdi diye anlaşılan düşünceyi bildirir. Bu sözler, edilgenlik eki almış fiillere bağlanır.

4) Onunla kullanılan kelime, işin hareketin, kimin neyin ya da nasıl bir durumun yardımıyla ortaya konduğunu gösterir.. Böyle olunca edat ile ilgi hâli eki almış kelimenin arasında belli bir şahıs ekini alan üst sözü (kelimesi)gelir.

5) Edatla birlikte kullanılan kelime, işin, olayın, hadisenin ortaya çıktığı veya devam ettiği zamanı gösterir. Bu durumda edattan önce genellikle, zaman anlatan kelimeler veya bazıfiil şekilleri gelir.

" Bilen" edatı kendi önündeki kelime ile birlikte hareketin vakit bakımından sırasını, yani önce mi sonra mı olduğunu, ilk ortaya çıkışını gösterir.

6) Edatla kullanılan kelime için, oluşun maksadını bildirir. " Bilen" edatından önce, genellikle maksat, niyet gibi kelimeler gelir.

7) Edat kendi önündeki kelime ile birlikte işin, hareketin, olayın ortaya çıkmasının sebebini bildirir.

8) Edatla kullanılan kelime belli bir fikre, sonuca gelmeyi gösterir.

9) Edat, kendi mnündeki kelime veya kelime grubu ile birlikte hareketin ırtaya çıkarıldığı yeri bildirir.

10) Edatla kullanılan kelime bir işi yerine getirmek için kullanılan aracı, hareketin neyin yardımıyla yapıldığını bildirir.

a)Edatla kullanılan kelime, işin, hareketin ne tür araç, nasıl bir nesne vasıtasıyla yerine getirildiğini bildirir.

b)Soyut düşünceleri anlatan ya da mecazi anlamdaki kelimeler edatla birlikte kullanıldığında hareketin, olayın bu düşünceler vasıtasıyla yapıldığını gösterir.

c)Edatla kullanılan kelimeler, işin, hareketin ne tür araç veya başka be tür bağlantı vasıtalarıyla yapıldığını gösterir.

11) Edatla kullanılna kelime, işin, hareketin hangi durumda yapıldığını bildirir.

Edatla kullanılan kelimeden anlaşılan düşüncenin başka birşeyle denkleştirildiğini de anlatır"[1]

Eksiz zamirlerle eksiz, zamirlerin ilgi hâli, iyelik ekli kelimelerle, sıfat-fiiller ile birlikte kullanımları vardır.

"Biz Annagılıç Atayewiñ adı we gahrımançılıgı bilen-de özümüziñ türkmendigimize guwanıp bileris." (TE, s.367)

---

(1) Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındaki Ilım ve Teknika Baradakı Yokarı Geñeş Magtımgulı Adındakı Dil we Edebiyat Instıtutı, Türkmen Diliniñ Grammatıkası, Morfologiya, Aşgabat, 1999

“ Geçmişdäki meşhurlarıñ hızmatına baha kesende, insan hakıdası, ilki bilen şunı nazara alyar.” (MSE, s.5)

“ Magtımgulınıñ poeziyası öz halkının güdelik durmuşı arzuv-hıyalları bilen, onuñ çek yän cepası, erginlik ugrundakı göreşi bilen bagrı badaşan poeziyadır.” (MSE, s.5)

“ Havva, merdana Magtımgulı şu günem biziñ hatarımızda diyip, biz guvanç bilen aydıp bileris.” (MSE, s.8)

“ 18. asırıñ şahırı, halk bilen bir can bir ten bolan Magtımgulı öz dövriniñ, özünden dövrüñ danalarının, öz ildeşleriniñ arzılı ay-hıyallarını cahana yaymagıñ notaesinden geçiripdir.” (MSE, s.8)

“ Türkmen edebiyatçılarınıñ haysı birinden “ Halıpañ Kim?” diyip sorasañ ol ilki bilen Magtımgulınıñ adını tutar.” (MSE, s.10)

“ İnsanın öz – özüne sarpa goymak äheñiñi, halkıñ ıkbalına akıl ettirmäge gayduvsızdık bilen can can etmegi türkmen poeziyasına ilki bolupgiriden Magtımgulıdır.” (MSE, s.5)

“ Yaş başından onuñ gözüniñ göreni Türkmen taypalarınıñ arasındakı agzalıklar bilen sütem boldı.” (MSE, s.5)

“ Özüniñ kuvvatlı sesi bilen şahır taypadaşlarına şeyle düzlenyär.” (MSE, s.6)

“ Ar–namışlı, eden–ekramlı goç yigidiñ aydıñ şahırına keşbini döretmek bilen, Magtımgulı adalatı berkarar etmekde, cemgı (y) etdäki noksanları, ahı – pıganları dep – etmekde şeyle goç yiğidi nusga edip görkezipdir.” (MSE, s.6)

“ Magtımgulınıñ halka mährem söygi bilen eylenen, heläkçiligiñ gabahat pursatlarında anı penalamak ıhlası bilen eylenen goşguları her bir Türkmeniñ yüreginde onun tapdı.” (MSE, s.7)

“ Ähli ıhlasını Vatanına, halkna bagış eden Magtımgulı tiretaypa hanlarınıñ, onlarıñ sadık gulı mollaların, işanlarıñ boylarıñ, kazılarıñ edenetdiligini, hilegärliginigazap bilen paş edipdir.” (MSE, s.7)

“ Mizemez SSR Soyzınıñ deñ hukuklı respublikarının hatarında Türkmenistan Sovet sotsialistik Respulikasını döretmek bilen Türkmenler özleriniñ köp asırlık tarıhında ilkinci gezek öz başdak dövletli boldular.” (MSE, s.9)

" Deñ hukuklarıñ arasında deñ hukuklı Türkmenistan SSP i sovet respublikalarınıñ ählisi bilen egin-egne berip, täze cemgı (y)etiñ rövşen ımaratını gurmagıñ yolunda öne ınamlı galam uryar." (MSE, s.9)

" Magtımgulınıñ 250 yıllıgını Türkmen halkı bilen bilelikde Sovet Soyuzınıñ ählihalklarıñam bayram edyändigi münüñ ene bir aydıñ subutnamasıdır." (MSE, s.10)

Eksiz kullanıma bir örnek :

" İndi meniñ kişi bilen ne işim bar?" (HH, s.79)

(Şimdi benim insan ile işim var.)

İyelik ekli kelimelerle kullanımına bir örnek:

" Lutpın bilen açgıl yarım gözüni....." (HH, s.97)

(Lutfun ile aç yarinin gözünü....)

Zamirlerin ilgi hâli ile kullanılışına bir örnek:

" Ozal biziñ bilen bolduñ,...." (HH, s.57)

(Önce bizim ile oldu,....)

Sıfat fiiller ile birlikte kullanımına bir örnek:

" Sen 'barsa-geler' bilen gidiber" (HH, s.20)

(Sen 'varsa-gelir' (yolu) ile gidiver.)

Zamirle eksiz kullanılışına bir örnek:

" Men şolar bilen razılaşayın..." (HH, s.10)

(Ben onlar ile helalleşeyim...)

" Yorga yörişli dor yalı bilen Samar yeriñ tanapını külter läp..." (GYO, s.265)

" Balıgıñ diriligi suw bilen" (70) (Atasözü)

(Balığın diriliği su iledir.)

" Yöne şapak näme, gövün islegiñ bilen bar geläyyämi." (Ş, s.416 1.K)

" Beyle veceralık bilen yüzbe-yüz bolmaklıgı....." (Ş, s.378 2.K)

" Aq gireni bilen añ girmez" (44) (Atasözü)

(Yaşlansa da iflah olmaz.)

" Dul gözi bilen ayal alma, pıyada gözi bilen at (271, 554) (Atasözü)

(Dul gözüyle hanım, yaya gözüyle at alma.)

" Eli bilen eden, egni bilen çeker." (790) (Atasözü)

(Eliyle yapan, sırtıyla çeker.)

" Gadır gayın bilen giyewde." (170) (Atasözü)

(Kıymet kayın biraderle damatta.)

“ Garıpgızı görki bilen, bay gızı taraqgısı bilen” (637) (Atasözü)

(Fakir kızı güzelliğiyle, zengin kızı süsüyle.)

“ Göz ucı bilen gözleme: gözleriñe zor geler; dil ucı bilen söyleme:özüñe azar geler.” (188) (Atasözü)

(Gözucuyla gözleme, gözlerine zor gelir; düşünmeden söyleme, huzursuzluk gelir)

“ Ihlas bilen aglasañ, sogur gözden yaş cıgar.” (602, 759, 788) (Atasözü)

(İhlasla ağlarsan, kör gözden yaş gelir.)

Bilen ve bile edatının birlikte kullanımı. “birlikte, beraber” anlamındadır.

(Bknz. Bile)

“ Men seniñ bilen bile oturcaq- diydi.”

“ Yok, gazım! Seniñ bilen bile oturcaq.” (HH, s.56)

(Ben seninle birlikte oturacağım dedi.

Yok kadım! Senin ile beraber oturacağım)

M. ERGİN, bu durumu “ekleşme tamayülü en kuvvetli olan edat olması dolayısıyla vasıta eki “-n”nin yerini almasına, edatlığının zayıflayıp, ekliğinin kuvvetlenmesi ile “ beraberlik” fonsiyonu için aynı fonksiyonda bir edatla takviye edilmesine bağlamaktadır.

(Bknz. Bile)

“ Cismi gülverdiñ gara yer birle hemduş eylediñ...” (An, s.106)

(Bknz. Bile)

“ ..... ulug kadalar birlen mekdepge eltip, mugallımnıñ aldıga...” (An, s.29)

(Bknz. Bile)

“ Her ÿanında ekran birlen otursa,

Geleninäe halat-ser paÿ getirse, ...” (TE 7, s.209)

bolsa < bol-sa “ise”

Batı Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılan “ i- fiilinin şart şekli olarak değerlendirilen “ise” yerine Türkmen Türkçesinde “bolsa” edatı kullanılmaktadır.

“ Şa Ismayıl Sefevi togta çıkanda bolsa

Kubegandaqı Serçeşme-i-Miyaba göçdüler.” (Mn, s.7)

(Şah İsmail Safevi tahta çıktığında, ise,

Kubegan'daki Serçesme-i Miyab'a göçtüler.)

"..... Kim şondan geçse otuz pul alıp, geçmedikden bolsa ura-ura qırq pul alardı" (GA, s.70)

(Kim ondan geçerse otuz pul alıp geçmediğinde ise vura vura kırk pul alırdı.)

" Olarıñ biri govı okayar, biri bolsa sapardan köp galyar." (TGM, s.108)

" Teble – teble şabaz atlarım gerek bolsa, oña minit bolsun." (GA, s.73)

" Eger hünäriñ bar bolsa tapdım." (GA; s.77)

" Eger berlen cogap dogrı bolsa, onda soralan oyunçı utyar,..." (GDO, s.38)

" Miyesser etcek bolsa, yol tapar" diyilyäni ugrunda bolardı. (Çınar, s.101)

" Ol bolsa ilerki taama seretdi." (AA, s.756)

(O ise, ilerideki eve baqtı.)

" Owşalar bolsa Türkmenleriñ bir taypasıdır." (Mn, s.7)

(Avşarlar ise Türkmenlerin bir boyudur.)

Şol gılıjıñ ÿüzünde bolsa " Şu gılyiy hiç kim hiç haçan goñşı için.... (TE7,s.12)

burun < Buru-n < bur-u-n ? "-den önce, ilk"

HACIEMİNOĞLU'na göre bir zaman zarfı olan burun Harezm, Çağatay, Kıpçak sahalarında çekim edatı olarak kullanılmıştır. Çıkma hâli ile kullanılmaktadır.

" Yumruq salmazdan burun saana müñ gezek" (AA, s.354)

(Yumruk atmadan önce say bin kere.)

çen (çän) / çenli /çemeli / çemesi "-a kadar"

N. HACIEMİNOĞLU, "çağlığ" edatının Türkmencede "cenli /çenli/çeli" şekillerinde kullanıldığını söylemektedir.

Çen,deñiç,deñ edatlarının kullanılışı ve anlam açısından gösterdikleri ilgilerde tamamen çenli ile benzemektedir; fakat bunlar, onun kadar aktif kullanılmamaktadır.

Çenli edatı, zaman, yer-genişlik. Ölçü-miktar gibi bağlantıları gösterir.

a) Zaman bildiren kelimelerle kullanılır. Hareketindevam ettiği zaman, yani ne kadar zaman veya hangi vakye kadar devam ettiğini gösterir.

b) Miktar-ölçü ilgisini gösterir. Edattan önce sayılar ve onlarla birlikte belli bir

ölçü bildiren kelimeler yönelme hâli eki alarak gelip hareketin miktar-ölçü açısından ait olduğu sınırı bildirir.

c) Yer-genişlik ilgisini gösterir. Taraf-yön veya yer anlatan kelimelerle kullanıldığında, hareketin tesirinin genişlik olarak yayıldığı sınırı, aralığı bildirir.

ç) Edatla kullanılan kelimeler, hareketin, durumun, sıfatın yayıldığı veya ait olduğu nesneleri veya hareketin hangi duruma, nasıl bir dereceye ulaştığını anlatır.

Yönelme hâli eki almış kelimelerden önce ayrılma hâli ekiyle kullanılan kelimeler de gelir. Bu gibi ayırma ve yönelme hâlindeki kelimeler anlam açısından paralel olup,hareketin, durumun ait olduğu zamanın ölçüsününsınırını tam olarak göstermeye yarar. Yani hareketin, olayın başladığı ve bittiği zamanı, yayıldığı yeri, miktarını, ölçüsünü anlatır.

Yönelme hâli eki almış kelimeden önce "tâ" ownuk böleği kullanıldığında "çenli" edatı vasıtasıyla gösterilen bağlantılar iyice belirlenir, belirtilir.

Rusçadaki "do" edatı ile kullanılan bazı kelimeleri Türkmen Türkçesine tercüme etmekle ilgili olarak da "çenli" edatının görevi genişlemiştir.

Edat Türkiye Türkçesinde kullanılmamakta sadece ağız özelliği olarak yaşamaktadır.

Eklemiş hâlde kullanım :

" Bolgusızca barınçañ boy oturgın ölinçeñ." (103) (Atasözü)

(Aylağa varıncaya kadar, bekâr oturur ölünceye kadar.)

" Alıp asgın bolyançañ ; berip ökde bol." (54, 502) (Atasözü)

(Alıp mahcup oluncaya kadar, verip güçlü ol.)

" Tä gelinçän seniñ yoluñ gözlesem, ..." (HH, s.59)

(Gelinceye kadar senin yolunu gözlesem, ...)

Çemeli, çemesi, çemesinde, çemeleri edatlarının, hangi tür kelimelerle kullanıldığı konusunda bazı farklılıklar olsa da tahminilik anlatmak bakımından onlar da temelde benzerler.

Yönelme hâli ekiyle kullanımı :

" Edil beyle – hä däl bolmaga çemeli ?" (Ş, s.198 1.K)

Eksiz kullanımı :

" Otuz yaşlar çemeli bir ayal " (TTS, s.117)

(Yaklaşık otuz yaşlarında bir kadın.)

Örnekler:

“ Nääme, tanayaar mı Türkmeni zaadam?...
Öö – ää ääğirt aadam çemeli
Biiçak kıın ekeni gulluk etmeli, “ (AA, s.722)

“ - Haçana çen bolmalı biz baay gulı” (AA, s.742)
(-Ne zamana kadar olacağız zenginin kulu?)

“ Şeyle ölgeçden çen tutanıñda, beyik Türkmen ....” (Mn, s.1)

“ Biz o günler agşama çen surnugıp,
Aaç garına çilik oynaap bilerdik.” (AA, s.510)

“ Onlarıñ sanı on –onbäş çemesi” (TGM, s.34)
(Onların sayısı on onbeş kadar)

“ Heziñe çenhem habar – hatır yok.” (Pıragı, s.554)

Çenli edatı yönelme hâli eki alan kelimelerden sonra kullanılır. Bu edat, yalın hâldeki sayı, zaman ve başka şekilde ölçü bildiren kelimelerle kullanıldığında, bu nesnenin tahminen miktarı, ölçüsü, vakti gösterilir.

“ Deñze çenli yörediler.
Sähere çenli äkitdim.” (TGM, s.58)

“ Men onı oqalga çenli ugratdım.” (TGM, s.90)

“ Deñze çenli yene bäş kilometr galdı.
Öye çenli pıyadalap gitdik.
Bu işimizi oprele çenli gutarmalı.
Gelcek yıla çenli sözlügi gutarırs.” (TGM)

“ Şu çaka çenli biziñ tarıhımız yazılmalısı yalı yazılmadı, ...” (TGM, s.114)

“ Oquuçılar sagat ikä çenli mekdepde boldılar.
Ertirki başlan yagış tä günortana çenli” (TD, s.318)

“ qırq güne çenli her gün biriniz geyersiñiz.” (GA, s.47)

“ Üç güne çenli sizi alla söwündirsin.” (GA, s.54)
(Üç güne kadar sizi Allah sevindirsin)

“ Oyna 6 – 7 oyunçıdan 15 – 20 oyunçaa çenli gatnaşıp biler.” (GDO, s.23)

“ Hezine çeñli göni gelip .....” (Ş, s.368 2.K)

“ ... onuñ athanalarına çeñli laglıcovahırdan yapmak, ...” (Ş, s.21 1.K)

“ Şol vagta çenli yurduñ gündogar tarapını.” (Ş, s.83 2.K)

“ İki bay ak äyläne çenli gunanıñ gelerine garaşdılar.” (GYO, s.104)

“ ...., Watan üçin iñ sañkı demiñe çenli söweşmeklige, duşmana berk gaÿtawul bermeklige çagırÿar” (TE 7, s.211)

“ Biizden balakları dıızına çenli” (AA, 2.588)

“ Ençe yerden soorag etdiñ.

Enesine atasına

Baabasına çenli yetdiñ.” (AA, s.424)

“ Häzirlikçe has irki çeşme oguzlarıñ biziñ eyyamımızıñ VI arasında ençeme taypaları birleşdirip, Gara denizden tä Hıtaya çenli göçme taypalarıñ imperiyasını döreden halk hökmünde görkezilmegi.” (A.Bekmı /Anda.-ÖBTA, s.178)

“ Bizi stansiya çenli ugratdılar.” (TGM, s.48)

“ Annagulı şu pagta yıgşı bilen ööyläne çenli haltasını da doldurup bilmedi.”

(TDG, s.472)

“ Pışgıñ yıldamlıgı samanhana çenli.” (362, 536) (Atasözü)

(Kedinin hızlılığı samanlığa kadar.)

da / de

Bugün çok sık kullanılan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Edat, ikili, üçlü kullanışlarında karşılaştırma ifade etmektedir, bu bakımdan “ karşılaştırma edatları” içerisine de girmektedir.

M.ERGİN; “ edatın bazen kuvvetlendirme fonksiyonunun hakim gibi görünmesine hattı bazı örneklerde bağlama fonksiyonunun kaybolmuş olmasına rağmen asıl hakim fonksiyonunun bağlama olduğunu” söylemektedir.

N.HACIEMİNOĞLU, ise “ edatın belirtme ve kuvvetlendirme vazifesinin bağlama ve sıralama vazifesinden önde olduğunu, her türlü kullanışta esas teşkil ettiğini” belirtmektedir.

Ayrıca N.HACIEMİNOĞLU, edatın belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1- Daima ilgi kurduğu kelimelerden sonra gelir.

2- Her çeşit kelime ve gramer şekli ile kullanır.

3- *İlgi kurduğu kelimeyi ya mana bakımından kuvvetlendirir, ya dikkati onun üstüne çekecek şekilde belirtir, yahut da onu önceki veya sonraki unsurlar bağlar. (fakat belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi esastır.)*
4- *Sonuna geldiği kelimenin manası veya cümledeki vazifesi üzerinde yaptığı değişiklik, o kelimenin cinsine ve gramer şekline göre değişir.*
5- *Vurgu kendinden önceki kelimenin son hecesindedir. (M.ERGİN'le aynı kanaattedir.)*
6- *Başındaki "d" sesi ünsüz uyumuna tabi değildir. Yani bu edat hiçbir zaman ta / te şeklini alamaz.*[1]

M.ERGİN, bu hususta "edatın vurguyu kendisinden önceki kelimenin sonuna atmasının onu herhangi bir konsonant tesirinden koruduğunu" söylemektedir.

Edatın menşei konusuna gelince, bu hususta araştırmacılar tam bir anlaşmaya varamamışlardır.

Edatın "dahi" den çıkmış olduğu şeklindeki görüşü M. ERGİN kabul etmemektedir. O, " bu iki edatın fonsiyonları birbirine çok yakın olsa da tamamıyla aynı olmadığını, dahi de da/de'de olmayan bir "bile" ifadesi olduğunu, yapı bakımından da "d" ile başlamaktan başka müşterek bir tarafları olmadığını" söylemektedir. Ayrıca "dahi" nin Eski Anadolu Türkçesinde sondaki vokali düşmüş olan "dak" şekline rastlamasının pek bir şey ifade etmediğini, bunun müstensih hatası veya vezin icabı bir sesin düşürülmesi, geçici bir kısalma hadisesi olduğunu belirtmektedir. M. ERGİN, yine aynı hususta şunları söylemektedir. " Bir yandan "dahi" edatı yaşayıp giderken ve bugün de yaşamaktayken öte yandan kendisinden ayrı fonksiyonda başka bir edatın türemiş olması pek akla yakın bir şey gibi görünmemektedir.

N.HACIEMİNOĞLU da bu fikri, M.ERGİN'e benzer delillerle, fakat daha geniş bir tablo halinde çürütmektedir.

M. ERGİN, edatın menşeini ma/me'de görmektedir. " Eski Türkçede bilhassa devre sonunda çok işlek hale gelen ve tamamıyla da/de fonsiyonunda ve kullanılışında olan ma/me edatına yeni şeklinin da/de olduğu anlaşılmaktadır. Baştaki m'nin d olmasına benzeşme veya analojik tesir söz konusu olabilir. Şeklindeki ifadesiyle edatın dahi'den türemiş olduğu görüşünü kabul etmektense ma/me'nin yeni şekli olduğu

---

N.HACIEMİNOĞLU, age, İst 92 s.220

görüşünün kabul edilmesi daha doğru olduğunu söylemektedir

N.HACIEMİNOĞLU ise, da/de'nin nasıl meydana geldiği hususunda kesin bir şey söylemenin henüz mümkün görülmediğini belirtmektedir.

Edatın manası ve kullanılışı ile ilgili olarak da N.HACIEMİNOĞLU, " Batı Türkçesinde 13. yüzyıldan beri görülen edatın, bu uzun devrede kullanış ve vazifesinin çok az değiştiğini canlılık ve hareketlilik göstermediğini söylemenin yanında nesir edebiyatının gelişmesinden (roman, hikaye, tiyatro, makale...) gazetenin doğuşundan sonra da/de'nin kullanış sahası ve ufku genişlemiştir. Tazminat'tan sonra vazifeleri birbirine yakın olan dahi, bile ve da/de üçlüsünden ilk ikisinin sahası daralırken, da/de genilemiştir" der.

Biz de Türkmen Türkçesinden derlediğimiz örneklerde bahsedilen hususlarda (mana ve kullanılış) Türkiye Türkçesi iel benzer fonksiyonlarda ve yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Eksiz Kullanımı :

" Garga müñ gogısa – da yaz çıkmaz, gaz bir gagırsa – yaz ." (129, 149) (Atasözü)

(karga bin defa gaklasa, kaz bir defa kakılsada yaz çıkmaz.)

" Parh bilmeze yarma – da bir, köce – de." (854, 394, 520) (Atasözü)

(Farkını anlamayana yarmada bir bulamaç da.)

Ayrılma Hâli ile Kullanımı :

" Ol dini taglımatlardan – da, dünyewi ilımda – da ÿeterlik sowadı alıpdır." (TE 7, s.36)

Örnekler :

" Ogul – da ata üçin gılıç guşanar." (GA, s.63)

" Ayna – da Artıgıñ ömri barada az aylanmayardı" (TDS, s.92)

(Ayna da Artık'ın hayatı hakkında az düşünüyordu.)

" Biri Zeññi baba ol – da namdardır,...." (Mn, s.15)

" Hatda entek tanışmaga – da yetişeoqlar." (ÇBA, s.8)

"...., Garaşsızlıgıñ rowaçlanmagında – da onuñ dürdäne poeziÿasının ulı ähmiÿetiniñ, " (TE 7, s.11)

"Beyik şahınıñ görgi barını gören topragında – da agzıbirlik yokdı." (MSE, s.5)

" Her niçin bolsa – da, Türkmen şahırınıñdärediciliğinin esası, kesgitli tarapı ol ideyalar däldir." (MSE, s.8)

“ Şol ählihalk bayramçılıgında – da minnetdar nesiller beyik Magtımgulı onuñ Vatana çoşgunlı söygüden dolayı, ölmez – yitmez gosgularını övran – övran yatlarlar.” (MSE, s.9)

“ Manat yasayanıñ oglı bolanımda – da şundan artıq pul sowup bilmerin.” (TDS, s.53)

(Para basanın oğlu da olsam, bundan fazla para harcayamam.)

“Gurt bilen goyun guda bolmaz; guda bolsa – da goyun gülmez.” (207) (Atasözü)

(Kurtla koyun dost olmaz; dost olsa da koyun gülmez.)

“Göreşde atañı – da sılama” (196) (Atasözü)

(Güreşte atana da hürmet etme.)

“Guşıñ günigırp tüysli qırqısı – da qılqsızdır.” (231) (Atasözü)

(Kış günleri kırk çeşit, kırkı da birbirinden beter.)

“Gaygısız gara suwda – da semrär.” (132) (Atasözü)

(Kaygısız kara suda da şişmanlar.)

“Garplıq öldürmez öldürmese – da güldürmez.” (153) (Atasözü)

(Gariplik öldürmez, öldürmez ama güldürmez.)

“Galpın gazanı gaynamaz, gaynasa – da boynamaz.” (138) (Atasözü)

(Kalpın kazanı kaynamaz, kaynasa da refah bulmaz.)

“Düye gırda bolsa – da gözi şorda.” (227) (Atasözü)

(Deve kırda olsa da gözü çorak yerdedir.)

“Dinden çıqsan – da ilden çıqma.” (256) (Atasözü)

(Dinden vazgeçsen de ilden vazgeçme.)

“Çaman – da bolsa üsti amanca.” (738) (Atasözü)

(Tembek (eşek vs.) olsa üstü rahat.)

“Sen bar – da başga bir halkdan bol.” (Ş, s.277 1.K)

“ Bu köwüş ıqcan welin, meniñ ayagıma kiçi – dä” (TD, s.277-280)

(Bu ayakkabı rahat fakat benim ayağım küçük ya.)

(Bknz. – da (- de))

“ Elbetde, lilime gerekdir goşğı
Aabıray bersin dää, gözümin ışığı!”

“ Ocar yaalı fattan gollar buu yerde
Ocardan dää gatı kerpiç bişir yäär.” (AA, s.566)

Takı > dağı “ daki”

“Doğrı, Didar dağı “dil” tapıpdırlar
Soñ çıkıpdır oña ölümli biice.” (AA, s.776)
“Men gatı inanyadn, gooranar Guşğı.
Galaanı gaaldırar Morgunov dağı.” (AA, s.754)
“ Gaavun garavulı dağı iiş tapmaan,
Yene bir aylanıp çıkdı pelini” (AA, s.654)

daşarı < daş (dış) + arı “ – den başka, - den farklı”

Daşarı edat olarak kullanıldığında karşılıklı ilişkiyi göstermekle birlikte bir işin, hareketin, durumun edattan önce gelen sözden anlaşılan düşünceye uygun değil, ondan daha fazla yapıldığını bildirir.

Türkmen Türkçesinde “daş” isim köküne “+arı” yön ekini almış şekliyle ve ayrılma hâli eki alarak kullanılan bir son çekim edatıdır.

Adatdan daşarı yagdaya duşduk. (TGM, s.106)

(Beklenmedik bir durumla karşılaştık.)

“ Elbette, siziñ üçin bu adatdan daşarı agır habar” (TD, s.306)

(Elbette, sizin için bu beklenmedik ağır bir haber.)

“ Dursun jemalıñ uzaldır gelyän wagtını adatdan daşarı gusgaltdı” (TDG, s.498)

“ Olar plandan daşarı öñüm öndürdiler.” (TGM, s.107)

(Onlar plandan başka (farklı olarak) mahsul elde ettiler.)

“ Kollektiwimiziñ geçen ayda plandan daşarı öndürem önümi..” (TGMi s.498)

(Bknz. – de için – da)

“ Yene de kötele incekdirler – ov” (Ş, s.395)

“ Bahılıñ bağı gögermez; gögerse – de, mive bermez.” (79) (Atasözü)

(Cimrinin bağı göğermez, göğerse de meyve vermez.)

“ Donuz ölse – de hor – horı yatmaz.” (265) (Atasözü)

(Domuz ölse de horhoru bitmez.)

“Yesir biçäreler gorqularına seslerini tapba kesseler – de demleri içlerine sıgman hınçgıryardırlar.” (THD, s.8)

(Biçare esirler, korkularından seslerini aniden kesseler de nefesleri içlerine sığmayıp hıçkırıyorlardı.)

“Onlarıñ ikisi – de yılgırışdılar.” (GYO, s.138)

“ Oñkünden – de artıq bolsun owadan” (TDS, s.53)

(Öncekinden fazla güzel olsun.)

“ Birde – de Däli Dumrulıñ görer gözi görmez boldı.” (GA, s.71)

“ Yoğsa gövrumi – de göz iilmezçe dääl,

Sahaabı saldamlı.” (AA, s.146)

“ Onların kopusi – de bar bolmaya çemeli” /TD, s.284)

değişli< deg – i – ş + li “ait”

Türkmen Türkçesinde “ait” anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır.

“ ... yagnı XIV – XVI asırlara değişli bolsa gerek.” (GAGY, s.12)

(... yani 14 – 16 Asırlara ait olsa gerek.)

“ ... diñe şo şıgır yazanıñ özüne değişli hasaplanıpdır.” (Mn, s.10)

Sadece o şiir yazanın kendine ait sayılmıştır.)

dek /dey/tek (dik) < teg<te-g? “gibi”

Türkçenin her sahasında değişik şekillerine yaygın olarak kullanılan bir benzetme edatıdır. Türkiye Türkçesindeki “gibi” edatı ile aynı fonsiyondadır.

HACIEMİNOĞLU, Eski Türkçe devresinden itibaren kullanıla gelen edatın yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir isim olabileceğini söyler.

ERGİN, edatın Azeri sahasında “tek” veya “teki”şeklinde kullanıldığını söyler.

TT’de kullanılmayan edatın Trkm.T’de daha çok dek/dey/deyin şeklinde kullanıldığı görülür.

Eksiz :

“ ..... gül dek açılıp ve ragna dek saçılıp,....” (An, s.312)

“..... pervana şemine özüni urgan dek köyer erdir.” (An, s.37)

“Yeri, tugun guş dek uçayınmı?” (GA, s.85)

“Duşpanı gamşa ot beren dek yandırayın.” (GA, s.68)

“Bular hem yene owwalkı dek kapır bolup goldılar.” (TE 7, s.48)

“Toy – tamaşa gelende, yaşılbaş dek daranar.” (TD, s.333)

“Gızı täzeden dünyä inen dek begenen emma ...” (Ş, s.244 1.K)

“.... yıldırım dey yındam yürekden çıkıp biler.” (Ş, s.195 1.K)

“Gurşun dey eredir, kap dey dağları.” (TGM, s.104)

Zamirlerin ilgi hâli ile :

“ Meniñ sen dek nekär bolmañız.”(HH, s.7)

(Benim gibi nekar olmayın.)

“ Galmagay sen meniñ dey aklı az-u görke bay.” (Mn, s.21)

“ Meniñ dey bimar bolmañız.” (HH, s.6)

(Benim gibi bimar olmayın.)

“ Meniñ dey işkınnda çoklar cen yarıñ.” (Mn, s.33)

Zamirlerin yalın hâli ile :

“ Sen dek näzenin cıda bolınçam, ...” (HH, s.60)

(Senin gibi güzelden ayrı olunca.)

“ Meniñ sen dek niçik garındaşım bar?” (HH, s.78)

(Benim senin gibi nasıl kardeşim var?)

“ Her bir kişi asla men dek bolmasın...” (HH, s.85)

(Hiç kimse asla ben gibi olmasın.)

“ Sen dey gözel hiç görmedim illerde.” (TDS, s.274)

dekin (degin / digin)< tegi+n<teg-i “ doğru, a- kadar”

“Ondan soñ gök denize dekin il çarpıldı.” (GA, s.108)

(Ondan sonra gök denize kadar il aldı.)

deñiç /deñeç<deñ (dek) – iç? “-a kadar”

Türkmen Türkçesinde kullanımı pek yaygın olmayan bir son çekim edatıdır. “-a kadar” anlamındadır.

“ Agşama deñeç garaşdım” (TTS, s.146)

(Akşama kadar bekledim.)

“ Bakıñ, şindä deñiç Gazanın öyün bile yagma ederdik.” (GA, s.123)

(bakın, şimdiye kadar Hazan’ın evini birlikte yağmalıyorduk)

“ Eğer Bekel munda bolsa gicä deñiç ceñ ederdik.” (GA, s.106)

“ Oba deñiç bile gitdik.” (TGM, s.105)

(Köye kadar birlikte gittik.)

“ Men oları öylerine deñiç ugratdım.” (TTS, s.146)

(Onları evlerine kadar geçirdim.)

deyin <degin<tegi+n<teg-i " gibi" (Bknz.dekin)

" ...bilbil deyin sayrıdır."

(Bülbül gibi öttürür.)

" Tüsse deyin gaayıp bolsun gussalar" (AA, s.158)

(Duman gibi kaybolsun kaygılar.)

" Cuvaazçıınıñ göhert erkeği deyin.

İişçi aylanıp yöör, içnde armaan." (AA, s.588)

" Oğlum aalım deyin ooylanyaa birden,

Birdenem düvdaağın bolyaa hıyaalı." (AA, s.34)

" Güllerini gözyaaş deyin döküpdir." (AA, s.18)

(Çiçeklerini gözyaşı gibi dökülmüştür.)

diyip<di-y-ip; diyü< di-y-ü

Bu edatın daha çok açıklama, sebep gösterme, aktarma ihtiyacı karşısında kullanılmaktadır. Çeşitli devirlerde " diyü, diyüp" şekillerinde de kullanılmıştır.

ERGİN, "-di" fiilinden yapılmış zarf-fiil olduğu kanaatindedir. Vokal gerindiumların tek başına kullanıştan düşmesi ile edat durumuna geçtiğini söyler.

Edatın, Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesindeki kullanımları arasında belirgin fark yoktur. Aynı fonksiyonlarda kullanılmaktadır.

" gar yagdı diyip begenme – ayazı bardır; işan "geldi" diyip begenmenıyazı bardı." (61,473) (Atasözü)

(Kar "yağdı" deyip sevinme, ayazı vardır; hoca "geldi" deyip sevinme niyazı vardır.)

" Ata, menem özüñ bilen öri meydanuna äkidyan gerek diyip sordu" (TD, s.99)

" Örän oñat! – diyip, ulı ogluna gitmäye idin beripdir" (POHE, s.1)

(Çok iyi ! – deyip, büyük oğluna gitmeye izin vermiş.)

" Ya öz ömrüne gadır goymayarmıqı?" diyip oynalyar. (Mn, s.79)

" Göz degmesin diyip, ellerini yeñiniñ içine çekdi," (GA, s.57)

" İndi duşaysalar, saña hezil bermezler! diyip, onlarıñ biri elevreyärdi." (Ş, s.299 1.K)

" .... huda tagallaga mınacat bolgan şıyır okı- diyip, hasam canlandı." (Pıragı, s.201)

" Gidici bolma" goşgusında "Magtımgulı, gövnündedir köp arman, tapmadı derdine akıbet derman" diyip, çahır bu yogdayı özi hem boyun alyar." (MSE, s.8)

“ Ömründe beyle beyik zadı görmänsoñ hayratlar galıp:”Gudrat görseñ, daglarabar” diyenleri dogrı ekeni diyip, pikirlendi.” (Ş, s.394)

“Yiğit, gelşiñ qanda? – diyip soradı.” (GA, s.43)

“ ogul- ogul” diyip zarnladı.” (GA, s.36)

“Qırq erden “men” diyip owmaz çıqdı,” (GA, s.35)

“.....bu işlerden habarıñ yoqmı? – diyip gaygılanıp agladı.” (GA, s.32)

“ Bu oglanı hem tutup, atası bilen bile duşmanın eline bereliñ” diyip maslahat ediler.” (GA, s.28)

“ Adamlar buganı goyberp, oglancıglara “ gaçıñ” diyip gıgırdılar.” (GA, s.23)

“ Bu näme yogday? – diyip sorardı.” (GA, s.67)

“ Oba adamları ol tayını Takır diyip atlandıryardılar.” (Ş, s.7)

“ Cuma sen diyip öyüñize iki gezek bardı.” (TD, s.329)

“ – Bar, çagırıp gel – diyip, bir oglanı yüvürtdi.” (GYO, s.299)

“ – Gerek däl, atmañ – diyip, Altıbay gatı gıgırdı.” (GYO, s.279)

“ Tumar bilip, döösşe bekledim seni,

....Sen zeraarlı, turup gitmedim, baalaam

Diyip ööz içini gepled yää ene.” (AA, s.550)

“ Hava, merdana Magtımgulı şu günem biziñ hatsrımızda diyip, biz guvanç bilen aydıp bileris.” (MSE, s.8)

“ Türkmen edebiyatçılarınıñ haysı birinden “Halıpan kim” diyip sorasañ, ol ilki bilen Magtımgulınıñ adını tutar.” (MSE, s.10)

“ Ceñdir diyip gaçar, duman yoluksa.” (MSE,s.7)

“Birden sizden “Tüy”-len!” – diyip ÿat sözi yuwaşja gaÿtaladıñız.” (TE 7, s.250)

“Ol Heseliñ yanına gidendir.” diyip bir salım garaştılar,...” (näz, s. 10)

“Muhammet!” diyip tamam garşı yördüler” (Mn, s.14)

“Doq diyip, tilkä barma; aç-da bolsa, gurda bar.” (262) Atasöz.

(Tok deyip tilkiye gitme; aç da olsa kurda git.)

“Sözüm añlan yok diyp, ümsün oturma” (Mn 2, s.40)

“Ogul, Däli Dumrul!” diyü aglarmı sen ?” (Mn, s. 73)

__ “Men Gazana duşman bolmaz men! – diyü, içdi söyledi.” (GA, s.125)

“Yalan sözlär siz ! diyü daşa tutdular.” (GA, s.120)

em “ve, da, de” (Bknz.hem)

“Şuu nazardan göriibiñem,

Valla nepi baar;” (AA, s.242)

“Senem indi yigit yetipsiñ” (Kör, s.5)

(Sen de şimdi yiğit olmuşsun)

“Her niçigem bolsa, gurluşıgı tizräk gutarmalı.” (GYO, s. 285)

“Şonuñ üçinem ol...” (Gör,2)

(Bunun için de o ...)

“.... yaşaysıñ iñ bir ucıpsızca şertleriniñem yoq vaqtında Magtımgulınıñ ör-boyuna dikelmegini nädip delillendirip bolar.” (Mn, s.4)

(hayatın en kötü şartlarının bile olmadığı zamanda Mahtumkulu’nun birden meşhur olmasını ne şekilde delillendirmek mümkündür.)

gadar < kadar “gibi, denk, benzer, eşit”

HACIEMİNOĞLU’ na göre Arapça olan bu edat, dilimizeHarezm ve Anadolu metinleriyle geçmiştir. En geniş ve yaygın kullanıma ise Osmanlı ve Türkiye Türkçesi döneminde kavuşmuştur.

ERGİN, edatı “miktar edatı” olarak değerlendirmektedir. Eskiden kadar yerine özellikle işaret zamirlerinden sonra mikdar ifade eden Arapça kelimelerin de kullanıldığı belirtilmektedir.

Edatın Türkiye Türkçesindeki “kadar” ile aynıfonsiyonları üstlendiği görülmektedir.

“ Emma oglan ne gadar getirseler hem durmadı.” (GA, s.92)

(Ama oğlan ne kadar getirseler de durmadı.)

“ Zerre gadar kesdirip bilmedi.” (GA, s.88)

garamazdan< gara-maz-dan “-e rağmen”

Garaman, garamazdan, bakmazdan edatları karşılıklı ilişkiyi gösterir. Edatlarla kullanıldığı kelimede anlatılan düşünceye yugun şekilde ortaya çıkacak hareketin, işin, sürecin, olayın önceden ümit edlidiği gibi değil, tam tersine umulanın tam aksi olduğunu gösterir.

Türkmen Türkçesinde edat gibi kullanılan kelimelerden biridir. "-e rağmen" anlamı verir.

"..... Annabagtıñ şunça tagalla etmegine garamazdan eneli – gızıñ susları..." (Ş, s.112 1.K)

" Wagtıñ ir bolmagına garamazdan, mekdebe tarap baryanlarıñ sanı-sacagı yoqdı." (ÇBA, s.15)

" .... hatda ol başga bir tireden bolanlıga garamazdan, bu yere gelip." (GAGY, s.14)

(hatta o başka boydan olmasına rağmen, buraya gelip)

" Muña garamazdan bu ugurda köp işler edildi." (TGM, s.106)

(Buna rağmen, bu konuda çok işler yapıldı.)

" Garañgı gatlaşandıgına garamazdan bir yola düştük." (TGM, s.53)

(Karanlık koyulaşmasına rağmen biz yola çıktık.)

garañda, seredeñde

Bu edatlar iki tür ilişkiyi gösterir:

a) Denkleştirme ilişkisi anlatır, yani belli bir nesnenin, durumun edatla kullanıldığı kelimeden anlaşılan düşünce ile denkleştirildiğini gösterir.

b) Bir fikir söylendiğinde veya netice çıkarıldığında, edatla kullanılan kelimeden anlaşılan düşünceye dayanıldığını gösterir.

" Sähediñ ayakları keltedi, emma Saparıka garanda iki esse yogındı." (TDG, s.493)

" .... salmalarıñ boylarındaki agaçların, yandaklarıñ, akbaşlarıñ renkli beylekilere garañda has goyı yaşıl mahal yalı..." (TDG, s.493)

"....men bu salgıt öñki öy salgıtlarına seredeñde iki esse." (TDG, s.493)

" Gök erkegin mähnetligine seredeñde, kellesini silkip..." (TDG, s.493)

Türkmen Dilinin Grammatikası adlı kitapta edatın şu fonkiyonlara değinilir.

garşı<karş-u<kar-ı-ş-u "-a doğru, -a karşı"

ERGİN ve HACIEMİNOĞLU, bu edatın Karahanlı döneminden itibaren kullanıldığını ve karış-fiiline getirilmiş zarf-fiil ekinden türemiş olabileceğini belirmektedirler. ERGİN, edatı yer-yön edatları içinde değerlendirmektedir.

Edat yönelme hâli ile birlikte kullanılır.

Garşı edatı, aslında iki tür bağlantı gösterir:

a) Karşılıklı ilgiyi bildirir ve önündeki kelimeile birlikte hareketin, sürecin kimin veya neyin zararına yapıldığı, yanikimin veya neyin karşısına yönlendirildiğini anlatır.

b) Yer-genişlik ilgisini bildirip önündeki kelime ile birlikte hareketin yönlendirilen tarafın, nesnesini gösterir ve "nereye" sorusuna cevap olur. Bu durumda, bunun yerine getirdiği göreb, "tarap, baka(n), sarı" edatları ile benzerdir.

"Dursun mekdebe garşı ugradı." (TD, s.272)

(Dursun okula doğru yürüdü.)

"Patışa bolsa hezret Alınıñ mekanına garşı ugrap gidiberdi." (HH, s.4)

(Padişah ise, Hazret-i Ali'nin mekanına doğru yola çıkdı.)

"Ne Sowet, ne-de Agsak mürze Ezize garşı çare görüp bilmedi." (TD6,s.492)

"Bu bolsa yurdı içinden opuryardı, kese(y)erli basıbalıcılara garşı aygıtlı, guramacılıklı, güya birikdirip gaytavul bermäge zıyan edyärdi." (MSE, s.5)

" Bäşim öye garşı baryardı." (TD, s.274)

(Beşim, eve doğru gidiyordu.)

" ... yalñız başını bütin asıra, asırlara garşı goyup bildikä." (Mn, s.5)

(tek başına bütün asra, asırlara doğru dayanabildi ki.)

gayra/gayrı<gay+ri "-den başka"

HACIEMİNOĞLU'na göre, Arapça "gayr" sözü Batı Türkçesinde, gibi<kipti, kimi<kim+i, bazı<baz+ı örneklerinde olduğu gibi "gayrı" şeklini almış ve çekim edatı olarak kullanılmışıtır. "-den" çıkma hâli ile kullanılmaktadır.

" Yıglamaqdan gayra eden işim yoq...." (HH, s.82)

(Ağlamaktan başka yapacak işim yok....)

" Gülden gayrı bolmaz yarı..." (HH, s. 98)

(Gülden başka olmaz yari.)

" Mundan gayrı peryat bolmaz." (MD, s.472)

(Bundan başka feryat olmaz.)

gez "kez, defa"

Bu edat tekerrür edatları içinde değerlendirilmektedir.

“ gazan kibi pälwanı bir söveşde üç gez atdan yıqan, sekük golı Dälidöner çapar yetdi.” (GA, s.69)

(Kazan gibi bir pehlivanı savaşta üç kere atdan alaşağı eden Selçuk oğlu Deli Dündar koşup yetişti.)

gezek<gez-ek “defa, kere”

“Övrüldi yerinde ençene gezek,
Yaarpısı geçse de uzun giicääniñ
Uukusı gelenook Dursun ecääniñ.” (AA, s.52)

“ Äşe dayza köp gezek ölçerip dökdi, ahırı gızımı ızına getirmeli diyen karara geldi.” (TGM, s.48)

“ .... üçünci gezek zor bilen gısdı.” (Ga, s.27)

“ Ol hepdede bir gezek bolyardı.” (TGM, s.90)

“ Üç gezek tekrar edip, günäsine toba eyledi.” (Ga, s.45)

“ İkinci gezek yoldaşın uruş meydanında goyup gaytmaz yalı anı gılıç bilen çapıp taplayın diyip, atını gamçılap, öyüne gaytdı.” (GA, s.64)

“ Bir gezek Bayandır han tarapından adam gelip, hanın çagırandıgını oña habar berdi.” (GA, s.101)

“ Oraz yene döndi, bir gezek çalmaq istedi.” (GA, s.123)

(Oraz yine döndü, bir kere kılıçla vurmak istedi.)

“ Ol Goçmırada ilkinci gezek çınlaqaydan seredip ugradı.” (Ş, s.7)

“ Puşkiniñ ata-babalarınıñ atları Russiya tarıxınıñ saxıpalarında telim gezek duş gelyär.” (TDS, s.159)

“ Annabagtıñ başından üç gezek ayladı.” (Ş, s.378 1.K)

“ Emma bu gezek onuñ gözüne ilen...” (Ş, s.97 1.K)

“ Sapa halıkçı her gezek üyş meleñe soval oklayardı.” (Ş, s.51 1.K)

“ Ol birnäçe gezek geldi.” (TGM, s.108)

(O, birkaç defa geldi.)

“ Ol şıgrı yene – de bir gezek ünsli okap çıkdı.” (Pıragı, s.447)

“ ... Çertegiñ teyinde mañ çıkıp, şahları üç gezek tovlanan arabı goçlar biri – birine ...” (GYO, s.31)

“ Dışındanam her hepdede bir gezek

İki smene iişe gidyään indi men.” (AA, s.672)

“ Minut bolsa açıp baryaa aaraanı....

Bir gezek bir insaap et de, sen vağt,

Bol arzılı yürekleriñ yaaranı!” (AA, s.70)

“ Bir gezek begenyää bahar mahalı.

Kök uranda tääze eken nahalı.

Boy alıp, nahalı gollar gerende.” (AA, s.502)

“ Gaharıñ gelecek bolsa, yüz gezek saana,

Yumruk salmazdan burun saana müñ gezek.” (AA, s.354)

“ Yüz gezek yalñışsamam,

Müñ gezek yalñışsamam,

Aazaşsam daa yüz gezek.” (AA, s.142)

“ Tayaq adam başına näçe gezek urulmalı edilen bolsa çança gezek urulyar.” (GDO, s.39)

(Sopa oyuncunun başına kaç defa vurulacaksa, o kadar vuruluyor.)

golay “-a kadar, -a yakın, -a doğru”

Türkmen Türkçesinde son çekim edatı olarak kullanılan “ golay”, “-a kadar” anlamı taşımaktadır.

Türkmen Diliniñ Grammatikası adlı eserde bu edatla ilgili şu bilgiler verilir.

Golay, yakın edatları, önündeki kelimelerin anlamıyla ilgili olarak aşağıdakigibi ilişkileri gösterir:

a) Zaman bildiren kelimelerle kullanıldığında işin, hareketinortaya çıktığı veya devam ettiği tahminizamanı anlatır.

b) Yer – genişlik ilgisini gösterir. Edatla kullanılan kelime hreketin, işin olduğu yeri, onun nerenin veya neyin yakınında olduğunu anlatır.

c) Sayı, miktar ve ölçü anlatan kelimelerinardına – rak eki eklenen veya eklenmeyen şu edatlarla kullanıldığında birşeyin tahmini miktarını veya ölçüsünü bildir. Tekiz yerde arası 40 –50 metre golay, garşılıqlayın iki çızıq geçirilyär. (GDO, s.33)

“ Ol yıgnaqda bir sagada golay gürledi.”

Dañdana golay öwrülip geleris.” (TGM, s.106)

“ Ol yıgnakda bir sagada golay gürledi.” (TGM, s:106)

(O toplantıda bir saat kadar konuştu.)

“ Dandaña golay öwrülip geleris.” (TGM, s.106)

(Dañdan’a doğru (yakın) dönüyoruz.)

“ Tekiz yerde arası 40-50 metre golay, garşılıqlayın iki çızıq geçirilyär.” (GDO, s.33)

(Düz yerde 40-50 metre kadar karşı karşıya iki çizgi çekiliyor.)

“ Biz bir sagada golay yöredik.” (TTS, s.276)

(Biz bir saat kadar (bir saate yakın) yürüdük.)

gowrak “ tahminlik bildirir”

Gowrak edat olarak kullanıldığında, tahmin, miktar ilişkisini gösterir. Edatla kullanılan kelime belli bir şeyin, nesnenin gösterilen sayıdan fazla ama açık, belli olmayan miktarını anlatır.

“ Ölçek bolup yatan iki yüzden gowrak goyun ölümiñ çekilip alındı.” (TDG,s.49)

“ Studentleriñ 20 adamdan gowrak toparı Türkmenistandan Daşkende baryardı.” (TDG, s.498)

“ Şäheriñ on altından gowrak naharhanasında...” (TGD, s.498)

görä < köre < kör-e 1.”nazaran, nisbetle, bakarak” 2.”için”

HACIEMİNĞLU, edatın gör – fiiline –e eki getirilmek suretiyle yapılan bir zarf-fiil olduğu görüşündedir.

ERGİN’de aynı görüşte olup, “diğer hâl edatları” başlığı altında incelemektedir.

Türkmen Diliniñ Grammatikası adlı eserde edat hakkında şu bilgiler verilir.

Görü edatı, aşağıdaki anlamları gösterir:

a) Belli bir şey, tür, özellik, durum, hareket edattan önce gelen kelimeden anlaşılan düşünce ile eşitlenir.

b) Edatla kullanılan kelime, bir işin, durumun ortaya çıkmasının sebebini anlatır.

c) Edatla kullanılan kelime, iş, hareket, olay, durum hakkında neye dayanılarak haber verildiğini gösterir.

ç) “Görä” edatı ile kullanılan kelimeler, işin hangi durumda ortaya çıktığını gösterir.

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı bir kullanıma rastlanmaktadır.

1.“Nazaran, nisbetle, bakarak.” :

“... bu kezzabı-aytmagına görä, hamala indi...”(Ş, s.19 1.K)

“... uzın barmakları bilen endigine görä çekişdirdi.” (Pıragı, s.7)

“Siziñ düşünişinize görä bu işiñ neticesini....” (TGM, s.106)

“ ...şoña görä iş ederis.” (GA, s.44)

(...buna göre iş yaparız.)

“Olam yagdayına görä bezemen geÿnipdi.” (TE 7, s.115)

“Halk gürrüñine görä, Soltan Mahmyt şol pullary Ferdöwsiniñ guburynyñ üstünde gümmez...” (TE 7, s.398)

“....Belli bolşuna görä, ol söyen gızı – onadaqı Döndi bilen durmuş gurup bilmändir. ...., şoña görä iş ederis.” (GA, s.44)

(... buna göre iş yaparız.)

“Tarıhıñ habar bermegine görä, ençeme polkdan düzülen, oñat yaraglana bu goşun..” (TE 7, s.206)

“Endişime görää tääzeden bääri
Garıp gasarlardan goşun düzyäämiş” (AA, s.724)

“ Beden terbiya oquwçılarınıñ garayışları hem şoña göräräkdi.” (ÇBA, s.22)

(Beden eğitimi öğretmenlerinin bakışları da şuna göreydi.)

“ Emin aatlı iişçi enniğne görä
Güylünipdir gış giicesi govakda.” (AA, s.566)

“ han aga, şu oglan işittiğime göre bir adamın yekece oglı olmak...” (Näz, s.6)

(han ağa, bu oğlan işittiğime göre bir adamın tek oğluymuş.)

2. “için” anlamında :

“ Hut şol sebäbe görä – de Magtımgulı garabagt..” (Mn, s.3)

(Gerçekten bunun içinde (bu yüzden de) Magtumkulu karabaht...)

“ Şu sebäbe görä türkmen halqınıñ...” (M, s.15)

(Bunun için Türkmen halqının...)

“ Şoña görä – de Dewletmemet molla hernäçe yaydansa – da....”(M, s.28)

(Bunun için de Devletmehmet Hoca her ne kadar...)

haqda<hak+da " hakkında, hususunda, konusunda"

"Hak" kelimesinin bulunma hâli eki almış şekli olup Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılan bir son çekim edatıdır.

Türkmen Diliniñ Grammatikası adlı eserde bu edatla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir.

Haqda, barada, doğruda. (hakkında, barasında, doğrusundan) edatları fikrin, duygunun, sohbetin, sorunun veya bu düşüncelerle ilgili sürecin, işin nesnesini bidirir. Yani bunların asıl temel manasının hangi temel konuda olduğunu gösteren kelimelerle kullanılır. Nesneli ilgiyi göstermekte aktif olarak kullanılan bu edatlar, yalın hâldeki isimler, isim rolündeki fiil şekilleri, yalın, bazen de ilgi hâli eki almış zamirlerle kullanılır.

Bu edatlar, görevlerine göre anlamdaş oldukları için, onların şahıs (iyelik) ekli veya şahıs (iyelik) eksiz kullanılışında anlam bakımından fark görülmez.

Örneklerden de görüldüğü gibi bu edatlar ya şahıs (iyelik) eksiz kullanılırlar veya şahıs (iyelik) eklerini alırlar.

" Adamlar näme hakda sehbet etcekkäler?" (Ş, s.21 1.K)

" Ol hakda nähli gurruñ bolup biler?" (Ş, s.296 1.K)

" ... döwür hakda jemgiÿetçilik gurluşı hakda has çuññur öylanmaya esas berÿär." (TE 7, s.221)

" Pälwan hakda gelen bu şat habara
Siÿstanda göge galdı dabara." (TE 7, s.395)

" ... meşhur bolan, şäherler, galalar hakda aytmanıñda – da, aların sanı yüzlerçe." (GEY, s.3)

" Magtımgulınıñ doglan yılı haqda onuñ ömrüni, döredíciligini övrenici alımlar, oqıcılar cedeleşmeyär diyen yalı." (MN, s.7)

(Mahtımkulu'nun doğduğu yıl hakkında onun ömrünü, yaratıcılığını araştıran alimler; okuyucular tartışmıyorlar demiş gibi.)

" Öñi – soñı Moqtımgulı haqda yazmasam yüregim ıncalıq tapmacagını bilyän." (Mn, s.3)

(Eninde sonunda Mahtımkulu hakkında yazmazsam, yüreğimin huzur bulmayacağını biliyorum.)

" Onsoñ Magtımgulı ene haqda yazmandır." (Mn, s10)

(Ondan sonra Mahtumkulu anne hakkında yazmamıştır.)

“Bu yerde gürrüñ men haqda meñ şahsıyetim haqda däl – de, ulı bir zat haqda gitdi.” (Ş, s.291)

(Bu arada sohbet benim hakkımda, benim şahsiyetim hakkında değilde yüce bir kişi hakkında yapıldı.)

“..., oña dünyä, cemgıyet, adam haqda dıgrı düşünce bermekde,...” (TGM, s.100)

“ Hernä geçtiği bolsun diyip kabir zatlar haqda öz pikirimi aytmaq isledim.” (TGM, s.118)

“Atam Gorkut şu haqda goşgı düzdi,..” (GA, s.29)

(Dede Korkut bu konuda şiir söyledi.)

“...İbn Sinanıñ dil haqda aydan acayıp pikirlerini...” (TGM, s.93)

(... İbni Sianın d,l kakkındaki garip fikirlerini ...)

hem “ve, da, de”

Bu edat Farsçadır. HACIEMİNOĞLU, karahanlı metinlerinden itibaren geniş bir kullanılışı olduğu ve bağlama ile kuvvetlendirme vazifesi gördiğini belirtmektedir.

Türkmen Türkçesinde, edatın ekleşerek kendisinden önce gelen kelimeye birleşmiş hâlde (-äm) yazıldığında görülmektedir.

“Hem” adtının –da/-de edatına benzer manada kullanıldığını da söyleyebiliriz.

Bu edat daha çok bağlama edatı olarak kullanılmaktadır.

“ Ol bahaveddindir, ol hem bir ärdir. (MN, s.15)

“ Bilse hem aydabilmez.” (AN, s.201)

“ ... yap boyunda iki bir, üç bir üşyüp, süyci – süyci gürrüñ edişip duranları hem yoq däldi.” (Ş, s.223)

(...kanal kenarnda ikişer ikişer, üçer üçer toplanıp tatlı tatlı sohbet ettikleri yok değildir.)

“ Oba mekdebiniñ mugallumlaru hem oña “ yoldaş mugallum” diyyärler. (TD 2, s.209)

“Meniñ bilen Durdu hem gider.” (TD 2, s.170)

(-de kuvvetlendirme)

“...., oları düypli öwrenmek biziñ hem watançılık borjumızdır.” (TE 7, s.35)

“ Buga häzir bu yigidi hem şol daş kibi yugrar.” (GA, s.79)

(Boğa şu anda bu yiğidi de şu taş gibi yoğurur.)

“ Emma biz bu (y)erde hem ähli mümkinçilikleri heniz asla (y)eterliksiz peydalanyarıs.” (MSE, s.10)

“ ....içinde biziñ beçeleri hem didara mayıl kıl.” (Pıragı, s.8)

“ Yılanıñ yigreneni narpız, ol hem hinininiñ agzındaki gögerer.” (362) (Atasözü)

(Yılanın iğrendiği ot, oda ininin ağzında biter.)

“ yetim aşı-yarma köce, ol hem bişer yarım gice.” (394) (Atasözü)

(Yetiminaşı yarma çorbası, oda pişer gece yarısı.)

“ İki topar hem 50 metr aralıgında biri-biriniñ garşısında duryarlar.” (GDO, s.32)

“ Emma oglan ne gadar getirseşer hem durmadı.” (GA, s.92)

(Ama oğlan ne kadar getirseler de durmadı.)

“ Munı tarıhı çeşmeler hem tassıq edyär.(A.Bekm/Anda-ÖBTA, s.178)

“ VI asırda ulı imperiya berkarar eden güyçli halk bolmagı hut şu asırda öñ hem öz “Oguznamalarınıñ” (Ulughan Ata) bolmagı onların...” (A.Bemı, -Andalıp/ÖBTA, s.178)

“ Goñşıñ goñşı bolsa, kel gızıñ hem äre gider.” (180) (Atasözü)

(Komşun gerçek komşu olursa, kızın kocaya gider.)

“ Gılıç göteren gılıçdan hem öler.” (225) (Atasözü)

(Kılıç kınında durursa paslanır.)

“ Gelin bolmasaq hem gädikden garapdıq (162)
Gelin bolmasaq-da, gädikden garapdıq.” (232) (Atasözü)

(Gelin olmasak da delikten bakmıştık.)

“ İt gedaydan gorkar, geday hem itden.” (159, 344) (Atasözü)

(İt dilenciden, dilenci de itten korkar.)

“ Yagşını görmek hem cennet.” (309) (Atasözü)

(İyiyi görmek de cennet.)

“ Sopı sogan iymez, tapsa-gabıgını hem goymaz.” (128, 603) (Atasözü)

(Sofu soğan yemez, bulunca kabuğunu da bırakmaz.)

“ Mıhman mıhmanı gısganar, öy öyesi-ikisini hem.”(459) (Atasözü)

(Misafir misafiri kıskanır, ev sahibi ikisini de.)

“ Ol hem ters tarapa gitdi.” (Ş, s.173 1.K),

“ Aqıl güyç berer, güyç hem yürek.” (212) (Atasözü)

(Akıl güç, güç de yürek verir.)

“ Eşek hem öz deniñ gaşar.” (158, 822) (Atasözü)

(Eşek’de kendi dengini kaşır.)

“ Gidici bolma” goşgusinda “Magtımgulı, gövnündedir köp arman tapmadı derdine akıbet derman” diyip, şahır bu yagdayı özi hem boyun alyar.” (MSE, s.8)

“ Men nirä çıbıgımı degirsem, siz hem şo tayı agtarıberiñ dirdi.” (GYO, s.297)

içre < iç+re “içinde, içine”

Eski Türkçe devrinden beri değişmemiştir.

ERGİN, “içre, içeri, üzre”nin yön eki alan isimler olduğunu belirtir.

Edat, Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki ile benzer olarak, eksiz bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

“ Zulmet içre goyduñ suvuñ yogşısın.” (Mn 2, s.47)

Ol öy içre tä kıyamat yatar sen. (Mn 2, s.28)

“ Pıraq içre galıpmı sen...” (HH, s.80)

(Firak içre kaldın mı sen...)

“Men bu derya içre galdım, yetmeyin payanına.” (HH, s.11)

(Ben bu derya içinde kaldım, ulaşmayayım sonuna.)

“ Ol içre birniçe öy peyda boldı ve öy içinde...” (An, s.122)

“ Yigit gerek, meydan içre dik ola.” (Mn 2, S.162)

“ ....Şol gün baÿdan gaÿra diÿmezler garp,

Söweş güni meÿdan içre mes bolsa.” (TE 7, s.199)

“ İki dünyä içre bitgen göwheri-yekta idi...” (HH, s.77)

(İki dünya içinde biten eşsiz cevher idi.)

ikidin ara< ar-a! (arasında)

“ Uğradıq üç bolup ikindiin ara” (AA, s.402

(Yola düştük üç kişi ikindi arası (ikindi vakti)

“ Goşavuşaap suw iç yään ikindii ara” (AA, s.400)

(Avuçlayıp su içiyorsun ikindi vakti.)

ile<il-e

"-il fiilinin zarf fiil şekli olduğunda bütün dilciler müttefiktir. Türkçenin Çağatay ve bilhassa Batı Türkçesi sahasında yaygın olarak kullanılmıştır. –la, -le şekli de yaygın olarak kullanılmaktadır. İle'nin ekleşmiş şekli olan –la, -le artık bir hâl eki sayıldığı için konumuzun dışındadır."(1)

" Çoh çäkmädän Lüizä ovçu ilä salamatlaş" (TDSİ, s.31)

" Yar ile bolduñ eşitmey sen meniñ peryadımı," (An,s.48)

" ... nigarım, häz ile şirin kelam etmiş." (An, s.63)

" Onuñ ile goşulmagında, ogluna hakıkı ata bolmagında...." (Pıragı, s.254)

" Täki bu dert ile geçer eyyamım." (Mn, s.40)

kere / keren / keret "defa, kez"

Arapça kökenlidir. Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde ortak fonksiyonlarla kullanılır.

" Ozalından ooylanmadıg bir kere " (AA, s.658)

(Önceden düşünmedik bir kere.)

" Üç kere göterip yere çaldı" (GA, s.80)

"... bir sagatda düşmana üç kere at depti." (Ga, s.68)

" Ol yılda bir kere Bayandır hanıñ divanına gelerdi." (GA, s.101)

" Bu kere oglanıñ üstüne yüz adem geldi." (GA, s.112)

" Bu kere at oglanıñ bileginden boşandı, gaçdı." (GA, s.112)

" Soñra Aman diyen bir kişi altı kere hücüm edip, galanı alıp bilmedi." (GA, s.88)

" Garaz oba yedi keren ürkdi, Depegöz hem yedi keren ızına gaytardi." (GA, s.88)

(Garaz köye yedi kere saldırdı, Tepegöz de yedi kere geri püskürttü.)

" Kabe barıp yedi keret dolansam." (MD, s.146) " Laal diydim, sebääbi yeğençim meniñ

" Yañramaz yerliksiz yelcece kere." (AA, s.650)

keyin < kidin < ki-d-i-n " sonra"

---

(1) N. HACIEMİNOĞLU, age, İst. .92 s.45

Eski Türkçede “kıdın” şeklinde kullanılan edat Türk lehçelerinin bir çoğunda son çekim edatı olarak kullanılmaktadır.

“ Mundan keyin owlanı kim çagırsa “ Beset” ....” (GA, s.132)

(Ondan sonra oğlanı kim çağırsa “Basat”)

“ .... oda sal, gızdır, tek gızaran keyin al-ta yekegözüñ gözüne bazırdadıp bas, ...” (GA, s.133)

kibi < kibi < kip+i “ gibi”

M. ERGİN, “gibi” edatına “kip,kalıp” kelimesinin iyelik ekli hâlinin kalıplaşmasından meydana geldiğini savunmaktadır. Edatı, “benzerlik edatları” içinde değerlendirir.

HACIEMİNOĞLU, Türkçenin her şivesinde ve en eski dönemlerinden beri kullanıla gelen “kibi” edatının Batı Türkçesinde “gibi” telaffuzu ile kullanıldığını söylemektedir.

Edatın, Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki fonksiyonları aynıdır. Bazı ses farklılıkları göze çarpar.

Kimin, kibi, dek, tek, dey, deyin edatları da benzetme, eşitleme ilişkisini gösterir. Bunlardan şimdiki Türkmen dilinde “kimin, dek” edatlarına seyrek olarak rastlanır. Diğerleri ise edebiyat dilinde kullanılmış olup bugün tamamen (hemen hemen) eskimiştir. Bu edatların yerine günümüzde “yalı” kullanılmaktadır.

Eksiz :

“ Hızır, İlyas kibi girsem zulmadan.” (Mn, s.39)

İyelik Eki İle :

“ Güyz alması kibi al yanagın yırtdı.” (GA, s.36)

(Güz elması gibi al yanağını yırttı.)

Sıfat Fiil İle :

“ Osal bolmış tana kibi agzınıñ suwı aqdı.” (GA, s.79)

(Geviş getirmiş dana gibi ağzının suyu aktı,)

Örnekler :

“ Sonra erkek kibi kükredi, arslan kibi eñredi, nağra urup hayqırdı.” (GA, s.68)

“ Buga häzir bu yigisi hem şol daş kibi yugrar.” (GA, s.79)

“ Yıldız kibi parlayan duşmanıñ nayzasıdır.” (GA, s.62)

(Yıldız gibi parlayan düşmanın mızrağıdır.)

“ Gazan kibi pälwanı bir söveşde üç gez afdan yıqan, Secük oglı Dälidönder çapar yetdi.” (GA, s.69)

“... gara deñiz kibi yayqanıp gelen duşmanın leşgeridir.” (GA, s.62)

“... seniñ gövnüñ, gövsüñ açilip, misli cuvan beçe kibi yaş olarsın.” (Pıragı, s.11)

“ Garga kibi gara saçıñ olduñmı?” (GA, s.58)

“..., yer kibi kertileyin, topraq kibi sowrulyın,...” (GA, s.51)

“ Depe kibi et yıgdım, köl kibi gımız sagdım.” (GA, s.26)

“....haywan kibi gün-güzeran görüpdi.” (TGM, s.119)

(... hayvan gibi yaşamış.)

“ Ganat baglayıp uçsam idi men gaz kibi kölden-köle.” (Mn 2, s.116)

“ Ay kibi royuñnı gördüm,...” (Mn, s.99)

kimin < kibi < kip+i “kibi, gibi” (Bknz. kibi)

“Kibi”nin ağızlarda aldığı şekildir.

HACIEMİNOĞLU, edatın bugünkü Anadolu ağızları ve Azeri metinlerinde “kimi, gibi” telaffuzları ile yaşadığını belirtmektedir.

Eksiz :Göroglı ogañ Gıratına münende, urşa gitcek bolanda iner kimin kükrap, nama gayrar ekeni, sen onı bilyämiñ.” (Gör, s.389)

Yönelme Hâli İle :

“ Daşı düşen yeriñ üç yıla kimin otı bilmezdi.” (GA, s.37)

(Taşı düşen yerin üç yıl boyunca otu bitmezdi.)

Zamirlerin Yalın Hâli İle :

“ Sen kimin masgara gelmez illere...” (GA, s.37)

(Sen gibi maskara gelmez illere..)

Örnekler :

“ Kümüş kimin aq bilegin açdı.” (GA, s.58)

“.... meydanda buga kimin süsüşdiler,...” (GA, s.107)

“Mähmet gaharına iner kimin omzanda, kellesi i.şanıñ yokarı dadagını...” (GYO, s.54)

“ Ol at misli insan kimin pähim-payhasa yugrulıp, ...” (Pıragı, s.130)

“ Goyun kimin çar tarapa il bolgul!” (Mn, s.122)

“ Mansur kimin köyüñde çekip awara meni....” (HH, s.26)

(Mansur gibi köyüne çekip avare beni,...)

“ Tatı kimin terki duzag yetişse.” (Mn 2, s.172)

“ Daşı düşen yeriñ üç yıla kimin otı bitmezdi.” (GA, s.37)

“ Garga kimin gara saçım uzalıp, gözümiñ üstüni örter gördüm.” (GA, s.32)

“ .... depe kimin et yıg, köl kimin gımız sagdır,...” (GA, s.22)

“ Sümbül kimin seçeläp, gerdenden aşar saçların.” (TD, s.333)

“ Arapreyhanıñ boyı minara kimin, kellesi gümmez kimin, agzı ocaq kimin, dişleri küdünñ kimin, saqgalı kelle urlan sövüt kimin, munuñ katdı-katmatını görüp patışa öz hassarını gören dek ecizläp gözünden yaş goyberip aglaberdi.” (TD, s.385)

“ Ol arslan kimin topuldı.” (TGM, s.104)

layıklıkda

Bu edat ile birlikte kullanılan kelime, işin, hareketin hangi durumda, neye dayandırılıp ortaya konduğunu belirtir.

“Şol karara layıklıkda Hindistanıñ Prezidebti Rajendara...” (TGD, s.494)

“.....şu plana layıklıkda ‘ak altınıñ’ öndürilişi esse yarım artar.” (TGD, s.494)

meñzeş/meñzer, (benzer)< meñiz-e-r/meñiz-e-ş “gibi, benzer, görünüş, güzellik”

Bu edat çeşitlivasıflarda benzerlik, ilgi kurmaya yarar. Bu edat yönelme hâli ekiyle kullanılmaktadır.

“ Yalgasa, yaaza meñzeş, /Garğaşa daa, gay gopyar,” (AA, s.388)

(Affetse de, bahara benzer (bahar gibi) /ilense fırtına kopar.)

“ Eşekçi kellesini donuñ içine soqup, adama meñzeş garantganı yoqarı galdırıp, oyunçıları govalayar.” (GDO, s.41)

“ Gara daaşlañ gövsün dilip, çoğup çıkyaa çeşme çaayı,

Gara daaşlan gövsün deşen gülääleklerköze meñzeş.” (AA, s.88)

“ Guşluk määrekenden hırıın dıkıındı...

Tutaşan tamdıran meñzeş buu taayı.”

“ Aayam saña meñzeş..” (AA, s.232)

(Ay da sana benzer.)

“ Gaza meñzer gızı, gelni aq çıqarıp, gara geyiptir.” (GA, s.50)

(Kaza benzer kızı, gelini ak (giysiler)çıkarıp, kara giymişler.)

“ Gaza meñzer gızımıñ gelnimiñ çeçeği ogul..” (An, s.59)

mınasebetli < mınasebet+li

Bu edat sebep ilgisini gösterir. Edatla kullanılan kelimeler, işin durumunu, olayın neyle ilgili olarak ortaya çıktığını anlatır.

“ Bular Yefimawıñ rugsada çıkmagı mınasebetli bu yere yıgnanıpdılar.” (TDG, s.487)

“ Şu konferensiya mınasebetli Delide...sergi o çıpdır.” (TDG, s.487)

“ Bu şatlıklı habar geçen yıl Garaşsızlık bayramı mınasebetli geçirilen demonstrasiya wagtında gowşupdı.”

möçberli (töweregi)

Tahminilik ilgisi anlatır. Kullanılışı ve yerine getirdikleri görev bakımından çenli, çemeli edatları ile benzerdir.

“ Her halda, ondan-mundan jemlenip, on bäş möçberli atbaşı, şonça-da gelnaliji toplandı.” (TDG, s.488)

“ Artıgıñ atlılarınıñ yarpı möçber, onbir atar bilen yaragkındı.” (TDG, s.488)

“ Şol demde iki yüz töwewgi hırlılı mergen dumlı-duşa ılgaşlap.” (TDG, s.488)

“ Sagat üç töwerekleri boldı.” (TDG, s.488)

owal < evvel “ önce”

Arapça kökenli edatlardandır. “Önce” anlamında kullanılır. Ayrılma halindeki kelimelerle kullanımı yaygındır.

“ Meretler Oktyabr’ sotsialistik revolyutsiyasında owal hor yaşayardılar.” (TD, s.254)

“ Ay yaşmazdan owal, biz obamıza geldik.” (TD, s.372)

(Biz, ay doğmadan köyümüze geldik.)

“ .. Yedi-sekiz yıl mundan owal dörän söygiñi diñe şu hatında..” (TDG, s.494)

ozal < oz-a-l “önce, -den önce, -den beri” (Bknz.owal)

N. HACIEMİNOĞLU, Karahanlı ve Harezm metinlerinde görülen edatı “ oz” “geçmek” fiilinin zarf-fiil şekli olarak değerlendirmektedir.

“ Oza” şeklinde de karşımıza çıkabilen edat çoğunlukla ayrılma hâli ekiyle birlikte kullanımaktadır.

“ Martdan ozal işläpdim.” (TGM, s.58)

(Marttan önce çalıştım.)

“ Azan aytmaga başlamazdan ozal, Samarkant bizinden tikilen köyneğiniñ.” (Pıragı, s.7)

“ Bu yere sizden ozal hem gelipdirler.” (TGM, s.106)

“ Mundan ozal gelmeyärdiñ-de?” (HH, s.51)

(Bundan önce gelmiyordun da?)

“ Menden ozal öten aşıqlar bildiklerinçe mınacat aqapdırlar..” (HH, s.4)

(Benden önce giden aşıklar bildiklerince münacaat okumuşlar.)

“ Mundan bäş gün ozal iki günläp yagış yagdı.” (TD, s.319)

(Bundan beş gün önce iki gün boyunca yağmur yağdı.)

“ ... onlarıñ goşdaşlarınıñ bir iki gün mundan ozalkı çapıp goyan yılgınlarını çekmäge yitdi.” (TGM, s.472)

“.... Mundan kırk yıl ozalam bardı.” (TGM, s.470)

Not: Ozal edatı ile –am(hem) edatı birleşmiştir.

“ Beyik Oktyabr sotsialistik revolyutsiyasından ozal Türkmen halgı,... yerli pomeşçikleriñ, hanlarıñ zulmını başdan geçiryärdiler.” (TD, s.349)

Beyle gudrat üçin biz, ozalı bilen, beyik, onuñ döreden Kommunistlik partiyasına, partiyamızıñ Leninçilik miili sıyasatı’na, halklarıñ dostlugına, birinci nobatda-da beyik rus halkı bilen dostluga bakı minnetlardırıs. (MSE, s.9)

öñ “-den başka, -den önce”

Çoğunlukla zaman bildiren bir çekim edatıdır. Türkçe kökenlidir. Ayrılma hâliyle birlikte kullanılmaktadır.

Öñ,Öñinçe kelimeleri, edat olarak kullanıldığında zaman ilişkisini gösterir. Bir işin, hareketin, durumun edatla kullanılan kelimeden anlaşılan düşünceden önce gerçekleştiğini anlatır.

İşin, hareketin, olayın devam ettiği veya başlayıp bittiği zaman gösterilmek istendiğinde, edatla kullanılan ayrılmaz hâli eki almış kelimeden önce veya sonra belirli veya tahmini zaman bildirilen kelimeler kullanılır.

“.... bu waka gatnaşman dıgını, onuñ, Gökdepe sowetinden öñ aradan çıkandıgını gınanç bilen mälim edyär.” (TE 7, 195)

“ ....mundan bir sağat öñ gördüm.” (TGM, s.470)

“ Şu teklip, şu pikir mundan bir hepde öñ bolan bolsa bolmayarmı?” (TDS, s.505)

“ İndi hemmeler öñ iymäge, içmäge zadı bolmadık...” (YD, s.123)

“ Bize nowruzdan öñ habar berdiler.” (TGM, s.106)

“ Öylenmede öñ oñat pikir etmelisiñ.” (TGM, s.48)

“ Bir aydan öñ belli bolupdır.” (TGM, s.58)

“ Gara yılgın ölmezinden öñ bu yere göcüp gelen...” (GYO, s.3)

“.... batır hem ölmezinden öñ eniyduk garıp-gasarlarınıñ üyşmelerinde:” (GYO, s.3)

“ Berdi öye berlen yumşı menden öñ İşläp boldı...” (TD, s.274)

(Berdi eve verilen işi benden önce yaptı.)

“ Ol ozguñ öñinçä geçerdi, mundan öñ kimse göçmezdi.” (GA, s.92)

(O, Oğuz’un önünden geçerdi, ondan önce hiç kimse göçmezdi.)

“ Oyun başlanmazdan öñ “hanların” işaratı boyunca oyunçılar bir ayağını uylugına çekip, onı bir eli bilen tutup, ...” (GDO, s.33)

“ Men mekdebe Durdudan öñ geldim.” (TD, s.318)

“ Berdi öye berlen yumşı menden öñ işläp boldı.” (TD, s.274)

“ ... bu gelen Bekel bolsa, sizden öndeñ men gaçar men!” (GA, s.105)

“ 18. asrıñ şahırı, halk bilen bir can, birten bolan Magtımgulı öz dövrüniñ özünden önki dövrün danalarınıñ, öz ildeşleriniñ arzılı ay-hıyallarını cahana yaymagıñ hötdesinden geçiripdir.” (MSE, s.8)

“ Öñi bilen meniñ üçin altın mecmeden dür çoqup duran altın cüyceli altın towugı yasamaqlarını buyur.” (POHE, 10)

(Öncelikle benim için altın tepsiden altın gagalayıp duran altın civcivli altın tavuğu yapmalarını emret.)

Not: Bilen edatıyla kullanılmış, öncelikle anlam kazanmıştır.

ötri < öt-ür-ü “-den sonra, -den dolayı, -sebebiyle”

Ötri edatı “ötür-“ “geçirmek fiilinin gerindiumudur. Sebep ilişkisini gösterir. Bugünkü Türkmen dilinde fazla kullanılmaz.

Sebep ilişkisi gösterilmek istendiğinde edat rolünde kullanılan “tarap” kelimesinin kullanılışına da rastlanır.

“ Nädirşa öz häkimligini saqlamaqdan ötri türki dällere vepadarlıgını görkezip durmaq üçin...” (Mn, s.8)

(Nadir Şah’ın hakimiyeti korumak için Türk olmayanlara vefasını göstermek için...)

“ Ondan ötri bir seniñ bilen gitcek-diydiler.” (TDG, s.497)

“ Yene bir hatarı okdan doldurıp, atiyaçdan ötri göterdi-de, daş çıkdı.” (TDG, s.497)

“...köp öndürmekden ötri maldarçılıgı ösdürmegiñ...” (TDG, s.497)

özge < öz+ge “başka, -den başka, -den özge”

Edat, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde sıkça kullanılmaktadır.

N. HACIEMİNOĞLU, Harezm sahası metinlerinden itibaren kullanılmaya başlanan edatın 19. asırdan itibaren Türkiye Türkçesinde yerini “başka” ya bıraktığını belirtmektedir.

M. ERGİN “özge” edatını Azeri sahasının başkalık edatı olarak değerlendirmektedir.

Edat, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde de isim ve zamirlerin –den çıkma hâli ile birlikte kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanımıbelli ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Özge, gayrı edatları yerine getirdikleri göreve göre “başga” edatı ile benzerdir. Bugün çok kullanılmamaktadır.

“ Ne yıglar sen, menden özge yarıñ bar?” (HH, s.4)

(Ne ağlıyorsun, benden başka yarin mi var?)

“ Senden özge havandarım yok meniñ.” (TGM, s.106)

“ Çaydan özge kişi halım sormadı...” (HH, s.79)

(Çay’dan başka kimse halimi sormadı...)

“ Menden özge hiç yiğit
Yüreginde yer etmez.” (TDÇE, s.159)

“ Menin messan maralım
Menden özge seretmez” (TDÇE, s.159)

“ Yardan özge hiç kim baqmaz halıma.” (HH, s.6)

(Yardan başka hiçkimse bakmaz halime.)

“ Senden özge hovandarım yog meniñ.” (TGM, s.106)

(Senden başka havandarım yok benim.)

saarı (Bknz.sarı)

Sarı edatı, yönelme hâlindeki kelimeile birlikte, hareketin, sürecin yönlendirildiği tarafı anlatır. Bu edat, bugün az kullanılıyor, aslında sadece şiirlerde görülebilir.

“ Derek de baş egyäär gubuura saarı” (AA, s.14)

(Kavak da baş eğiyor kabre doğru.)

“ Geç sen tokayları, denizi, daağı,
Uç sen Murğapdaakı marala saarı.” (AA, s.14)

sapar < sefer “defa, kere” (Bknz.kere)

Türkmen Türkçesinde “defa, kere” anlamında sıkça kullanılan bir son çekim edatıdır.

“ ... näçe sapar yatlasagam artıqmaçlıq etmez.” (TGM, s.93)

(... çok kere, defalarca hatırlasak da fezla gelmez.)

“ Bir sapar biz bardıg, bir sapar olar geldiler.” (TGM, s.108)

“ Bir sapar ol göök asmaanlı güzy güni
Sürdi goyun sürüsini güzere,
İştää bilen suvdan gaamam goyunlar.” (AA, s.636)

“ Kaam maña bir sapar salkın saayada
Bir enaayı erteki o kaap beripdi.” (AA, s.372)

“ Men bu kitabı azından iki-üç sapar okarın.” (TDS, s.583)

(Ben bu kitabı en az iki-üç defa okurum.)

“ Buu saparam yaazıqlı men yaazıqlı.” (AA, s.242)

Not: “sapar” ile “-am” edatı birleşmiştir. (Bu defa da suçluyum,suçlu.)

sarı (saru) < sar-u? “-a doğru”

Edat hakkında henüz kesin bir karara varılamamıştır. N.HACIEMİNOĞLU; Suzan DURAN'ın edatın bir ses grubu düşmesi neticesinde sınğaru'dan inkişaf ettiği şeklindeki görüşünü daha makul bir izah tarzı buluncaya kadar, kabul etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.

M. ERGİN ise, yer-yön edatları içerisinde değerlendirdiği edatın "sar-" fiilin gerindiumundangeldiğini ve bugün ağızlarda sar-u > sarı şeklinde kullanıldığı söylemektedir.

Sarı edatı taraf-yön bağlantısını gösterir. Edatla kullanılan kelime, hareketin yöneltildiği nesneyi, yön ve tarafı anlatır. "Sar" edatı şimdiki konuşma dilinde çok nadir kullanılmaktadır. Ona genellikle şiirlerde rastlanır.

"sarı" edatı, sıfat fiiller ile kullanıldığında vakit bağlantısını gösterir; ama bu anlamda kullanılışı çok seyrektir.

Türkmen Türkçesinden yaptığımız derlemelerde "sarı" edatına ait örneklere pek az rastlamaktayız.

Eksiz :

" Gam hücum eylap gökden zemin sarı inende..." (TDG, s.486)

" Günbatar sarı yola düşdük." (TGM, s.105)

(Batıya doğru yola düştük.)

Yönelme Hâli İle :

"Qıbla sarı öwürmişem yüzümi..." (HH, s.67)

(Kıbleye doğru çevirmişim yüzümü...)

Örnekler :

" Ahırzaman sarı yördüñ, mahı-taban gerekmes." (Mn, s.95)

" Eger ki meyl etse yar bizim sarı." (Mn, s.22)

" Geliptik siziñ sarı" (MD, s.136)

(Gelmiştik size doğru.)

" Gämi demirgazıq sarı gadam goydı." (TGM, s.105)

(Gemi kuzeye doğru yola çıktı.)

sayın / sayu < sa-y-u "her, gibi"

HACIEMİNOĞLU, edatın menşei kususunda " A.GABAİN'in mevcudiyetini tahmin ettiği sa- fiilinin zarf-fiil şekli saydığını belirtir.

Daha çok Eski Türkçe devrinde kullanılan edat, yalın hâlden sonra gelir. Ayrıca;

Sayın (Sayı) edatı şu anlamları verir:

a) Vakit ilgisini gösterir. Edat, vakit bildiren ve diğer bazı kelimelerle geldiğinde, o gösterilen vaktin içinde belli bir hareketin tekrarlanıp durduğunu veya kesintisiz devam ettiğini anlatır.

b) Sıfat fiillerden sonra geldiğinde de vakit ilgisini gösterir. Onlarda anlatılan düşüncenin başka bir hareketle bir zamanda ortaya çıktığını, o düşüncenin sonucunda hareketin, işin gittikçe büyüyüp güçlendiğini anlatır.

c) Miktar, yön gibi ilgileri de gösterir.

Türkmen Türkçesinde edatın kendinden önceki kelimeye birleşik olarak yazıldığı da görülmektedir.

" Bizin medeniyetimiz yılsaygın ösyär." (TD, s.266)

(Bizim medeniyetimiz her yıl daha da gelişiyor.)

" Onuñ yüzi her dem sayın özüniñ rengini üytgedyärdi." (TD, s.363)

" Kongodakı yagdaya sagat sayın sın etmegi." (TDG, s.486)

" Biziñ medeniyetimiz yılsayın ösyär.

Pagta yıgımınıñ depgini günsayın güyçlenmelidir." (TD, s.266),

" Günsaayın gülleyään gudratlı Vatan.

Her günde yılları arkaa taşlayaar." (AA, s.66)

" Pagta yıgımınıñ depgini günsayın güyçlenmelidir." (TD, s.266)

(Pamuk toplamının temposu hergün daha da artmalıdır.)

" Onuñ yüzi her dem sayın özüniñ rengini üytgedyärdi." (TD, s.243)

(Onun yüzü her an kendi renginde değiştiriyordu.)

sebäpli < sebep-li "sebebiyle, için" (bknz. Şol sebäpli)

Türkmen Türkçesinde "sebebiyle, yüzünden" gibi anlamlara gelen ve kullanımı yaygın olan bir son çekim edatıdır.

Sebäpli, zerarlı, cähtli edatları aslında üçin ile anlamdaş olup, sebep ilgisini bildirir.

Men Durdı sebäpli oquwa gice galdım. (TD, s.327)

“ Ne sebäpden Diyärbekirden gittin? (HG, s.6)

(Niçin Diyarbakır’dan gittin.)

“Gadımda arı hasaplananı sebäpli şeyle beyik ogul türkmende döreyän bolaymasın?!” (Mn, s.5)

(Eskiden saf sayıldığı için, böyle büyük bir oğul Türkmenler arasında türemiş olmasın?!)

“ Otlı sebäpli gicä galdıq.” (TGM, s.57)

(Tren yüzünden geç kaldık.)

“ Gurban sebäpli gicä galdık.” (TGM, s.104)

“ Oquwçı keseländigi sebäpli mekdebe gelmedi.” (TGM, s.72)

(Öğrenci hastalandığı için mektebe gelmedi.)

“ Garañqı gatlışandığı sebäpli, biz bu gün yola düşmedik.” (TGM, s.53)

“Bahar avtabus sebäpli oquwdan galdı.” (TGM, s.75)

(Bahar otobüs yüzünden okula gidemedi.)

“ Şol sebäbli-de obanıñ oglanları muna Annagulı sölpi adını goyupdırlar.” (TD, s.260)

(Bu yüzden köyün oğlanları ona avare Annagulı adını takmışlardır.)

“ Meret gelnini içgi sebäpli taşladı.” (TGM, s.74)

(Merek gelinini içki yüzünden kovdu.)

seretmezden < seyr+et-mez+den “-e rağmen”

Türkmen Türkçesinde “ –e rağmen” anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır. Edat yönelme hâli ile kullanılmaktadır.

“ Garañgı gatlaşandıgına seretmezden biz yola düşdük.” (TGM, s.53)

(Karanlık koyulaşmasına rağmen, biz yola düştük.)

“ Oña seretmezden yene söze başladı.” (TGM, s.106)

(Ona rağmen yine söze başladı.)

soñ “-den sonra”

N. HACIEMİNOĞLU, edatın bir zaman ve mekân zarfı olduğunu bildirir. Edat ayrılma hâli eki ile birlikte kullanılır. Türkiye Türkçesinde ”sonra” şeklinde

kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca edatın, Türkmen Türkçesinde kendisinden önce gelen kelimeyle bitişik olarak kullanıldığı da görülebilir.

Ayrıca soñ, soñra edatları, zaman ilişkisini bildirir. Belli bir işin. Hareketin edatla kullanılan kelime ve/veya kelimelerle anlatılan zamandan sonra olduğunu gösterir.

Böylece, edatlar ile gelen kelime işin, hareketin ortaya çıktığı ya da devam ettiği zamanı anlatırlar. Bu edatlar geniş bir kullanım alanına sahiptirler ve özellikle aşağıdaki kullanımları yaygındır.

1) İsimler ve zamirlerden sonra

2) İyelik eki ile ayrılma hâli eki alan geçmiş zaman sıfat-fiilleri ile kullanılışı da yaygındır. Sıfat-fiiller, üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin eksizinde de kullanılır.

İşin, hareketin ortaya çıktığı zaman çok emin şekilde gösterilmek istenildiğinde, edat belirli veya tahmini zaman anlatan kelimeler veya kelime grupları ile kullanılır.

"Soñ" edatının ek haline geçip ekleştiği de görülür. Böyle olduğunda, edat genellikle geçmiş zaman sıfat-fiillerinden sonra gelip, onlarla tamamen ekleşir. Bu şekilde eklendiğinde ayrılma hâli eki düşer, iyelik ekleri de belli derecede kısalır. Edatın, önündeki kelime ileekleşip kullanılışı Türkmen dilinin imlâ kurallarında da açıklanıp belirtilmektedir.

"Soñ, soñra" edatlarının zaman anlatmaktan başka bazen sebep ve yer-genişlik ilişkisini gösterdiğine de rastlanır.

Soñ kelimeyle bitişikse 'için' anlamı da verir.

".... Onsoñ tüssä demigip käçä tarap gaçdı." (TD, s.323)

" Ömründe beyle beyik zadı gärmänsoñ hayratlar galıp:

" Gudrat görsen, dağlara bar" diyenleri doğrı ekeni diyip pikirlendi..." (Ş, s.394)

" Bulardan on minut geçeninden soñ, Gözel tamına girdi." (TD, s.323)

" Gazan beg gaydandan soñ, Burla hatınıñ gararı yetmedi." (GA, s.86)

" Şondan soñ canımı alar sen." (GA, s.74)

"...asıp oturandan soñ, ol sözüni dovam etdirdi." (Ş, s.134 1.K)

"... aydanıñdan soñ hökman barmalı bolar men." (GA, s.77)

" Goçmırat bilen oturan atası çagıransoñ Dövlet öye girmeli boldı." (Ş, s.166)

(Koçmurat'la oturan babası çağırdıktan sonra, Devlet eve girmeyi yöneldi.)

" Siz gaydanıñızson ol haram bidövlet ızıñız ızarlap gaytdı." (Pıragı, s.311)

(Siz döndükten sonra o pis kısmetsiz peşimizden sizi takip edip döndü.)

“ Bir salımdan soñ Hüyrzagpıran-da ızından geldi.” (HH, s.56)

(Kısa bir süre sonra Hüyrzagpıran da geldi.)

Not: İsimlerin ayrılma hâli ile kullanılmıştır.

“ Ondan soñ mähriban enesi oğlap:” (HH, s.94)

(Ondan sonra Mihriban anası ağlayarak:)

Not: Zamirlerin ayrılma hâli ile kullanılmıştır.

“Qazı sözüm tamam edenden soñ Xüyrzagpıran.” (HH, s.51)

(Kadı, sözünü bitirdikten sonra Hüyrzagpıran:)

“ Şundan soñ atlınıñ sanı bir çaka bardı.” (Ş, s.50 1.K)

“ Onsoñ Hısraw patışa:” (HH, s.70)

(Ondan sonra Hüsrev padişah:)

Not: Kendinden önceki kelimeyle ekleşmiş şekilde kullanılmıştır.)

“ Garaz, şu adamı görenimizden soñ, ol can tabşırdı.” (YD, s.65)

“ Häli-şindi göryäni agzalalık bolansoñ şahırıñ oña canı yanyardı.” (MSE, s.6)

“ Mundan soñ Däli Dumrul öz yoldaşı yüz gırg yıl yaşadı.” (GA, s.75)

soñbaqa

“ Soñabaqa bir tarapıñ oyunçıları halıs ısgından gaçıp, yenilendiklerini boyun alıpdırlar.” (GDO, s.29)

(Sonunda bir tarafın oyuncuları gerçek güçten kaçıp yenildikleri kabul ettiler.)

soñam

“ ... soñam gılıcını çarhlap, kemsiz tayyarlap goyupdır.” (Külbasar, s.12)

(... sonra da kılıcını bileyip eksiksiz hazırlanmış.)

soñqı sapar

“ Buu ağşam üyşüşip,

İñ soñqı sapar

Klaslardan klaslara aylanyaas.” (AA, s.456)

“ Gazonları gözden gizledi tümlük:

Leylisaçı soñqı sapar daranyaar” (AA, s.286)

soñra < son+ra “-den sonra, -den itibaren” (Bknz. soñ)

Türkçenin en eski devirlerden beri yaygın olarak kullanılan bir edattır.

M. ERGİN, zaman edatları içerisinde değerlendirdiği “sonra”nın eşinin “geri” olduğunu belirtmektedir.

Edat, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde aynfnsiyonlarla kullanılmaktadır.

Zamirlerin Ayrılma Hâli İle :

“ Ondan soñra onlar öncekinden de kötü oldular. (Näz, s.7)

İsimlerin Ayrılma Hâli İle :

“ Bu aydışıqdan soñra Hemra” (HH, s.42)

(Bu söyleyişten sonra Hemra.)

Örnekler :

“ Ondan soñra gızı bereris!” (GA, s.81)

“ Ondan soñra Gazan bile işimiz hayır bolar.” (GA, s.125)

“ Soñra sorag sözlemlerini birayoru,...” (TD 2, s.203)

“ gızı ondan soñra bereliñ” (GA, s.80)

“ Garşı yatan gara dagları senden soñra men neylerem” (GA, s.75)

“ Soñra erkek kibi kükresi, kibi eñredi, nagra urup hayqırdı.” (GA, s.68)

“ Soñra oba arasındaki öçügsi ışıklarıñ.” (Ş, s.223 1.K)

“ Soñra Şaltaya sınçı gözi bilen övran-övran seregdi-de:” (GYO, s.117)

“ Soñra 1861-nji ýylda agır leşgere baştutan bolup....” (TE 7, s.168)

“ Ol halkıñ arasına ýäýrap başlandan soñra, halk döredijiligine mahsus bolan häsiýetleri kabul edyär.” /TE 7, s.14)

“ Şondan soñra biz özümüzi ticedik.” (TGM, s.51)

şekilli < şekil+li “gibi”

Türkmen Türkçesinde gibi anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır.

“Olar göra öye yanaşık duran, üsti hücre şekilli bir gat tama girdiler.” (Pıragı, s.18)

“ ... hasaplanyan, adam şekilli şol candarlan barada-da köpen bäri...” (GEY, s.152)

“ Garañgını bövüsdi şol arada

Haan şekilli testegelek çıralar.” (AA, s.66)

(Karanlığı yardı o sırada

Sofra gibi yusyuvarlak lâmbalar.)

“Gün şekilli naanı alıp eline,

Şey diyip şondan gamlı sarı ha:” (AA, s.258)

(Güneş gibi ekmeği alıp eline,

Şöyle demişti o anda gamlı Sarıhan.)

“Ne gülen şekilli gülüp bilyäär ol.

Ne de garahlanıp bilyäärdi gatı.” (AA, s.706)

(Ne güler gibi gülebiliyor

Ne de kahırlanabiliyor)

şeyläk < şöyle “-den itibaren, -den böyle” (Bknz. beyläk)

Beyläk, şeyläk edatları, genellikle zaman; bazen ise yer-genişlik ilişkisini gösterir. Zaman ilişkisini anlattığında bunların görevi “bäri, añrı, soñ” edatlarıyla benzer olup, yer-genişlik ilişkisini bildirişi “añrık” edatıyla yakındır.

“Şundan şeyläk şu yerden garañ sayla.” (TGM, s.106)

(Şimdiden itibaren buradan defol git.)

“ Şu günden şeykäk siz öz eminlik möhlediñiz gutardı hasap ediñ.” (TGD, s.497)

“ Ozall-aa bilip goy, şu günden şeyläk

Sen ofitserem däl.” (AA, s.706)

(Önce şunu iyi bil ki, bundan böyle

Sen subay da değilsin.)

şol sebäpli

“Buu durmuşa şol sebääpli adamda

Söyği diyen beyik duyğı döreyäär.” (AA, s.536)

(Bknz. sebäpli)

“Şol sebääpli, bir yılda

Bayram edyään üç gezek” (AA, s.98)

şular yalı

(Bknz. yalı)

“Şular yalı yagdayda üçlükler pellehanada çızıgıñ gırasında

tayyar bolup duyarlar.” (GDO, s.33)

tarap “-e doğru”

Bu edat Türkmen Türkçesinde “bir şeye, bir yere doğru” ifadesiyle kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu kelimenin hâl ekleri almış şekillerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu tür kullanışlar, M.ERGİN tarafından “ son çekim edatlarına yardımcı tabirleri” başlığıyla ele alınmaktadır.

Tarap edatı önündeki kelime ile hareketin yönelttiği yönü anlatır.

Eksiz :

“ Ankara tarap ugradılar.” (TGM, s.106)

Yönelme Hâli İle :

“ Wogtıñ ir bolmagına garamazdan, mekdebe tarap baryanlarıñ sonı-sacağı yoqdı.” (ÇBA, s.15)

Örnekler :

“...onsoñ tüssä demigip köçä tarap gaçdı.” (TD, s.323)

(...ondan sonra duman nefes almasını zorlaştırınca, sokağa doğru kaçtı.)

“... biziñ halklarımızıñ her birinin medeni(y)etiniñ beryän gov zatlarınıñ hemmesine tarap ähli adamlar üçin öñküden-de ...” (Mse, s.10)

“ Saza tarap gaçıp gitti.” (Ga, s.60)

“ Oguzhan-a beylede dursun, asıl oguslarıñ has irki döwürlerdeki tarıhına degişli faktar hem alımları asırlarıñ cümmüşine tarap, äkidiberenoq.” (A.Bekmıradov-And. ÖBTA, s.178)

“ gapa tarap ugradı.” (TGM, s.58)

“ General Şvarts özüniñ derbi-dagın edilen gelen ızına tarap gaçıp baryardı.” (TD, s.315)

“...Günüñ aşagına tarap goçıber-diydi:” (TGM, s.95)

“...gumuñ jümmüşine tarap hüjüm edyärler.” (TDG, s.474)

“ Şemiranat tarap äkidyäär buuyol..”(AA, s.570)

(Şemiranat’a doğru götür bu yol.)

“ ... bagrı oña tarap süyşürdi.” (Ş, s.89 1.K)

“...duran Goçmırat birden düybe tarap ilgadı-da, asılgı duran...” (Ş, s.17 1.K)

“ günüñ dogan tarapına garşı kırk ädim ölçüp, ...” (TGM, s.473)

taydan/tayda < tay+da “açıdan, bakımından”

Türkmen Türkçesinde yaygın larak kullanılan bir son çekim edatıdır. Taydan edatı ile kullanılan kelime işin neyle ilgili olduğunu, hangi durumda ortaya çıktığını anlatır. Bu edat bazı durumlarda yer-genişlik ilgisini de gösterir.

“ ılmı taydan” (TTS, s.620)

(İlmi bakımdan, ilmi açıdan)

“ sıyası taydan” (TTS, s.620)

(Siyasi açıdan)

“ Onuñ akıl taydan nählili ösyandiginden habarsızdı.” (TDG, s.487)

“ ... ol türkmen halqınıñ tarıhı taydan emele gelen...” (M, s.37)

(...o Türkmen halkının tarihi açısından ortaya çıkan...)

üçin/uçun/üçün/içün/için <uç+u-n “hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle”

T.BANGUOĞLU ve M.ERGİN edatın, “uç, isminin instrumental şekli olduğunu” söyler.

Buna da Eski Anadolu Türkçesinde ve Azeri sahasında kelimenin edat gibi ve “yüz” yerine kullanılan şekilleri olmasını delil gösterir.

N.HACIEMİNOĞLU ve Z.KORKMAZ “uç” “sebep” ismine –n vasıta hâli eki gelmek suretiyle teşekkül ettiği görüşünü benimsemektedir.

M.ERGİN, “ile” kadar olmamakla birlikte ve geçici olarak bazen ekleşme temayülü göstermesinin ç sesinin de etkisiyle edatın incelmesinde tesiri olabileceğini belirtmektedir.

Bu edat, sebep, maksat gibi ilgileri gösterir. Türkmen dilinde çok yaygın olarak kullanılır. Hangi kelimelerden sonra kullanıldığını ve fonksiyonlarını şu şekilde gösterebiliriz.

a) >İsim ve zamirler “üçin” edatı ile kullanıldığında, işin ortaya çıkış sebebini bildirir.

Üçin edatı, sebep anlamını gösterdiğinde sıfat fiillerle çokkullanılır. Onunla kullanılan sıfat fiiller, bir rataftan hareketin yapılmasının sebebini diğer taraftan da hangi işin neticesinde başka bir hareketin, durumun ortaya çıktığını anlatırlar.

b) Üçin edatı belirttiğinde, genellikle, fiilin belirsiz şeklindeki kelimelerle kullanılır. Bu işin ortaya çıkış maksadını gösterir. Bu durumda "üçin" edatının yerine "maksadı bilen" şeklindeki edatları kullanmak da mümkündür.

Fiilin belirsiz şeklinden başka kelimeler de üçin edatı ile geldiğinde, hareketin maksadını gösterir.

c) Hareketin, nesnenin, durumun kim veya ne için, kimin veya neyin faydası için yapıldığını, gerekli olduğunu bildirir.

c) "Üçin" edatıyla kullanılan kelimeler, belli bir özelliğin, sıfatın, durumun veya başka bir düşüncenin kime, neye ait olduğunu bildirir.

Türkiye ve Türkmen Türkçesindeki kullanımları benzerdir.

İyelik Eki İle :

"Ol şonda, goyun baqmalı bolanlığınıñ sebäbi Goçmıradıñ eliniñ yaralananlıgı <u>üçindir</u>. "oydüpdi." (Ş, s.98)

(O orda, koyun bakmak zorunda kalmasının sebebi, herhâlde Koçmurat'ın elinin yaralanışı yüzündendir diye düşünmüştü.)

Zamirlerin Yalın ve İlgi Hâli İle :

" Ne <u>üçin</u> hudayım bizi bizi qılmışdır gaip..." (HH, s.78)

(Allahım bizi niçin garip kılmıştır.)

Yalın Hâli İle :

" Hemra kılmak <u>üçin</u> totı güş yaqşı." (Mn 1, s.249)

İsim-fiil ve Sıfat Fiil İle :

" Oña barmaq <u>üçin</u> bäş yüz yıl, gelmek <u>üçin</u>....." (HH, s.18)

Örnekler :

" Öz eyyamınıñ perzendı bolan <u>üçin</u> Magtımgulınıñ tarıhı ösüşin düyp perspektivalarını añmandıgı, añıbam' bilmecekdigi tebigıdır." (MSE, s.8)

" Şeyle yigidi ol namartlara, bir tılla <u>üçin</u> her hili haramzadalıkdan gaytmacak harsıdünyälere garşı goyupdır." (MSE, s.6)

"Patmanıñ bağrı biryan hagı <u>üçin</u>!" (HH, s.57)

(Fatma'nın yanık bağrının Hakkık için!)

" Ne <u>üçin</u> gamgın bolduñ, bilbil !" (HH, s.72)

(Niçin gamlı oldun, bülbül!)

“ Bolsa-da buyruq handan bolanı üçin olar germawa baryançalar gitdiler.” (Näz, s.11)

(Böyle deselerde buyruk handan geldiği için onlar sınıra vardığı için gittiler.)

“ Hemra can üçin men gözümi bağışlayın...” (HH, s.94)

(Hemra can için ben gözümü bağışlayayım,...)

“Galanları köli gabamak üçin yaprap ugradılar.” (GYO, s.288)

“Bu çanaklar el bilen iymek üçin yörite yasalyar.” (Ş, s.261 1.K)

“... saz övrenmek üçin onuñ yanına gatnabam yördi.” (Ş, s.97 1.K)

“ Guş özi için çarpar, tazı-eyesi üçin.” (209) (Atasözü)

(Kuş kendisi için, tazı sahibi için koşar.)

“ Günüm üçin günümiñ oglanını allalayarın.” (215.216) (Atasözü)

(Hayatım için günümün oğlanını uyutuyorum.)

“ Ten kapasını kılmak üçin münevver,” (Mn 2, s.190)

“ Üç sanı haywanı öldüreni üçin, gızcagamızı alıp gitdi.” (GA, s.83)

“ Begler, doganım üçin Depegöz bile duşuşar men.” (GA, s.95)

“ Onuñ üçin saña diymezdim.” (GA, s.119)

“ Inha, häzirem onı bir mesele barada maslahatlapmaq üçin çagırıpdı.” (TGM, s.120)

“ Sen näme üçin biteklip meniñ üstüme geldiñ.” (GA, s.56)

“ Mısal üçin Aşgabadıñ demirgazıgında Yartıgümmez diyen yerde boyları uzın...” (GDO, s.41)

(Mesela, Aşgabad’ın kuzeyinde Yartıgümmez adlı yerde...)

“ Şonuñ üçin göle tiz ulaldı.” (TD, s.138)

“ Şonuñ üçin-de olaram yagırnişliklerinden ahmal däldiler.” (Ş, s.58 1.K)

“ Olarıñ suwunıñ pagta we beÿleki ekin meÿdanları üçin örän ulı ähmiÿeti bardır. (TD, s.87)

“...goramakda görkezen gahrı mançılıklary üçin ol birnäse orden ve medallar bilen sılaglanıpdır.” (TD, s.86)

“ Ey, gadır alla, barlıgıñ üçin Ezrayılı bir meniñ gözüme görkez.” (GA, s.71)

“ ...öyümize yetmek üçin uzak yol...” (TD 2, s.211)

“ Leyli üçin Mecnun sergerdan gezdi,...” (An, s.286)

“... bizler seniñ üçin köp kuşeşler kıldık, ...” (An, s.41)

“ Onda bu oturanlar, tutuş il-gün üçin ötüm sorayan yalıdı.” (Pıragı, s.131)

“ Şonuñ üçinem, Magtımgulınıñ bütin döredicilikiniñ içinden eriş-argaç bolup geçyär baş ideya esası Leytmotiv türkmen tapalarınıñ agzını birikdirmek ideyasıdır.” (MSE, s.6)

Not: “üçin” ve “-em (hem)” edatı birlikte kullanılmıştır.

“ Şonuñ üçinem, agzıbirlige çagıran mahalı, şahır herbir türkmeniñ öz vatann aatlığı özbaşdaklıgı ugrundaki öreşde batır blmagını ündäpdir.” (MSE, s.6)

Not: “ üçin” ve “-em” edatları birlikte kullanılmıştır.

“...Ataşir epe üçinem oslagsız boldı.” (Ş, s.167 1.K)

yalı “gibi”

Batı Türkçesinde fazlakullanılmayan edat, “gibi” edatı ile aynı anlam ve fonksiyondadır.

Bu edat, benzetme, denkleştirme gibi ilişkileri gösterir. Onun ne tür ilişkiyi gösterdiği, bir yandan önünde gelen kelimenin özelliğine, bir yandan da onun ne tür bir kelimeye bağlandığına bakılarak belirlenir. Bu ilişkiyi belirler.

a) İsim ve zamirler, yalı edatı ile kullanılıp, isimlere bağlandığında bir şeyin ikinci şeyle denkleştirildiğini anlatır.

Bu edatla kullanılan kelimeler fiillere bağlandıklarında, bu fiillerdeki anlamın hareketin bir şeye benzetildiği göstermekle birlikte onun hangi durumda yapıldığını da gösterir.

b) Sıfatlar, sayılar ve diğer bazı isimler yalı edatı ile kullanıldığında, iillere bağlanıp, hâl-durum ilişkisini gösterir.

c) ”yalı” iş adlarından sonra kullanıldığında, benzetme, denkleştirme, hâl-durum gibi ilişkileri göstermeye hizmet ederler.

ç) Sıfat fiiller yalı edatı ile kullanıldığında, işin, hareketin, olayın hangi durumda ortaya çıktığını göstermekle birlikte, onun başka bir hareket veya olayla denkleştirildiğini, ona benzetildiğini bildirir.

Bunardan başka, belirsiz gelecek zaman sıfat iilleri “yalı” edatı ile kullanıldığında, bir şeyin neye niyetlendiğini, niçin gerektiğini ya da işin, hareketin kullanıldığında, bir şeyin neye niyetlendiğini, niçin gerektiğini ya da işin, hareketin hangi maksatla yapıldığını gösterir.

d) “Yalı” edatı vakit, tahmin, sonuç ilişkilerini de gösterebilir.

e) " yalı" edatından sonra "bolup" yardımcı fiili geldiğinde, hareketin hangi durumda ortaya çıkdığını da belirtir.

"Yalı" edatının "yalak, yalkı" şeklinde kullanılışları da vardır. Bu aslında konuşma diline ait olup yazılı edebiyat dilinde çok az rastlanır.

"Yalı" edatı kullanıldığı cümlelerde benzerlik bildirir ve bazı eklerle birlikte kullanılır.

Sıfat Fiiller İle :

"... yeñsesinden itilen yalı bolup gidiberdi:" (HH, s.20)

(Ensesinden itilmiş gibi olup gidiyordu.)

" ... Mämmedin yüreği birneme ginän yalı boldı." (GYO, s.80)

İyelik Eki İle :

" ... bar zadı bolşı yalı gürrüñ edip berdi." (Näz, s.14)

(....bildiklerini olduğu gibi anlattı.)

Eksiz :

" Buz yalı suv içdik." (TGM, s.104)

Zamirlerin Genetif Hâli İle :

" Şonun yalı edip yasatdırdım." (HH, s.40)

(Bunun gibiyapıp düzenlettirdim.)

Bazen "kadar" anlamı da vermektedir :

" Onlarıñ yanlarında azacıq ölmez-ödi bolar yalı çörekleri bardı." (Näz, s.11)

(Onların yanlarında çok az, ölmeyecekleri kadar çörekleri vardı.)

"Yalı" son çekim edatının "-meli+si iyelik eki" ile çekimlenmiş isme bağlanması :

" Mahımıñ düşünmelisi yalı düşünmändigi ona yaramadı." (ÇBA, s.8)

Örnekler :

" Sizin yalı oglanları köp gördük." (TGM, s.105)

" Magtımgulı şol yowuzlıgı buz owradan yalı owradası gelyär." (Mn, s.3)

(Maktumkulu'nun bu kötülüğü buz kırar gibi kırası gelir.)

" Guşaq goydı" Türkmenistanıñ hemme yerlerinde diyen yalı giñden yayran oyundur." (GDO, s.23)

" Şular yalı yagdayda çlükler pellehanada çızıgıñ gırasında tayyar bolup duryarlar." (GDO, s.33)

“ Yesir bolup, munda gelip,
Candan doyañ yalı boldum.” (Zelili, ÖBTA, s.174)
“ Yagşı meylisden ayrılıp
Göye çapan yalı boldum.” (Zelili /ÖBTA, s.174)

“ Gülüm bar, gülzarım bar,
Al yanaklı yarım bar.
Al yanağı nar yalı
Al akımı gar yalı
Dünye gözelliğinin
Barı şonda bar yalı (AA, s.158)
“ Ozaldan şunuñ yalı yaqımlı söz aytsañ bolmadımı?” (HH, s.100)
(Önceden bunun gibi güzel söz söyleyen olmaz mıydı?)
“ Balaca bagşı misli ganatlanañ yalı bolup dutara yapıştı.” (Pıragı, s.100)
(Küçük bahşı sanki kanatlanmış gibi olup dutara yapıştı.)
“ Yurdı bolar yalı farsahları var.” (Mn, s.122)
“ Ol pikir edişi yalı, gapasınıñ gapısını açıpdır.” (BDHE, s.2)
(Düşündüğü gibi kafenin kapısını açmış.)
“İki elini bıgınına urup, kimdir birine garaşyan yalı, gözüni yalı arteline baqa dikip duryardı.” (TS, s.383)
“ Hanı, oña seniñ yalı aqıllı yiğit?!” (TGM, s.105)
“Onı öler yalı urdular. Öler yalı edip onı urdılar.” (TGM, s.91)
“ Göye bir otlı libası Egne geyen yalı boldum.” (Zelili/ÖBTA, s.174)
“ Mälim bolşı, ertekide wagt tiz geçyär.” (POHE, s.7)
(Bilindiği gibi masalda zaman çabuk geçer.)
“ Gapak yalı döşi bir galıp, bir peselyärdi.” (Ş, s.4 1.K)
“.... kellesi garpız yalı (y)ere patlap düşdi.” (Ş, s.93 2.K)
“ ... diÿen goşgusında garıplık-bäylik, emläk deñsizligi ÿälı meseleler gozgalyär.” (TE 7, s.215)

yaña < yan+ga “tarafına, tarafından, bakımından”

N.HACIEMİNOĞLU, edatın daha çok Batı Türkçesinde görüldüğünü, Eski Türkçede ise bu edatın kullanımına az rastladığını belirtmektedir.

Yaña edatı, önündeki kelime ile, genellikle, hareketin, durumun ortaya çıkma sebebini anlatır. "Yaña edatının sebep anlatmakla birlikte başka tür ilişkileri de gösterdiğine rastlarız.

Bu edat, Türkiye Türkçesinde " bakımından, yüzünden" anlamını da ifade eder.

" Säher bilen serildi top tiğrine
Şoordan yañaa porsaap giden dolaklar." (AA, s.790)
"Senden yana onuñ için ot yalı." (TGM, s.106)
(Senin yüzünden onun için ateş gibi.)
" Hoşgelsi gaharından yaña saññıldayardı." (TDG, s.497)
" Yene men menliğiñ derdinden yañaa
Sesini çıkarmaan atına mündi." (AA, s.36)
(Yine kibirlilik derdinden ötürü,
Sesini çıkarmadan, atına bindi.)
" Yene men menligiñ derdinden yañaa
Sesini çıqarmaan, atına mündi." (AA, s.36)
(Yine kibirlilik derdinden ötürü,
Sesini çıkarmadan, atına bindi.)
" Şoordan yañaa, porsaap giden dolaqlar." (AA, s.790)
(Tuz yüzünden kokup giden dolaklar.)
" Bagrım berç bolpdı gussadan yañaa" (AA, s.58)
(Bağrım taş kesilmişti üzüntü yüzünden.)

yola "kere, defa"

N.HACIEMİNOĞLU, edatı "tekerrür edatları" içinde değerlendirmektedir. Barı Türkçesinde, hususiyetle Anadolu ağızlarında "yol" şeklinde yaşadığını ve yazı dilinde çok nadir görüldüğünü belirtir. Halk diline fazla yer veren yazarlarda sıkça görüldüğünü de ifade eder.

" Diñe yeke yoola sıınlasım menem
Yürek yööne yerden baatlı uranak" (AA, s.18)

“ İki yola yedi on dört bolyar.” (TD, s.299)

(İki yere yedi on dört oluyor.)

“ Eye – iki yola yedi.” (TD, s.299)

(Hey, iki defa yedi.)

“ Bir yola ol maña şeyle diydi.” (TTS, s.705)

(O bana bir defa şöyle dedi.)

“ Birden ol bağrına basdı daa meni,
Ööl yüzümden iki yoola oğşadı.” (AA, s.58)

“ Yaadımda bir yoola okopan çıkıp,
Yer bagırlaap süyşe süyşe gidenmiz.” (AA, s.16)

(Hatırımda bir defa siperden çıkıp,
Yere eğilerek ağır ağır gittiğimiz.)

“ Ömründe üç yoola beğendeñ şeyle,
Belki, dazam dääldir,
Belki, bolyaandır.”

“ Yeke yoola bir öözüñ
Buu baağdan geçsen diyyään.” (AA, s.230)

“ Yene de bir yoola, begenyää baagbaan.” (AA, s.504=)

(Yine de bir kere sevinir bahçe sahibi.)

zerarlı < zarar+lı “için, sebebiyle”

Türkmen Türkçesinde “için, sebebiyle” ifadesiyle kullanılan bir son çekim edatıdır.

“ Yapyañı poçtao gelip gidenin,
Şol oğlandan hat gelmääni zeraarlı,
Oğlandan nääğiile bolup gidenin.” (AA, s.308)

“ Sen zeraarlı, turup gitmedin, balaam.” (AA, s.550)

(Senin için,kalkıp gitmedim, yavrum.)

“ Suwsuzlıq zerarlı dogduq meganlarını taşlap...” (GAGY, s.27)

(Susuzluk yüzünden (dolayısıyla) doğdukları mekanları bırakıp,...)

“ Yerlerin çakdanaşa basdırılıp suwarılmagı zerarlı yersatı suwlar yokarı galıp....” (TDG, s.483)

“ ... Şol oğlandan hat gelmääni zeraarlı,
Oğlandan nääğiile bolup gidenin.” (AA, s.308)
(O oğlandan mektup gelmediği için,
oğlandan şikayetçi olup gittiğini.)

2.1.1.SON ÇEKİM EDATLARINA YARDIMCI KELİMELER

Yardımcı kelimeler, edat olmayan ancak edat gibi kullanılışı olan kelimelerdir. Edatların çekime girmedikleri herkes tarafından bilinmektedir. Bu sebeple bu kelimeleri edatlardan ayrı olarak değerlendirip “ son çeçekim edatlarına yardımcı kelimeler” başlığı altında göstermek doğru olacaktır.

Türkmen gramerciliğinde bu tür kelimeler “ Edatlara yardımcı kelimeler” başlığı altında ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesiyle karşılaştırılması ve sonuç bölümünde değerlendirmeye alınması amacıyla bunlarıda çalışmamızı eklemeyi uygun bulduk.

“ Bürgüt bir silkinip,
Bir aşaaq düşdi.” (AA, s.506)
“ Beyik daağdan aşaq eñdiler olar...
Guşğı garşı aldı Gızıl Goşunı.” (AA, s.792)

baabatda < babat+da “hakkında, konusunda”

Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılan son çekim edatlarındandır.

Eksiz :

“ Arzuvlar bilen de oynamak üçiin.
Bereket baabatda biirek biireğin.
Päälvaan gerdenine dayanmak üçiin.” (AA, s.654)
“ Gorkka gulak solmadı.
Buu baabatda hiiç kesiñ
Tövellaasın almadı.” (AA, s.652)
“ Buu baabatda hiiçkesiñ
Tövelaasın almadı.” (AA, s.652)

(Bu konuda kimsenin “Etme eyleme” sini dinlemedi.)

“ Bereket baabatda biire bireğiñ
Päälvaan gerdenine dayanmaq üçin,” (AA, s.654)

(Bol ürün uğrunda birbirinin
Pehlivan omzuna dayanmak için.)

baarasında (baarasında) < bara+sı-n+da “hakkında, konusunda”

“ Gumrular näääme diyer
Yaat mıihmaan baarasında?” (AA, s.164)

(Kumrula yabancı misafir hakkında ne der?)

babatında < babat-ı-n-da “ hakkında, konusunda”

“ Guzı babatında veli
Bir ağızam sözlemedi.” (AA, s.326)

(Kızı hakkında ama,
Tek kelime konuşmadı.)

“ Oğuzhan meselesini öwrenicileriñ köpüsü onuñ tarıhı şahslıgı däldigi babatında bir çuqura tüyküryärler.” (ÖBTA, s.178)

boyunça < boy+u+n+ça “üzerine, -e göre”

Boyunça: a)Sebep ilişkisini anlatır. Edatla kullanılan kelime hareketin, işin ortaya çıkmasının sebebini, onun nasıl bir durumla ilgili olduğunu, ortaya çıkdığını gösterir. b) Sınırlandırma bakımından ilişkiyi gösterir. Edatla kullanılan kelime, işin, hareketini durumun olayın veya düşüncenin belli bir taraftan sınırlılığını yani onların etkisinin ait olduğu sınırı açıkça gösteriyor.

“ Ömür diyen zaadıñ goşğaa menzeyäär,
Baha belrilmeyäär saanı boyunça.
Aadam ömri yaalı, goşğulara daa.” (AA, s.342)

“ Voleybol boyunça yarış geçirildi.” (TGM, s.104)

(Voleybol üzerine yarış yapıldı.)

“ Tema boyunça gürrüñ berin.” (TGM, s.104)

(Temaya göre konuşun.)

“ Biz mekdep boyunça birinciliği aldık.” (TGM, s.104)

“ Hırııdaar topılar maanı boyunça.” (AA, s.342)

(Heves eden bulunur manaya göre.)

“ moda boyunça geyinmek.” (TTS, s.81)

(Modaya göre giyinmek.)

“ Oyun başlanmazdan öñ “hanlarıñ” ışaratı boyunça oyunçılar bir ayagını uylugına çekip, onı bir eli bilen tutup, yeke ayaqda böküp, garşıdaş gomañdanıñ “hanına” topulyarlar.” (GDO, s.33)

“... özbek, tire aksakalları, tire boyunça däl-de, arası boyunça bölünyän sart aksalarları, ...” (Ş, s.92 2.K)

dogruda/dogrusında < doğru+da, doğru+sı+n+da “ hakkında, konuda, üzerine”

“ bu mesele dogruda” (TTS, s.167)

(Bu mesele üzerine üzerine)

“ Altın bu dogruda näçe sayracak, ..” (TD, s.280)

(Altın bu konuda ne kadar hoş konuşacak, ...)

“ Lenin dogrusında yazılan kitabı oqadım.” (TD, s.274)

(Lenin hakkında yazılan kitabı okudum.)

“ Bu mesele dogrusında size soñ habar bererler.” (TGM, s.104)

(Bu mesele hakkında size son haberi verirler.)

haqında < haq+ı+n+da (Bknz. haqda)

“ Aman hakında aydanlarımı unutma.” (TD, s.104)

“ Emma oglan bu waqalar haqında söz açmadı.” (GA, s.42)

“ İki student bilen bir
Süytçi gıız hakkında.”

“ Qasım haqında bir zat eşidip..” (TD, s.325)

(Kasım hakkında bir şey işitip...)

“ Lukman Hekim hakınddakı hoş sözler.
Asırlarıñ sunağından ötendir.” (AA, s.500)

“ Öözgääniñ haqında sözläär.” (AA, s.386)

(Başkasının hatası hakkında konuşur.)

“Mämmet kakası hakındakı gürüñlere, özüne hovandar çıkcäk,...” (GYO, s.99)

hökmünde < hükm+ü+n+de “hakkında, konusunda”

Hökmünde edatı hâl, durum bağlantısını gösterir. Edatla kullanılan kelime,işin, hareketin hangi durumda gerçekleştiğini göstermekle birlikte aynı şekilde bunun sebebini de anlatır.

“ Cogap hökmünde gaytargı berdi.” (TGM, s.105)

(Cevap konusunda karşılık verdi.)

“ Mugalım hökmünde meniñ aytcaq tekliplerim bar.” (TGM, s.105)

(Öğretmen hakkında benim söyleyecek tekliflerim var.)

“ Wekil hökmünde aytcaq zadıñ barmı?” (TGM, s.105)

(Vekil konusunda söyleyecek birşeyin var mı?)

“ Ol yetgincek sorag hökmünde sözledi.” (TDG, s.487)

içinde

“... birniçe öy peyda boldı ve öy içinde bir tagtı-alı ve...” (An, s.122)

“ Şahırı kiçijik mülkünüñ içindäki bagıñ içinde jaylayarlar.” (TE 7, s.387)

“ ... bir tarapdan, halk içinde Govşudıñ abrayını...” (Ş, s.110 2.K)

“... onlarıñ ayallarını-da gısga vagtıñ içinde bırı-bırı bilen gır-yagı etdi.” (GYO, s.114)

“ Bir gün öy içinde mıhman tapılmaz.” (Mn 2, s.41)

“ Kitabıñ içinde goyupdım.” (TGM, s.105)

“ Şahyr halk içinde Körmolla Lakamy bilen diyseñ meşhur bolupdyr.” (TE 7, s.224)

öñünde

“ Oraz meñlı yarınıñ kecebesiniñ öñünde duran yolbarsı öldürişini,...” (Pıragı, s.295)

“... gökceler onuñ öñünde durar.” (Ş, s.158 2.K)

“ Öyüñ yanında aylanıp gezyärler.” (TGM, s.105)

tarapından “taraf+ı+n+dan”

tarapından (Tarapın) edatı özneyle olan ilişkiyi anlatır. Bu edatla kullanılan kelimeler, kendi bağlandıkları fiilerde anlatılan hareketi, dosdoğru yerine getiren şahsı,

yani o işin, hareketin gerçek öznesini bildirirler. Edattan önce gelen kelimeler anlam açısından belli ibrşahsın, insan grubunun, genellikle hareketi yerine getirmekle ilgili düşünceyi anlatmalıdır. Bunların bağlandıkları fiiler de edilgenlik durumunda olur.

“ Bayandır han tarapından soña gatı gazap ediler.” (GA, s.24)

“ Bu işe dövlet tarapından kömek berler.” (TGM, s.104)

“ Emma gaçıp baranlar tarapından oq atılıp, oglanıñ bedew atı yaralandı.” (GA, s.63)

“ Hemranıñ yoqarı tarapından bir gün aşaq tarapından bir gün dogdı.” (HH, s.29)

“ Bayandır han tarapından saña gafı gazap ediler.” (GA, s.24)

“ Diñe Hıwa hanı tarapından edinilen üç gezekki 1812, 1816, 1818,-nji ÿıllar.” (TE 7, s.192)

“... baglı boln ırımlar köplenç, ÿaşulı adamlar tarapından aÿdlyär.” (TE 7, s.25)

“ Malı-döwlet jähtden garıp bolsañ-da akıl- paÿhas tarapından baÿ bolmaga çalış...” (TE 7, s.39)

ugruna

“ Ol yüzüniñ ugruna öñünden çıganları bir ucundan gırıp, ol ucuna çıqdı.” (GA, s.85)

ugrunda <ugur+u+n+da “için”

“ Parahatçılıq ugrunda göreşyäris.” (TGM, s.105)

(Barış için uğraşıyoruz.)

“ Agzıbirlik ugrunda aladalanmaq gerek.” (TGM, s.105)

(Beraberlik için kaygılanmak gerek.)

“ Onuñ ugrunda yanıp-köyüpdi.” (TGM, s.105)

“ Kolhozçular yogarı hasıl ugrunda göreşyärler.” (TD, s.273)

(Çiftçiler verimli ürün için mücadele ediyorlar.)

“...il yoluñ ugrunda bir daş görse görse ayrıptaşlar, siz yoluñ ugrunda daş yıgnarsıñız.” (GA, s.52)

“ Nebitçilernebit çıqarmagıñ yediyıllıq planın bäş yılda yerine yetirmek ugrunda göreşyärler.” (TD, s.351)

“ Bol haasıl uğrunda biirekbiireğiñ

Päälvaan gerdenine dayanmak üçiin.” (AA, s.654)

“ Begenç birincilik ugrunda göreşyär.” (TTS, s.643)

(Begenç, birincilik için mücadele ediyor.)

“ Parahatçılık ugrunda göreşyäris.” (TGM, s.105)

(Barış için uğraşıyoruz.)

üstünde < üst+ü+n+de “yüzünden”

“ Üstesine, köpüsini remont etmelidi.” (ÇBA, s.25)

“... ata hakındakı düşüncesiniñ üstüne yene – de...” (Ş, s.53 2.K)

“... yene – de galanıñ üstüne ot savurcak-da” (Ş, s.531 2.K)

“... babasınıñ üstüne at saldı.” (GA, s.122)

“ Gayraatlı iiş üstünde

Gerdeni gerşi yağır.” (AA, s.200)

(Zor iş yüzünden

Omzu, sırtı yağır.)

“ Elsiz, ayaksız ol, köör üstüne faal.

Onuñ bir haalından habar alıp gayt.” (AA, s.646)

“... oglanıñ üstüne gonmaq islediler.” (GA, s.26)

2.2.ÜNLEM EDATLARI

2.2.1.Seslenme Edatları

a / e “ Ey, hey”

İsimlerle birlikte kullanılırlar. Cümleye seslenme anlamı katarlar.

“ Oğuzhan-a beylede dursun, asıl oguzlarıñ has irkı...” (ÖBTA, s.178)

“Pöhey, senem-ä, hey şonuñ üçinem aglap oturarlarmı?” (POHE, s.8)

(Hadi, sende be bunun için mi ağlayıp duruyorsun?)

“ Bahıl adamlar bilen-ä hiç haçan dostlaşmagyn,çünki göripler dosluga,...” (TE 7, s.45)

ayu

“ Ayu, ondan ayal geyimem tikilyamı?” (TDG, s.54)

“ Süycedipdiñ diliñi:

Aa – yuu oglan arağa

Kesdirääyme eliñi!...” (AA, s.254)

(Eey, heey!)

"-A gız mañaiyenoq diymegin." (ÇBA, s.14)

(- A kız, bana yemiyorum deme.)

NOT:

" İsimler, isim tamlamaları ve sıfat tamlamaları vurguları değiştirilerek seslenme edatı şeklinde kullanılır. Bu edatlarda vurgu daima başta bulunur."

" Hocayın, sen nämüçin aglayañ?" (POHE, s.8)

(Hocam, sen niçin ağlıyorsun?)

"Bibim, Bagı – mıratda bir yiğit seylu – tamaşa gılar." (HG, s.15)

(Hanımım Bağ-ı muratda bir yiğit sezer.)

" Balam, kimlerden bolar sen?" (HG, s.8)

(Yavrum, sen kimlerdensin?)

" Hoş gelip sen oglan, uş bu diyerä" (HG, s.13)

(Oğlan, bu diyara hoş gelmişsin.)

" Näme yumşı bar ependi!" (POHE, s.12)

(Efendi, ne işin var!)

" Ene can, meni bir gicelikse.... edipdir." (POHE, s.3)

(Anne can, beni bir geceliğine ... bulunmuştur.)

" ... kıyamatga hovala kılıp:" Ah, ışık!" ve " Ah Mecnun!"..." (An, s.95)

ah

Üzüntü ve acıma ifade eden ünlem edatlarındandır.

" Ah, ne acap almadı ol, almadı!
Toğar toğar tovup geldi tolkumda." (AA, s.636)

(Ah, vah, aman, heyhat, yazık)

" Alñasamaañ yakdı gözel,
Ah caadılı nazar bilen
Maña tarap bakdı gözel." (AA, s.324)

(Ah, vah, aman, heyhat,yazık)

" Garañkıda şıññır daşyaa şelpeler.
Ah, şelpeler, vah şelpeler, aydıñ siz,
Buu periişaan ahvaalımı kim biler?"

(Ah, vah, aman, heyhat, yazık)

“ Ah, neyley ötürdim yigitlik çagım,...” (Mn, s.75)

“ Ah, uyarlar, bizi guyıdan çıqaran şazadanıñ özem yagtı cahana çıqıptır.” (POHE, s.9)

(Ah kızlar, bizi kuyudan çıkaran şehzadenin kendisinden yeryüzüne çıkmış!)

“ Äh – a ... indi mesele aydıñlaşya..” (TDG, s.564)

ahow < ah+how (ah+hey) “ hey,ey” “eyvah”

“ – Ahaw! yene bir yüp sallañ!” (TDSİ, s.34)

“- Ahaw, adamlar!” (TDG, s.563)

“ Ahow, Qaqabaş!” (HHE, AG, s.2)

“ Aa-hoov, berselerem, baayıñ yerini
Yürek edip, oñsaat alaayıp bolmaz
Diyip, yene biiri sııldı derini.” (AA, s.740)

“ Ahow, ömriggısgalar, men sizin haysı birinizin iyeyin?” (CE-BYD, s.4)

(Hey, kısa ömürlüler, ben sizin hangi birinizi yiyeyim.)

“ Ahow, ussa, azarıñ gelmesiñ!” (POHE, s.9)

(Hey, usta sinirlenme!)

Not: Dikkat çekme, karşıdaki bir insanın dikkatini konuşan şahsa yöneltme amacıyla kullanılmıştır.

aka

“ Aka kiçke galaymız.” (Pıragı, s.195)

(Ağa)

“ Äl ayt, goñşı, beyle uzak dımdıñ-la,...
Gay basdımı yaa haatırlı saalıñız?...
Men-ää turcak onda...” (AA, s.672)
(Vay, vah, ah, aman)

“ Eliñi soq-da özüñ alaysaña.” (EİYHB, s.5)

(Elini sokup da kendin alsana.)

ay “Ey, hey”

İsimlerle birlikte kullanılırlar. Cümleye seslenme anlamı katarlar.

“ Ay, agam oglı, Dövletmämmet molla, atam oglı,” (Pıragı, s.9)

“ Ay, ol içmez-le içse?...” (ÇBA, s.13)

“ Akıp gelen gorman sesi üverdi...
Ay, bolsa daa, indi tapdık yoolı biz,
Yoğsa garııp äädim äätse, çoverdi.” (AA, s.780)

“ Ay, garaz bolyaa da, Makar hocayın...
Yanaral Ağaa daa akılım hayraan.” (AA, s.724)

ayol < ay+oğul

Türkmen Türkçesinde “ayuw” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

“ Ayuw, oglan! sen bu yere nähili düşüp yörsüñ?” (POHE, s.2)

(Ay oğlan! Sen buraya nasıl geldin?)

bä-ä < be “Vay, vay ha”

“ Bä-ä! Tayyar aw öz ayagı bilenen üstüñe geläcek ekeni.” (BUG, s.3)

(Vay ha! Av ayağıyla da gelirmiş!)

“ Ba-a..., yaman yokarı heñden tutduñ-la!” (TDG, s.567)

“ Bäh, munı tayyar edäydiñmi, oglum?” (POHE, s.9)

(Bre, bunu hazır ettin mi oğlum?)

berekella “aferin”

Bu edat Farsça’dan dilimize geçmiştir. Cümleye onay, tasdik anlamı yannda seslenme ifadesi de katar.

“ Berekella, ilaman! Biz ölüp gittik diyip yördük. (YD, s.16)

“ Hay, berekella! Gızlarıñ içinde, bolsa-da nähili mertleri bar.” (TE 7, s.102)

“ Berekella, oglum, sen örän başarcañ oglan ekeniñ.” (CD, s.168)

“ Berekella, inim!” (GYO, s.322)

“ Berekella, İlaman!” (CE, ilaman, s.11)

(Aferin, İlaman)

“ Berekella, Arzıgül. Sen meni goldadıñ.” (ÇBA, s.28)

(Aferin, Arzıgül, sen beni kollayıp gözettin.)

“ Berekellaa!...
Yaaşa, yoldaş Morgunov!..
Gara tiine satılmaağa taayın baar...” (AA, s.766)
(Aferin brawo)
“ Berekella, Sabır can!sag bol,...(GYO, s.216)

bes “yeter!”
“ Lay, lay, baalaam, lay, baalaam,
Aağlama, bes goy, baalaam.
Uyañ ulı toy, baalaam...” (AA, s.568)
“ Aağlama gıız!
Goy, aağlama.
Bes!” diydi,
O gıız emmaa düşünmedi diline.” (AA, s.24)
(yeter)
“ Beyle bolsa, göwün küysän zadıñı menden dile.” (POHE, s.5)
(Öyleyse, istediğini benden dile.)

ey “ey, hey (Bknz. ay)
Cümleye seslenme anlamı katan bu edat “ay” ünlemi ile aynı görevdedir.
“ Ey, Abram Kolbasa, sen sesiñi kes!” (AA, s.716)
“ Ey balam andaq çılmagıl, meniñ senden ayrılmaga taqatım yoqtu.” (HG, s.3)
(Ey yavrucuğum, öyle yapma, benim senden ayrılmaya takadım yoktur.)
“ Ey, patışahım, maña kırk goyun bilen..” (CD, s.11)
“ Ey yiğit, ne arzıñ bar?”
(Ey yiğit ne söyleyeceksin?)
“ Ey şahı-ı alem, ey vay, mah-ı müslemim vay, asman-ı şukuhı arap,..” (An, s.72)
“ Yamandır ayralık, ey-way arap labzında veyladır.” (Mn, s.72)

eya < a+ya “ey”
“Eya, Selim hoca, ya, Baba Selman” (Mn, s.15)
“ Eya, bibim, bu gün bir söz eşitdim.” (HG, s.15)

(Ey, hanımım, bühün bir söz duydum.)

“ Eya, şahım sırrım beyan eyläyin.” (POHE, s.1)

(Ey şahım sırrımı söyleyeyim.)

“ Gamgın bolma, eya, canım sabr yele.” (HG, s.20)

(Galmanma, ey, canım sabret.)

eysem “işte, öyleyse”

Birine veya birşeye işaret ederken, ona seslenirken kullanılan edatlardır.

“ Eysem onda Zıkov soñkı deminde

Gönderipdir govı mampasa bize...!” (AA, s.784)

“ Eysem, onda gurallar niräk gidyärkä?” (ÇBA, s.23)

(Öyleyse, ondaki kurallar nereye gidiyor?)

“ Eysem näme?” (POHE, s.9)

(işte ya, he?)

“ Eysem indi aadamlar guşça daa yook mı?

Gişğanmaalıñ aadamdan aydımı saazı.” (AA, s.248)

ezizim

“ Ezizim! Sen meni diñle” (GYO, s.191)

“ Ey tañrım, bu nähili boluş, ezizim!” (CD, s.130)

gara gözlüm

“ At salıpdır Didar Uzağa baakan.

Kakıpdır gapıını baran baadına:

- Geldim, gara gözlüm! Geldim, Uuk caan!” (AA, s.776)

goy “bırak”

Boşver, üstüne düşme gibi anlamlarda kullanılır.

“ Goy, gözleri gitmesi.” (TDÇE, s.158)

“ Goy, yürege düşsün, emma aladanı sowsun.” (ÇBA, s.11)

(Bırak, yüreğe düşsünamatasasını uzaklaştırsınlar.)

“ Goy, ol ikisi şol şäherde yaşabersin...” (BDHE, s.5)

(Bırak, oikisi bu şehirde yaşayıversin...)

“ Goy, indiden beyläk menem siz yalı zähmet çekip gazanayın.” (Külbasar, s.2)
(Bundan böyle bende sizin gibi zahmet çekip kazanayım.)

(bknz. hay)

Hääy biihepbe!” diyen yaalı,
Yañsı bilen başın yaykaap,
Dovaam etdi goca yolı.” (AA, s.358)

hanı “haydi”

“ Hanı, yöre-diyipdir.” (POHE, s.6)
(Haydi) (Hadi, yürü-demiş)
“ Hm, mıhman, yagşı geldiñiz, hanı danışıp oturıñ.” (TDSİ, s.19)
(haydi)
“ Hanı,düşündirsene, oglum, sen beyle zadı nädip yasaacaq?” (POHE, s.8)
(Hadi, anlatsana oğlum, sen bunu nasıl yapacaksın?)

hay/hey “hey”

“ Bagşınıñqı “ hay” bilen, mollanıñqı “way” bilen (65) (Atasözü)
(Bahşınınki “hey” ile mollanınki “ vay” ile)
“ Hay, duraweri! (POHE, s.5)
(Hey dur!)
“ Hay-hay, nadanlar, vay namartlar,...” (An, s.292)
“ Hayt, sen Ballı mollacık!” (TGM, s.102)
“ Hey, basına görmüş teke!” (Ş, s.44 2.K)
“ Bir gün agdarar sen, Salı, dünyä, hey!” (Mn 2, s.31)
“ Hım..., başga näme diydi!” (TGM, s.102)

hiy-hop

“ Hiy, viy, ol birden biziñ garındaşlarımızdan balaymasın!” (GYO, s.146)
“ Hop-op, duruber bakalı!” (TGM, s.102)

huv-how “hey, ey”

İsimlerler kullanılır. Cümleye seslenme anlamı katar.

“ Hoov, diydim!

Caan saña!

Niirde şol, kaarı

Men onı gözleyään ençe gün bääri...” (AA, s.736)

“ How, adam! ol gıgıran näme?” (EİYHB, s.5)

(Ey insanoğlu! o bağırtı ne?)

“ How zalıwat! sen bu suwlardan nädip geçipdiñ?” (CE-İlaman, s.11)

(Ey yiğit! Sen bu sulardan nasıl geçmiştin?)

“ Ol “hövlüm-hövlüm” diyip sıgır sagmaga başladı” (TGM, s.102)

“ “Huv!” diyip harman içinde.” (Mn 2, s.78)

“ “ Huv!” diyip, men zarı-efgan gice-gündiz aglaram,” (Mn 1, s.236)

“ Hümm, şey diysene!” (TGM, s.102)

“ Çıkıp gideyin mi “hüv” diyip yaa daa?” (AA, s.224)

(Eyvallah)

“ Belli bir ähen oydılıp, “Hüwwä-hüw” “heyya-hey” yälı owazlı sözler bilen üsti ÿetirilyän...” (TE 7, s.19)

“ Oh, bu gün bazar günidir-ov!” (TGM, s.102)

ohoo (hayret ve şaşkınlık ifade eder.)

“O-ho!” (POHE, s.3)

(Oooo!)

“ O-ho! Diyip, iki elini diziniñ üstünde goyanını...” (TDG, s.568)

ov

“ Yene-de kötele incekdirler-ov” (Ş, s.395 1.K)

“ Oba cahılları, bay şol gice güdüz açdılar-ov!” (M, s.24)

pähey/bähey < be+hey “Behey”

“ Pähey, senem-a, hey şonuñ üçinem aglar oturanlarmı?” (POHE, s.8)

(Bre, sen de be bunun için mi ağlayıp duruyorsun?)

“ Pähey, kel oglan!” (POHE, s.13)

(Behey, kel oğlan!)

“ Pähey, Polluk, sen-ä çaga yalı ekeniñ!” (TDG, s.564)

“ Akpamık “piş-piş” diyip pişigini çagırdı.” (TGM, s.102)

tüveleme “aferim” (tüve-le-me)

“ Qakacanıñ gapdalındakı Yusup diyilyän oglanam-a, tüveleme, iner yalı yigit ekeni.” (GYO,450)

“ Tüveleme, ulı yigit bolyamıñ?” (TDG, s.575)

“ Tüveleme Ayna gız indi işe yarapdır.!” (TGM, s.102)

“ - Tüveleme, siz maşını gowı süryan ekleniñiz.” (TDG, s.563)

ura

“ Ura, biziñkiler utupdır.!” (TGM, s.102)

(Hurra, yaşa)

“- Ura!- Ura! (G.Kulıyew. Emiriñ ilçisi.)” (TDG, s.563)

wah

“- Wah, balam!” (TDG, s.571)

“ Bugün yene bağda gördüm,
Tezelendi köne derdim,
Vah üyrek diyen, eden
Yogsa baş alıp giderdim.” (TDÇE, s.160)

“ Wah!...Yandı bagrım-diyip...” (TDG, s.571)

wey/way <ve+ey “ey”

“ Vahey-vahey! Gözüñ-yüzün bir abatmı,...” (Ş, s.163 1.K)

“ Vay-vay, gözüm, çep gözüm!” (TGM, s.102)

“ Viy, men görmändirin!” (TGM, s.102)

“ Way, way, yandım! – diyip gıgırdamaya başlapdır.”

(Vay, vay, Yandım! –deyip bağırmaya başlamış.)

“ Vay, ata! Vay, Serdar kaka, yetişseniz-le!” (Ş, s.233 1.K)

“ Hiyh! Vay..vay! Päli azanıñ diyip.” (Ş, s.369 2.K)

“ Hay-hay, nadanlar vay namaratlar,...” (An, s.292)

“ Hiy-wiy, näderin?” (TDG, s.563)

“ Vay Mecnunı-dilefkarım, vay yaşlıkda köñül aldırgan nigarım,...” (An, s.47)

“ Vay, nalacedeyin? – diyip, gollarını gerdi.” (TDG, s.566)

“ Vey-vey, balam, saña näme boldı?!” (TGM, s.102)

valla

“ Näabileyin! Ööz-ää, valla birhiili”

Diydi başğa biiri garankaa garaap. (AA, s.740)

“ Şuu nazardan göriibiñem,

Valla, nepi baar:” (AA, s.242)

“ Valla, gumlularıñ göçüp gelen yeri acayıp yer eken...” (TDG, s.563)

wah “Vah, veh”

Pişmanlık, üzüntü gibi duyguları ifade eder.

“ Vah, siz eyyääm uçduñız mı, gumrular.?” (AA, s.292)

“ Wah, bu keyp çekip oturan bolsa näme!” (POHE, s.29)

(Vah, bu keyif içinde oturuyorsa ne olacak!)

“ Wah, peläket!” (POHE, s.8)

(Vah, felaket!)

“ Wah, men mıdama sınanyarın.” (TDG, s.572)

ya “ey, ya”

“ Ya, özün bolduñmı... ışıgın yesiri.” (HG, s.6)

(Ey, sen oldun mu... aşkın esiri.)

“ Ya, ıstap çıqdıñmı haylı-hışıñı?” (HG, s.6)

(Ya terkettin mi aklını?)

yeri “haydi”

“ Yeri, kel han, yumşı bitirdiñmi?” (POHE, s.10)

(Hadi, kel han işi bitirdin mi?)

“ Yeri, onı yasamaq üçin nämeler gerek bolyar.” (POHE, s.8)

(Haydi onu yapmak için ne gerek.)

“ Yeri indi men serraba näme coğap bererin.” (BDHE, s.5)

(Haydi şimdi ben bankere ne cevap veririm.)

“ Yeri indi bu günki gün bu meseleni göni mañlaydan hücüm etmek bilen çözüm bolcaqmı?” (Ş, s.358)

(Hadi şimdi, bugün bu meseleyi doğru şekilde araştırarak çözmek mümkün olacak mı?)

“ Yeri, bu guşuñ kellesine näme boldı?” (BDHE, s.4)

(Hadi bu kuşun kafasına ne oldu?)

yörüñ < yörü-n (yürü-y-ün) “Haydi”

“ Yürü” fiiline Türkmen Türkçesinde ikincitekilşahıs emir eki olan “-ñ“ ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

“ Yörüñ töwerekden ot yaqmaq üşin çöpleme çäpläliñ.” (GDO, s.42)

(Haydi, etrafdan ateş yakmak için çöp toplayın.)

2.2.2.Sorma Edatları

hanı “hani, nerede”

“ Hanı, gurbaga dostum.” (HHE-AG, s.2)

(Hanı, kurbağa dostum.)

“ Hanı, Betdi yañgı işini dinmadımıka?” (ÇBA, s.14)

(Hani, Betdi biraz önceki işini bitirmedi mi ki?)

“ Hanı, ikiniz nirede galdı? – diyip soraptır.” (POHE, s.7)

(Hani, ikisi nerede kaldı? Diye sormuş.)

qayda-qanı “hani, nerede”

“ Öli-diri döranı-Azadım kanı?” (Mn, s.103)

“Qanı onuñ däbi, yalı?” (Ä ve ÖİH, s.23)

(Hani onun geleneği, yolu?)

“ Balıdım, Mekge-Medinäm, mähribanım, qayda sen?” (Mn, s.27)

näme

“ Näme? – diyip, onlarıñ biri haykırdı.” (TDSİ, s.34)

ne “ne”

“ Bu ne boluş?” (Ş, s.312 2.K)

“ Erkingulı bu nä boluş? Hanı galan mallar?” (YD, s.34)

“ Bu gicä bize nä pelek urdı?” (CD, s.24)

neçün kim < ne+için kim “niçin”

“ Neçün kim meniñ senden özge muwapık hızmatkärım yoqdır diyip Dessegüle garap bir söz aytdı.” (HG, s.34)

(Niçin benim senden başka değerli hizmetkarım yoktur deyip Dessegül’e bakıp bir söz söyledi.)

ne sebäpden < ne sebäp+den “niçin”

“ Ne sebäpden Diyärbekirden gittin?” (HG, s.6)

(Niçin Diyarbakır’dan gittin?)

niçik < ne+çe+äk “nasıl, niçin”

Kullanılışı ve vazifesi “nasıl” gibidir.

“ Niçik öter ahvalım?” (Mn, s.88)

“ Niçik geçer halım, yoqdur görarım.” (HG, s.14)

(Nasıl geçer halim, hiç fikrim yoktur.)

“ Diy, niçik zar kılmasın Pıragı, yokdur sırdaşı,” (Mn, s.101)

“ Bilmem, niçik canı Layıq görmüşler.” (HG, s.16)

(Bilmem, niçin canı Layık görmüşler.)

qaçan

“ Qaçan turdı-namart oglı mert oldı.” (Mn, s.48)

2.2.3.Gösterme Edatları

Gösterme edatları, sıfat ve zamirlerden farklı olarak, isimleri, şahısları veya eşyayı değil, hareketleri,işaret suretiyle gösteren sözlerdir.

“ Ana rast gürrüñ.” (Ş, s.360 1.K)

“ Ana, onuñ manısı şeyle.” (Ş, s.15 2.K)

ınha “işte”

“ Inha men Nazrullo, daydan oglı, ınha Saparmät çapan...” (Ş, s.357 1.K)

“ Han aga, ınha, sizem Gahrıman bolup, ilkinci sapar...” (M, s.517)

“ Inha yarı-giçe uçurları bolupdırman welin, duyansız yerden gara yel gelip-dir.” (POHE, s.1)

(İşte, gece yarısı olmuş, fakat ansızın yerden kara yel gelmiş.)

“ Inha iki yarım gektara golayrak hayatın içi.” (TDG, s.473)

“ Inha, igi äkti-de, munuñ agramına agram altın alıp gel.” (POHE, s.9)

(İşte iği alıp git de bunun yerine altın al gel.)

İne “işte” (Gösterme edatı olabildiği gibi netice ve izah da ifade eder.) (Bknz. Ine”

“ İne indi beriber habarıñ bolsa...” (Ş, s.359 1.K)

“ İne, şondan soñ yigit... birin-birin gürrüñ beripdir. (POHE, s.1)

(İşte, ondan sonra yiğit... bir bir anlatmış.)

“ İne, şeylelikle ol ayal yigidiñ gelcek wagtına gabatlap...” (BDHE, s.4)

(İşte, böylece kadın yiğidin geleceği vakte kadar kuşu tutup..)

“ İne, indi şu hıcuwıñ öñünde durup bolsa diysene.” (ÇBA, s.15)

(İşte şimdi bu isteğin önünde dursa desene.)

“ İne, şol harasadıñ ızısüre iki kelleli ajdarha peyda bolupdur.” (POHE, s.1)

(İşte, o şiddetli rüzgarın ardından iki başlı ejderha ortaya çıkmış.)

2.2.4.Cevap Edatları

Bu grupta yer alan edatları cümleye kattıkları anlam bakımından ikiye ayırmak mümkündür.

a) Olumlu ifade taşıyanlar
b) Olumsuz ifade taşıyanlar

bolyar <bol-yar (olur) "olur"

" Bolyar, Men ullaqan bir tozan turuzarın." (EİYHB, s.4)

(Olur, ben büyük bir toz kaldırım.)

" Bolyar, yöne men çagalarım hem ayalım bilen bir hoşlaşıp gaydaydın." (EİYHB, s.4)

(Olur, fakat ben çocuklarım ve eşim ile vedalaşıp geleyim.)

elbette

" Elbetde, bu gayday bize-de, size-de yeñil düşmedi." (GYO, s.7)

" Elbetde. Gatı dogrı şol." (ÇBA, s.13)

" Elbetde, açlık ulı il bilen geldi." (YD, s.60)

(Bknz.inşalla)

enşella

" Enşalla, bizem bir bu horluklardan silkincek, seniñ eden yagşılıklarıñı cayına..." (Pıragı, s.13)

gatı gowı "çok iyi"

" Gatı gowı, yöne sen yeriñ yüzüne.... yetmez, oglum!" (POHE, s.5)

(Çok iyi, fakat senin yeryüzüne... yetmez oğlum!)

hä "inşaallah"

Bilnen bir dileğin, isteğin kabul edilmesini, olmasının onaylanmasını ifade eden Arapça kökenli bir edattır.

" – O yeñi yolugıñ kempaayna beriñ!

- Hää, senin bir melğuun!... Sıınanıp görüñ!..." (AA, s.716)

(evet)

“ Hak söze her daayın “hää” berip gelyään
Makaram eşekden ozanook gatı.” (AA, s.794)

“ Komandir kääsääni uzatdı oña:
- Hää diymään, bolşevik yer berer saña.” (AA, s.740)

“ – Hä bolar, işallam.” (ÇBA, s.11)

“ Hä, almıtıñı aldıñmı?!” (TDG, s.102)

inşalla “inşallah” (Bknz. Enşalla)

hä “inşallah”

- Hä bolar, inşallam. (ÇBA, s.11)

“ İnşalla, agzından hudday eşitsin diyiptir.” (BDHR, s.2)

(İnşallah, söylediğini Allah Kabul eder demiş.)

maşalla “maşallah”

“ Maşalla! Berekella! diyip gıgıraşıpdırlar.” (POHE, s.18)

(Maşallah, Aferin! Deyip bağırmışlar.)

örän oñat “çok iyi”

“ Örän oñat – diyip, köşge tarap ugrapdır.” (POHE, s.11)

(Çok iyi deyip, köşke doğru gitmiş.)

yeri<pe+iyi “peki”

Kabul ve tadik edatıdır.

“ Yeri, nähili tanırsıñ?” (CE-Zerkäkil, s.5)

(Peki, nasıl tanırsın?)

yoq “hayır, yok”

“yok” edatı Arapça kökenli “hayır” edatının Türkçe karşılığıdır. Red ve inkâr ifade eder.

“ Yoq, men däl-diyip boyun almandır.”(POHE, s.5)

(Hayır, ben değilim-deyip gerçeği söylememiş.)

“ Yoq, sen ilki çıg, men ızıñdan çıgarın-diyipdir.” (POHE, s.3)

(Hayır, sen ilk önce çık, ben peşinden çıkarım-demiş.)

“ yoq, yoq. Her kim bir hili düşünyär.” (ÇBA, s.5)

2.3.BAĞLAMA EDATLARI

2.3.1.Birleştirme Edatları

Bile “dahi, hatta”

“ Asya bolup başımga yer bile gök her zaman,” (An, s.29)

bilen

“ Türmeniñ giñ ülkesinde at toynaklarınıñ sesi gılıçların carkıldısı yatmayardı, yandırıyan öyleriñ acı tüssesi, talananlarıñ zorluk bilen esirlige sürlenleriñnahı-pıganı asmana gösterilyärdi.”(MSE, s.5)

“ Mertlik bilen namartlık, camartlık bilen süythorluk, hayır iş bilen eriş teması, ınsan perverlik bilen zalımlık teması şahırıñ bütin döredíçiliginiñ özeni bolupdır.” (MSE, s.7)

“ Atanıñ-eneniñ gözni ogul bilen gızda, ogul bilen gızıñ gözni dag bilen düzde.” (480) (Atasözü)

(Anne babanın gönlü oğulla kızda, oğulla kızın gönlü dağ ile ovada.)

“ Beyle veceralık bilen yüz be-yüz bolmaklıgı munuñ..” (Ş, s.377)

bir...bir

“ Bir sapar biz bardık, bir sapar olar geldiler.” (TDG, s.108)

da

“ Agaları yüpi çekip... yüp yolunıpdır-da şazada kelemenläp aşaglıgına gaydıpdır.” (POHE, s.3)

(Ağabeyleri ipi çekip... ip kopmuş ya, şehzade paldır küldür aşağıya düşmüş.)

“ Garıp adam yamanar, yamanar –da guvanar.” (153) (Atasözü)

(Fakir adam yamanır, yamanır da sevinir.)

“ İl bilen gelen-toy-da, bayram.” (335) (Atasözü)

(Elle gelen düğün bayram.)

“ Yer gatı-da, gök yıraq” (194) (Atasözü)

(Yer sert de, gök uzak.)

“ Ey yaranlar, o dünyä baran bar-da, gelen yok,” (MSE, s.8)

“ Diñe oba adamları däl hatda incenerler-de yer-suw işinde kın yagdag uçranlarında, ondan maslahat sorardılar.” (TM, s.217)

de...de

“ Key Kowus köp wakaları başdan geçiren, beg güne-de, garıp güne-de belet adam bolupdır.” (TE 7, s.36)

“ Sövdüren-de dil, köydüren-de dil.” (394, 607) (Atasözü)

(Sevdiren de dil, yakanda dil.)

..dır

“ Günbatar Türkmenistanda bu oyna hatda öylenen yigitler-de yaş gelinler-de gatnaşıpdır.” (GDO, s.34)

“ Şu yagdaylar bagşıdır şahırlarıñ bu eserde ımıqlı ız galdırandıqlarını görkezyär.” (GA, s.7) (dır:ve)

“ Şu yagdaylar bagşıdır şahırlarıñ bu eserde ımıqlı ız galdırandıqlarını görkezyär.” (GA, s.7)

(Bu durum bahşı ve şairlerin bu eserde tesirli bir iz bıraktıkları gösteriyor.)

(ve)

“ Yoq Onuñ garşısına kakası çıqmasa, Garaoglandır oraz taglı çıqmasa, Polat mergendir Täç gök çıqmasa, Polat mergendir Tarhan egen-çıqmasa Abdırrahmandır çarınazar pälvan... çıqmasa, başga kim çıqsın?” (Ş, s.55) (ve)

“ Ertirden soñ atadır ogullarıñ arasında kiçicik geneş boldı.” (TDG, s.520)

sellem

“ Bugadır oglan bir sellem itekleşdiler,...” (GA, s.23)

ha...ha da

“ Ha ınan, ha-da ınanma.” (TDG, s.108)

hem hem

“ Garıbıñ sözi yer hem almaz, yerde de galmaz” (153) (Atasözü)

(Fakirin sözü yerde almaz, yerde de kalmaz.)

“ Soyuza birleşmek sovet halkınıñ bir maddı baylıklarınıñ däl-de ruhı baylıklarınıñ hem goşmaça çeşmeleriniñ biri boldı diyip, SSQP Merkezi Qomiteniñ SSSR yokarı Sovetiniñ hem de RSFSR yokarı Sovetiniñ Sovet Sotsialistik Respublikaları soyızınıñ döredilmeginiñ 60 yıllıgına bagışlanan bilelik däki dabaralı meclisinde SSQP MQ-nıñ Baş sekretarı yoldaş yu. V.Andropov aytdı.” (MSE, s.10)

“ Hem serkeşte, hem hayran, bu işe boldum bende,..” (Mn, s.50)

“ Yoqsam, hem galındı, hem yer tutup yatardı.” (ÇBA, s.23)

“ Ol öz hıcuvlı, şahırana sözi bilen erkinlik hem bagt ugrundaki göreşe galkındırdı, hayır işe, adalata çagırdı, kezzaplıgı, görinliği bikärliği, nalacedeinliği rehisiz yazgardı.” (MSE, s.5)

“ Respublikamızıñ zehmetkeşleri 1984-nci yılda TSSR-iñ hem Türkmenistan Qommunistik partiyasınıñ döredilmeginiñ altmış yıllıgını dabarı bayram ederler.” (MSE, s.9)

“ Qöp milletli sovet edebiyatınıñ hem sungatınıñ ösüşiniñ kän yıllık tecribesi muña ınamdar sayalık edyer.”(MSE, s.10)

“ Diñe Beyik Oktyabrıñ eñşi milli hem sotsial sütemiñ soñuna çıkdı, erklige, bahta yolaçdı.”(MSE, s.9)

“ Türkmen halkınıñ geşmişine, geçmişdäki ruhı keşbine çuññur göz(y)etirmetde, içerdeki hem dışarıdaki sütemkärlere garşı onuñ alıp baran göreşine akıl(y) ettirmekde şol miras bize kömek beryär.”(MSE, s.8)

“ Esgerleriñ tıllagalan hassarları, şol mısallar arkalı, oların Vatan ugrundakı söveşlerde batırlık hem gahrımanlık görkezmeklerini ündeyärdiler.” (MSE, s.7)

“ Şeyle ölgeçden çen tutanıñda, beyik türkmen şahırı hem pähümdarı, türkmen edebi dilini baylaşdıran Magtımgulı Pıragınıñ, onuñ müdilik poeziyasınıñ halkıñ hakısında hemişelik galandıgını arkayın aytmak bolar.” (MSE, s.5)

“ Hem din erür sen, hem iman,...” (An, s.297)

“ Ol hem owadandır, hem yssa-sowuga dözümlidir hem-de yıdamlıdır. (TE 7, s.40)

“ Ogrı hem özüñe osar, orramsı hem.” (480) (Atasözü)

(Hırsız da soyuna çeker, ahlaksız da)

“ İtin boynuna göwher doqsañ, it hem aglar, göwher hem” (344) (Atasözü)

(Köpeğin boynuna mücevher taksan, köpek de ağlar, mücevher de.)

“ Hem hoz gerek, hem hozuñ mürrügi.” (456,715) (Atasözü)

(Hem ağacı gerek,hem ağacın meyvesi.)

“ Garrı hem bosa gız yagşı, egri hem bolsa yol yagşı.” (151) (Atasözü)

“ Suw getiren hem bir, küyze döwen hem.” (167,266,402,611) (Atasözü)

(Su getirende bir, testi döven de.)

“ Garıba it hem yagı, bit hem.” (153) (Atasözü)

(Fakire it de düşman, bit de.)

“ Dil hem bela, hem gala.” (135) (Atasözü)

(Dil hem beladır hem kaledir.)

“ Bolduran hem ayal, güldüren hem ayal.” (213) (Atasözü)

(Olduran da hanım, güldüren de hanım.)

“ Düye köşegini gowı görse, hem deper, hem gapar.” (143,274) (Atasözü)

(Deve yavrusunu iyi görürse, hem deper, hem kapar.)

“ “ Şonuñ üçin glassıqlar hem-de onlarıñ göreldesi alan edebiyat vekilleri... adam ahlagını terbiyelemekligi göz önüne tutupdırlar” (TET, s.15)

(Bunu için klâsikler ve onları örnek alan edebiyat vekilleri...insan ahlâkını terbiye etmeyi in plânda tutmuşlardır.)

“ Gulalı eline buhara sıncalıgını hem-de mislegeni alıp,...” (Pıragı, s.18)

“..., anık tekstologik häsiyetde yüze çıkarmaga hem-de okıca yetirmäge...” (Mn 2, s.201)

“ Zeliliniñ goşaularından hem-de şahırı- durmuşı haqdaqı maglumatlardan belli bolşuna gärä, ol söyen gızı-obadaqı Döndi bilen durmuş gurup bimändir.” (TET, s.19)

(Zelili’nin şiirlerinden ve şairin hayatı hakkındaki malumatlardan anlaşıldığına göre, o köydeki sevdiği kızla, Döndü ile evlenmemiştir.)

ile

“ Hurşıt ile Mahı-taban yaratdı.” (Mn 2, s.191)

“ Pelek ile hicran hemle atışıp,” (Mn, s.101)

“ Bir ÿaramaz çaÿny içseñ, külli ile gülki eder,”(TE 7, s.230)

(Gülledim senden ÿaña, derde derman zire çaÿ.)

isle

“ İsle porsı bolsun,
İsle şoor blsun,
İsle yata yaa bıñ saaralan suvı,
Bize doyumluk dääl
Daadımlık üçin.” (AA, s.98)
“ İsle tanış bolsun,
İsle näätanış,
Kiçi salaan beryäär öözünden ulaa.” (AA, s.24)
“ İsle ınan, isle-de ınanma...” (TDG, s.108)

käte, kä...kä, kä käte de

“ Kääte sen kalbıma hovaadan yakıın,
Kääte de yaat bolup görünyään maña.” (AA, s.110)
“ Yüzleneñde ÿıgırıp hem yäkını, daşı sen,
Kä yörür sen ÿer bilen, käte howanıñ guşı sen,...” (TE 7, s.218)
“ Ol yerde oglanlar, käte hatda ulı adamalram...” (Ş, s.7 1.K)
“ Kää aydıma hiñlenyään,
Kääte atyaam sıkılık,
Eyvaanımda eglenyään.” (AA, s.82)
“ Kä yerde, kä yerde gögerip oturan...” (Ş, s.15 1.K)
“... yola gönikdirip bilmän kä yoluñ käte-de bärsine çıkarıp, gaharına gıcırdayardı.”
“ Pikir ummanınıñ tolkunları kä keramatlı beyik ruhuñ, käte döreditigiñ kert gayalarına...” (Ş, s.67 2.K)
“ Bagban kä agaçları suvladı, käte-de gülleri suvladı.” (TDG, s.108)
(Bknz. –dır)

lı-li

“ Atalı-ogul bolup yola düşdüler.” (TDG, s.108)
“ Eneli gız ikisi bazara hıyallandı.” (TDG, s.108)
“ Eneli-ogluñ şu maslahatından üç dört gün geçipdi.” (TDG, s.520)

mı-mi

“ Balşevik mi, menşevik mi parhı yook.” (AA, s.740)

nä-nä, ne-ne

“ Nä ıkballı, nä kısmatlı oglan bu,
Haÿsi ıldız aşagında doglan bu.” (TE 7, s.393)

“ Dogrudanam, canlı-candarıñ ayaq üstünde bolaycaq çagı, ne gezip yören adama, ne bir maşına göz ilyärdi.” (ÇBA, s.3)

“ Bu kısmı haramzada, nä bärde, nä añırda yülünmek yokdur.” (Ş, s.370 2.K)

“ Yöne, henizem ondan ne habar bar, ne-de hat bar.” (Pıragı, s.450)

“ Ne dervüş men ne molla, ne sopı ähli-destar,...” (Mn, s.17)

“... çirkeyiñ derdinden ne adam, ne malözüne goçı batalga.” (Ş, s.3521.K)

“ Ne mele “ Volgaanıñ”,
Ne çemadanıñ,
Ne de aak otağıñ açarı bular.” (AA, s.150)

“ Aadamlara aslaa bilinmään gaalyaar
Ne doğulan güni,
Ne yaaşaan yaaşı.” (AA, s.298)

“ Ne yoolağçı, ne yool göryääñ,
Ne esedyään bossanlara.” (AA, s.160)

“ Ne ceset içre can bar, ne kuvvat galdı tende,...” (Mn, s.50)

“ Ne ummandır, ne talabdır, batıp men,” (Mn, 2, s.64)

“ Ne adamlar gezer, ne-de malları.” (MN 2 s.102)

-u

“ Täze gül-u täze bostan istemiş.” (An, s.39)

“ Tä ser-u pa petkerim har et...” (An, s.29)

“ Gömez ersem bir zaman, sabr-u kararın galmaza” (Mn, s.26)

“ Ne garnı bolsa ac-u zar, parahat durar ärler bar,” (Mn 2, s.19)

“ Bul sebäpden berf-u buz.” (Mn, s.29)

“ Cüyr-ü peri, gulman – beşer, ança ki cananı bardır.” (Mn, s.73)

“ Ömürlerini iman we ıslam bile, aÿş-u feragat /usadalık /bile ötgerdiler.” (TE 7, s.47)

ve

“ Biziñ yurdumıda keselliler ve garrılar barada ulı alada edilyär.” (TDS, s.72)

“... has beyik derecelere galdı ve ussatlık babatda...” (Mn 2, s.196)

“ Novayı ve hudanıñ artık artık gulları yalak bir kitap yazdık.” (Pıragı, s.106)

“ ... markalı maşınlarıñ üstünde geyim-gecim, gant, nan, konserva, kolbasa ve käke bardı.” (GYO, s.478)

“ Eyranıñ daşarkı ve içerki Ladası ...” (Ş, s.111 2.K)

“ ... peşgeş berilcek zähmetsiz ve gansız,...” (Ş, s.558 2.K)

“ Zeyrenç ve şikayat manılarında.” (TDSİ, s.113)

“ Söz düzümıniñ käbir yagdaylarda sözleme has meñzeşdigine garamazdan, sözlem eye ve habar yalı baş agzaları önünde cemlemek bilen konstruktiv merkezi emele getiryär.” (TDG, s.96)

“ Emma canlı sözleyiş bilen yanqından baglı ve diliñ esası funktsiyalarınıñ birini-xabar bermek...” (TDG, s.92)

“ ... velayatı hem magmur ve abadanlık erdi.” (An, s.27)

veli, velin

“ ... öylerine ugrapdır veli, ogrular gapdaldan çıkıp, usullık bilen..” (YD, s.92)

“ Adam barı yerli-yerden ilgaşıp, depä yarmaşıp ugrapdır veli bularıñ arasında turupdır bir basa-baslıq diyyä.” (Ş, s.31)

“ Qolhazın başlıgı öz adını yazıp bilenk veli, pılança yıldan bäri...” (GYO, s.364)

“ Seniñ sandırayaan eliñe veliin
Gamlı nazar bilen sedaasız bakar.” (AA, s.580)

“ Bir emeldaar veliin ölen baarda
Aadam oglı bilen etmedi söhbet.” (AA, s.362)

“ Hakıkatda velin, bu yigit ayalı-da tanamayar ekenı” (YD, s.66)

“ ... Kommunikativ sintaksiniñ ayratınlıkları baradan velin olarda maglumat az diyerlikdir.” (TGM, s.92)

“ Emma Çerkezguı velin kes-kellämi ılalaşmadı.” (Pıragı, s.313)

“ Pähey-de velin, mımanlar alıñ, ya naharı täzeledeyliñmi?” (Pıragı, s.62)

“ Qraz birzat diydi velin, şol çın bolup çıkdı.” (TGM, s.107)

we

“ Çaganı söymek we güýmemek maksadı bilen aýdılyän hüwdüler.”(TE 7, s.19)

“ Ärsarıbabanıñ ogulları we agtıqları örän köp balyar.” (Ä ve OİH, s.21)

(Ersarıbaba’nın oğulları ve torunları pek çoğalıyor.)

ya, ya...ya

“ Yüz tutulan oyunçı onuñ elindäki daşcagazlarıñ cübütdigini ya täkdigini bilmedi.” (GDO, s.38)

“ İlgeri ya keyin, asıl päkine, “ (An, s.188)

“ Eya, Selim hoca, ya Baba Selman.” (Mn, s.15)

“ ... Onuñ bilen biziñ ya dinimiz birimi, ya dilimiz birmi, ya dänim ganımız birmi?” (Ş, s.251 1.K)

“ Hırşıt ağa, sen “barsa-ya geler, ya gelmez” bilen git” (HH, s.20)

(Hurşit ağa, sen “gitse-ya gelir, ya gelmez (yol)” ile git)

“ Ya al bu amanatı, ya sabru-kararım ber!” (An, s.194)

“ Onça adam Nedir şanıñ yurdunda-da ya bardır, ya yokdur.”(Pıragı, s.486)

“ Ya sovukdan, ya ıssıdan gurır gan.”(Mn 2, s.12)

“ Yaap boyundan yaar gelyäär.
Yaa güneş, yaa gaar gelyäär.” (AA, s.530)

“ İndi ähli güyci birden süreyin,
Yaa ölüm ya geñiş, pendi almasa!...” (AA, s.782)

ya-da

“ Aýdaýınmı: dogdı arwah-jın diýip,
Ya-da bir albasdı, yä maýmın diýip.” (TE 7, s.391)

“ Tarıhda bolup geçen ÿa-da bolan, bomagı ähtimal bir tarıhı...” (TE 7, s.31)

“ Oğuzhan meselesini öwrenicileriñ köpüsi onuñ tarıhı şahslıgı yada däldigibabatında bir çuqura tüykütyärler.” (ÖBTA, s.178)

“ Dünyäda bolan ähli Türkmenler şu aydılan kowumlarıñ ya-da Oguzıñ yigrimi dört agtıgınıñ nesileridir.” (A.Bek/And-ÖBTA s.180)

“ Eşekçiniñ esası “guralı” gowşagraq iyşilen yoglıq, telpek ya-da tahya bolyar.” (GDO, s.24)

“ Özlerem ya alarman, ya-da ölermen-göni üstüñe...” (M, s.299)

“ Ya demrinden, ya-da kömründen diyen yalı...” (Ş, s.369 1.K)

“ Şu yerde ya men işlärin, ya-da sen islärsiñ.” (TGM, s.108)

“ Ya galtamanlar öldürerler, ya-da biziñkiler seni diri goybermez.” (GYO, s.279)

“ Sen ya garrapsıñ, ya-da alcırap yörsüñ.” (GYO, s.359)

2.3.2.Fakat İfade Edenler

Emma “ama” “fakat”

“ Goy, yürege düşsün, emma aladanı sowsın.”

(Bırak, yüreğe düşsün ama tasasını uzaklaştırsın.)

“ Emma ki, sözümden çıkmagıl, oglum!” (Mn, s.24)

“ Gulkahgas periniñ joraları uçup gidyar weli, emma onuñ özi galyar.” (TDG, 2.522)

“ Gızı täzeden dünyä inen dek begenen, emma köp geplemegi...” (Ş, s.244 1.K)

“ Emma gum asıl tükenmändir.” (HHE-BGU, s.1)

(Ama kum alanını geçmemişler.)

“ Emma zergär onuñ gepine ınanman” (POHE, s.8)

(Fakat kuyumcu onun sözüne inanmamış.)

“ Emma keloglan onı içinden yapıp goyan eken.” (POHE, s.8)

(Fakat keloğlan içeriden dükkanı kilitlemiş.)

yöne “fakat”

“ Jeren at güÿçsiz bolyär, yöne onuñam butlarıñın arası güÿrugı aÿakları,..” (TE 7, s.40)

“ Yöne sen nıaña zat peşkeş verersıñ.” (EİYHB, s.4)

(Fakat karşılığında sen bane ne vereceksin.)

“ Yöne meniñ size bir sargıdım bar.” (CE-Külbasar, s.12)

(Fakat ben size bir görev vereceğim.)

“ Yöne gızgın keşbi uzunlı yünläp gözini öñündün gitmändir.” (BDHE, s.6)

(Fakat kızın güzelliği gözünün önünden gitmemiş.)

“ Onı erte görersiñ ... yöne berk ol.”(TDG, s.521)

2.3.3.Çünkü İfade Edenler

“ Çünki ärän köp zatlar şol sütünlere direnip durmayarlarmı näme.” (Ş, s.415 1.K)

“ Çünki olar dervayıslıgı duyyandıkları...” (Ş, s.67 2.K)

“ Çünki nakıllarıñ özi durşuna akıl goşgı formasında düzülipdir..” (TE 7, s.17)

“ Çünki olar milli ruhımızıñ gözel bir parçasıdır.” (TE 7, s.22)

“ Çünki, yomutlarıñ obaları Ahmet şa engam-mal,....” (Pıragı, s.305)

“ Çünki gören yokdur ölmey gaları.” (Mn 2, s.168)

“ Çünki ol gazana garanjaklap oturan, orta pul düşmese, dürli bahanalar tapıp hezil bermeyän,...” (TE, s.334)

“ Çünki ol halkıñ garaÿşını, yaşların söÿgi esasda durmuş gurmak pikirini mälim edyän adam bolup, ...” (TE, s.328)

“ Çünki goşgı setirleri belli bir ölçege boÿun egip,...” (TE, s.410)

“ Çünki ÿaşaÿışda bütin ömrüne ÿalñışman bir sıdırgın dogrı karara gelip,...”)TE, s.419)

“ Çünki her kämil eser edebiÿatıñ gizlin kadarlarınıñ açılmagına kömek adyär.” (TE, s.450)

diymek

“ Diymek, Guğı Galasınıñ hääkimi,
Yalñız hökümdaarı hääzir şundadır.” (AA, s.698)
(Demek ki)

sebäbi “çünkü”

“ Sebäbi hemmeleriñ ünsüni mäşeveli gazarıñ goynayşı önüne çekyärdi.” (GYO, s.100)

“ .... ovadan gızdıgını çok edipdir, sebäbi onuñ depesine iññe süncüp,...” (CD, s.101)

“ Muña geñ galıp oturası zat yok, sebäbi belläp geçişimiz yalı,...” (GEY, s.112)

“ Sebäbi şu diye dördümizem ekledi, hor etmedi..” (CE-Külbasar, s.2)

(Çünkü bu deve dördümüzü de besledi. Geçim sıkıntısı çektirmedi.)

“ Sebäbi olar bäş oğlanıñ içinde bir gızıñ bolmagını arzuw eder ekenler...” (CE- ilaman, s.9)

(Çünkü onlar beş oğlanın içinde bir de kızların olmasını isterlermiş.)

“ Beytmeginiñ sebäbi, yañkı adamlar besteden çıkaysalar...” (Ş, s.241 1.K)

“ Sebäbi ol güzel Diÿarımız Türkmenistana Garaşsozlkı bereb Adam,...” (TD 7, s.7)

2.3.4.Şart ve Derece İfade Edenler

ança ki

“ Cüyr-ü peri; gulman-beşer, ança ki cananı bardır.” (Mn, s.73)

(Derece)

bardıgeldi “şayet”

“ Bardıgeldi, onı öldürip bilmesem...” (BDHE, s.6)

(Şayet onu öldüremezsem....)

“ Bardı-geldi, ol gelmese, onda özüñ gel.” (TGM, s.108)

megerem <meğer+hem “meğer”

“ Megerem, Mahımıñ düşünmelisi yalı düşünmädigi ona yaramadı.” (ÇBA, s.8)

(Meğer ya Mahım’ın düşünmesi de düşünmemesi de ona yaramadı.)

“ Megerem sen şol guşuñ kellesini iyenligin üçin acdar üstün çıgansın.” (BDHE, s.7)

(Meğer sen bu kuşun kellesini yediğin için ejderhan üstün geldin.)

“ Meğerem, Balaca başınıñ özünem bagşı eden su aydımdı.” (Pıragı, s.100)

“ Meğerem şol pursat görünmään göze,
Biziñ aaramıza sokulyaar şeytaan.” (AA, s.112)

“ Megerem sen şol guşuñ kellesini iyenligiñ üçin...” (CD, s.114)

“ Oñ beyik buysancı guurı gep dääldir!
Meğerem ömründe beyle beğençi
Başında geçiryään şeyle köp dääldir...” (AA, s.502)

“ Bu sırlı tarelkalar hakında eşitmedik, megerem yokdur.” (GEY, s.145)

tä/ta “ta ki” “ta”

“ ... Teceniñ, Murgabıñ ayagında tä Horemze, ...” (Ş, s.169 1.K)

“ Tä onuñ husn-ı cemalıña tomaşa gılmayınca gararım yoqdur.” (HG, s.21)

(Ta onun hüsn-i cemalini seyretmeyince kararım yoktur.)

“ Tä ölinçem sınalara doğlı men,
Ene görmekligim güman eyläyin.” (HG, s.14)
(Ta ki ölene kadar vücudu yaralı ben,
Anne gördüğümden şüphe ederim.)
“ Tä, görmesem anı tapman gärarı.” (HG, s.19)
(Ta ki görmesem onu bulmam kararı.)
“ Şu yerde tä Oktyab ‘ revolyutsiyasına çenli türkmenleriñ tugunıñ...” (GEY, s.49)
“ Ogluñız tä divanalıkdan hatırı-perişanlıkdan sahhat....” (An, s.39)
“ Tä ser-u pa peykerim har et, ayırma ışkdan.” (An, s.29)
“ Eşekçi gaçanı tä yerine gelip oturyança
“ Balkandan tä Müñgışlaga çeñli yomut garındaşlar, ...” (Pıragı, s.37)
“ Ol öy içre tä kıyamat yatar sen” (Mn 2, s.28)
“ Tä nepes tendedir, tende can bardır.” (Mn, s.39)
“ Käbil, Zabul, Maÿ hem ülkesi Hindiñ
Çin denizinden tä denzine çen sindiñ.” (TE 7, s.394)
“ Tä özümden rugsat bolyança, duran yerinde cıñkını çıkarman saklanmalı.” (GYO, s.272)
“ Gora denizden tä Hıtaya çenli göçme taypalarıñ imperiyasının döreden halk hökmünde görkezilmegi...” (A.Bekmı/ Anda-ÖTBA, s.178)
“ Tä ki bu dert ile geçer eyyamım.” (Mn, s.40)
“ ....oşol bendini alıp gelgil, täki özüm agzından...” (An, s.201)
“ Täki bizler hem estihaleden gutulgaymız....” (An, s.232)
“ Hastalık şükrüni kılgıl, täki ölmesden burun,”
“ Bir tonna yakın yüki düşürdik.” (TGM, s.106)
“ Kääte sen kalbıma havaadan yakın
Kääte de yaat bolup görünyään maña.” (AA, s.110)

2.3.5.Netice ve İzah İfade Edenler

Ahıram < ahır+hem “nihayet, sonunda, neticede”
“ Ahıram däw yetip, eyeri-de iyipdir.” (CE-BYD, s.8)
(Sonunda dev yetişip eğeri de yemiş.)

ahırda-da < ahır+da da “nihayet, sonunda, neticede”

“ Ahırda-da üç dogan-Yamut Sarı Tekemmämmet birleşip...” (Ä ve OİH, s.21)

(Sonunda üç kardeş olan Yamut, Salır Tekemehmet birleşip...)

belki “belki”

Olasılık ve tereddüt anlamları içerir.

“ - Belkem, gar yagayadı-da (M, s.8)

Not: Belki ve hem edatlarının birleşmesiyle oluşmuştur.

“ Belki nepim deger, sen maña näme aladañ bardıgını aydaysana.” (POHE, s.8)

(Belki faydam dokunur sen bana neler olduğunu söylesene.)

“ Belki, ownuk-uşak söwda ol bisıratı yaltılıkdan halas eder-deyipdir.” (YD, s.8)

(Belki ço’luk çocuk tembellikten kurtulur demiş.)

“ Belki, gayret etcek bolmalıdır?” (ÇBA, s.10)

(Belki gayret edecek olmalıdır.)

“ Belki, munuñ halkınıñ içinden şu zatlara.” (Ş, s.247 1.K)

“ ... belki seññem aytcak zadıñ bardır?” (Ş, s.40 1.K)

“ Belki, sarık obalarına oylanap?” (Ş, s.355 1.K)

“ Edyän işim telek bolaymasın, belki men Mamacan bilen salamlaşma däldirin” (GYO, s.387)

“ Ömrüñde üç yoola beğenseñ şeyle,
Belki, aazam däädir,
Belki, bolyaandır,
Şol beğençi bil mään ötenler veli.” (An, s.504)

“ Belki, senem bir gün çola yer gözlääp,
Gelersiñ gıız bilen salkın güzere.” (AA, s.318)

“ Belki, görenin diyip şol caadılaan gözleri
Her geçemde içimden, vah iinçe ta maa edyään.” (AA, s.74)

“ Belki, oglanlardan bir bilikleri bardır, belki, oları görendirler.” (Pıragı, s.36)

“ Belki, meniñ ahvaalıma düşünmään,
Gııbatkeşler gabahat söz aydyaandır.” (AA, s.10)

“ Yöne weli munuñam beydip oturması bolaymasa? Belki, gayrak etcek bolmalıdır?” (ÇBA, s.10)

bir görse < bir gör+se “Bir de bakmış ki”

“ Bir görse derwiş ata eli guş saqlanda garipdir.” (BOHE, s.1)

(Bir de bakmışki derviş baba elinde kuş ve kafesle içeri girmiş.)

bes

“Bes, helâki canım algan Leyli atlıg yarı şul? (An. s.113)

“Aydadır Magtımgulı, bes pişakârem dogrusı” (Mn. s.113)

diñe

“ Diñe bir özüniñ bähbidini arayan, İl-günüñ bähbidinden bizar “adamlar” oña nämährem görrüpdir:” (MSE, s.7)

“ Magtımgulınıñ sözlerine döredilen aydımlar diñe bir Türkmenistanıñ däl, eysem Özbegistanıñ, Garagalpagıstanıñ, Stavropolıñ, Tataristanın obadır şöherlerinde-de yañlanyar.” (MSE, s.10)

“ Adalatsızlıgı, garıp cepakeşleriñ hukuksızlıgını gözi bilen görüp duran şahır baybilen, garıbıñ arasındakı tapavudı yok etmek bilen dine şeytmek bilen halkı bagta (y) etirip bolcakdıgına düşünipdir.” (MSE, s.7)

dogrudan

“ Doğrudan daa, ağır Didarıñ derdi.
Onı ulı yooldan sovupdır säyği.” (AA, s.776)

“ Doğrudan daa, yalın yaalı çaabıraap,
Yakıp baryaan ıssan çıdamak çetin.” (AA, s.668)

elqıssa “sözün kısası, kısaca”

“ Elqıssa, Garıp can bu sözleri tamam qılgından soñ, patışa...” (Hg, s.6)

(Sözün kısası, Garip can bu sözleri tamamladıktan sonra, padişah...)

“ Elqıssa, patışa bu sözi tamam qıgadan soñ Garıp can patışa garap, Diyarbekirden çıqanıñ sebebini bir-bir beyan qılıp...” (HG, s.7)

(Sözün kısası,padişah sözünü tamamladıktan sonra Garip, padişaha bakıp, Diyarbakır'dan ayrılma sebebini teker teker anlatıp...)

" Elqıssa, aradan üç yıl ötdi." (Hg, s.15)

(Kıcası aradan üç yıl geçti.)

galıberse-de<gal-ı ber-se de "ayrıca"

" Galıberse-de, hut şolar yalı sebepler bilen öz watanını..." (Hocapenes, s.37)

(Ayrıca bu gibi sebeplerden kendi vatanını...)

gepin gısgası <gep+in gısga+sı "sözün kısası"

" Gepiñ gısgası, ol qırq gün diylende dükkanını açıpdır-da..." (POHE, s.10)

(Sözün kısası, kırk gün olduğunda dükkanını açmış.)

görse < gör-se "bakmış ki"

" Görse, öz ayalı ekeni." (CE-Zerkäbil, s.2)

(Bakmış ki, kendi karısıymış.)

halha

" Eğer yatmak isleseñiz,
Halha, yorğan döşek taayın..." (AA, s.324)

" Şuu hütdükde yaap şaapdı bende.
Halha bitirmedik byustam yatır." (AA, s.268)

" Halha, ol Anna Vanna ekdice toqlı yalı gıdırlanıp yör." (ÇBA, s.10)

hatda

" Diñe oba adamları däl, hatda incenerlerde
yer-suw işinde kın gayday uçlarında..." (TM, s.217)

" Hatda entek tanışmaga-da yetişen oqlar." (ÇBA, s.8)

" Günbatar Türkmenistanda bu oyna hatda öylenen yigitler ...de, yaş gelinler de gatnaşıpdır." (GDO, s.34)

"... hökminde suratlandırmaga, hatda munuñ şeyledigine çını bilen..." (GEY, s.28)

" ... onda-da çalara, ilteşyänini hem, hatda köprüden sırtı galtaşmadıgını-da eydip-beydip..." (Ş, s.391 2.K)

" Öl her güne, her gicä, hatda gelen mıhmana-da begenirdi." (Pıragı, s.338)

hawa

“ Hawa, bu har düşen guralларıñ yanından awaman geçip bolonoqdı.” (ÇBA, 25)

(Evet, bu ateş atan silahların yanından av hayvanları geçerdi.)

“ Hawa, dogrusını aytsam pıyada gelipdim-diyipdir.” (CE-İlaman, s.10)

(Evet, doğrusunu söylemem gerekirse yaya geldim.)

“ Hawa, bu har düşen guralларıñ yanında yüreginñ awaman geçip bolanaqdı.” (ÇBA, s.25)

....hemen

“...hemen ekiniñ beyle yanındaqı yaylada öz malın baqıpdırlar.” (Mn, s.23)

(...Ayrıca ekinin diğer yanındaki yaylada kendi mallarına bakmışlardı.)

her ne ki

“ Fırkat, vaslet, her ne ki, - aslın ez huda bildim,” (Mn, s.16)

ine “işte”

“ Gücemal caanımıñ öözi hanı, gıız?
Kanturda gitdi-le, geler ine tiiz.” (AA, s.548)

“ Hoşaal boldı tääze gelen gaavundan!
İne munııñ bolyaa” diydi yaaşulı.
Kääseledi, goydı onı ortada.” (AA, s.642)

“ İne hääzir dañ yıldızın ugradyaan
Yanımda yook şol gözlere esedip.” (AA, s.430)

İne şonda “bunun için”

“ İnde şonda, patışa carçılarına car celemegi emr edipdir.” (POHE, s.4)

(Bunun üzerine, patişah habercilerine bunu ilan etmelerini emretmiş.)

“ İne şonda şazada olarıñ.... guyınıñ çıqalga yerine eltipdir.” (POHE, s.4)

(Bunun üzerine, şehzade onların.... kuyunun çıkışına getirmiştir.)

“ İne şonda, patışa zergärleriñ... çagırıpdır.” (POHE, s.8)

(Bunun üzerine, padişah kuyumcularını....çağırmışdır.)

ine şeylelikle “böylelikle”

“ İne şeylelikle, gızların patışahıñ ulusı oglına niqalap beripdirler.” (POHE, s.9)

(Böyle kızların büyüğünü padişahın büyük oğluna nikahlamışlar.)

kääşgä

“ Kääşğä ulı puşmaan edeniñ bile,
Atılan ok ııza gaydyaan bolsadı.
İlden ötünç sooraap
Hem alkış aydıp,” (AA, s.332)
“ O yerde oobadaş oğlanım baardı...
Vah, uyam bolmadık bolsadı kääşğä!
Belki, biziñ üçiin govuraak boordı...” (AA, s.746)

ki, kim

“ Oşol ruzı ki Mecnun binovadan ayrılıp erdi...” (An, s.85)
“ Emma ki akıllı adamlar-hudanıñ artık gören gulları özleriniñ...” (Pıragı, s.106)
“ Olar ki tütünden peydä bolup erdiler.”(TE 7, s.47)
“ Bu andag wakadır, kim wagty ki Hazretleri resul ekrem selli alla aleÿh...” (TE 7, s.49)
“ Mähräp ki yüzüñ münber.” (Mn, s.3)
“ Cebr etdi Cemşit canına, ki irdi magdankänice,” (Mn, s.38)
“ Emma ravılar andag rovayat kılurlar kim, Bagdat velayatınıñ...” (An, s.27)

onsoñ “ondan sonra”

“ ... ondan soñ yagma ederlerdi.”(GA, s.123)
“ ..., belli bir sÿupet Liniÿasında, kompozision ızıgiderlilikde suratlandıryär, onsoñ şol wakany biz täzeden, has düyga täsirli...” (TE 7, s.362)
“ Onsoñ guş içerik girip, gapasada ganıpdır da yene silkinip welin, onuñ ganatınıñ aşağısından yagut taşı çıkıptır.” (BDHC, s.2)

(Ondan sonra kuş içeri girip, kafese konmuş, tekrar silkinmiş kanatının altından yokut taşı çkmış.)

“ Çay-suv iç, onsoñ bayıñ yanına bile barayarıs.” (GYO, s.127)

onsoñam < onsoñ+hem “ondan sonra da”

İki edatın birleşmesiyle oluşmuştur. “hem” edatı Türkmen Türkçesinde görülen ek halindeki edatlardandır.

“ Onsoñam onuñ örän yatda galgıç hıyrsız yüzi bardı.”(S, s.205 1.K)

“ ... adamlarıñ kapasa salıp, onsoñam gatır goşulan.” (Ş, s.285 1.K)

“ Onsoñam, Hanğulı, yer baarasında,
Menden gatı görme,
Agranam maamla...” (AA, s.664)

“ Onsoñam “ Arınıñ awusını datmadık balıñ gadrını näbisin” diyen sözden...” (TE 7, s.226)

“ Onsoñam olar yalı yere barıp yörmäge elimem begip duranaq-diyiptir.” (POHE, s.11)

(Ondan sonra da böyle yerlere gitmek için isteğim de olmaz demiş.)

onyança da “bu sırada da”

“ Onyança-da yesirlikten halas bolan adamla aydan zatlarını getirip bir yere goyuberipdirler.” (Külbasar, s.15)

(Bu sırada da esirlikten kurtulan insanlar söylenen eşyalarını getirip bir yere bırakmışlar.)

owalı bilen “öncelikle”

“ Ey yigit, owalı bilen sen birmaña ayt...” (TDG, s.477)

“ Owal bilen patışanı görgeysen-diyip aydır erdi.” (HG, s.3)

(Önceliklepadişahı göreceksin-deyip söyledi.)

soñ “sonra”

“ Soñ kel oglan buqı yerde yene geyimini çalşıpdır...” (POHE, s.12)

(Sonra keloğlan gizli yerde elbisesini yine değiştirmiş...)

soñ bolsa < soñ bol-sa “daha sonra”

“ Soñ bolsa onuñ kellesini çapıp, patışa getirip beripdir.” (BDHE, s.7)

(Sonbolsa sonra kellesini kesip, padişaha getirip vermiş.)

soñra “sonra”

“ Soñra”Gelelimiz bäri kesseledik.” Diyip aydasız diydiler.” (H.H, s.19)

(Sonra “Geldiğimizde beri hastaydın” diye söyleyesiniz” dediler.)

şeylelikle < şeyle+lik+de “böylece, böylelikle”

“ Şeyleliklede onuñ yaaşı dööt müñi,

Döör eraanı arkaa atıpi ösüpdir...” (AA, s.50)

“ Şeyleliklede, onam çıkıp çıqarıpdırlar.” (POHE, s.2)

(Böylece onu da çekip çıkarmışlar.)

“... adam hakında dostı hem alada edÿä däldir, şeÿlelikle, ol hemişe doztsuz galÿandır.” (TE 7, s.43)

şol aarada

“ Birden ikää böölündi määreke şol aarada,

Yool berip

Yüñ yaağliklı, çaal saçlı bir ayaala,” (AA, s.192)

“ Şol aarada daağ başında

Yılpıldayaan ışık gördüm.” (AA, s.322)

“ Şol aarada gözden yitdi gül aabılı gözel gıız,

Yüreğime yazıp gitdi.

Çılşırımlı gazalgıız.” (AA, s.86)

şonda < şo+n+da “bunun üzerine”

“ Şonda aglap oturan gız gelip, Cadıgöyüñ edil yagırnısından yüz cöwherlenen gılıcı diyäpdir.” (Külbasar, s.14)

(Bunun üzerine daha önce ağlayan kız gelip büyücünün tam arkasından üstü parlayan kılıcı dayamış.)

şonuñ bilen birlikde<şo+nuñ bilen bir+lik+de “bunun üzerine”

“ Şonuñ bilen birlikde, ol Uzboy meselesini-de çözmelidir.” (Hocapenes, s.33)

(Bunun üzerine Uzboy meselesini de çözmelidir.)

şonuñ üçin <şo+nuñ uç+u+un “bu yüzden”

“ Şonuñ üçin oña “daÿra aÿdımları” – taÿ aÿdımları hem diÿilyär.” (TE, s.21)

“ Şonuñ üçin halk dutara dil bitiryän ussat sazandalara..” (TE 7, s.361)

“ Şonuñ üçin şu getirilen zatları hemmelere deñmiyañ yeter yalı edip, ile paylañ.” (Külbasar, s.16)

(Bu yüzden bu getirilen eşyaları hepinize denk olarak yetecek şekilde paylaşın.)

şonuñ üçinem <şo+nuñ üçin+hem “bunun için de”

Şonuñ üçinem ayalına göwinlik beripdir.” (BDHE, s.5)

(Bunun içinde karısına teselli vermiş.)

“ Şonuñ üçinem ol...” (Kör, s.2)

(Bunun için de o...)

“ Şonuñ üçinem Magtımgulı öz yaşan pacıgalı dövründe arassa ahlak kahda, özini adam suyyan adamıñ kalbınıñ päk bolmalıdıgı hakda dınıvsız pikir yörediptir.” (MSE, s.7)

tehayırı <tey+ahır+ı “sözün kısası”

“ Teyahırı ol ayalda sabır-yanagat qalmandır.” (BDH, s.3)

(Sözün kısası o kadında sabır, kanat kalmamış.)

uzun gepiñ gıysası < uzın gep+in gıysa+sı “uzun lafın kısası”

“ Uzun gepiñ gıysası, qırkıncı günem gelip yetipdir.” (POHE, s.9)

(Uzun lafın kısası, kırk günde gelmiş.)

yagnı “yani”

“ Yagnı oñırsı-bärisi görünmez bir aqmanyan suwdır.” (Ş, s.193)

“ Yangı añırsı-bärisigörünmez bir aqmayan suwdur.” (Ş, s.193)

(Yani öteden beri akmayan görünmez bir sudur.)

yoq, yoqsa

“ Yoq onun garşısına kakası çıkmasa, Garaoglandır Oraz yaglı çıkmasa” (Ş, s.55)

“ Yoğsa yüzüñ görer de aay,

Ööz yüzüne çeker perde.” (AA, s.44)

“ Gadır edip, gülem berdim,

Vah, dumlı duuş göz bolup duur,

Yoğsa ayaan etcek derdim," (AA, s.482)

yogsam <yog+sa+m "halbuki"

" Yoğsam, hem galındı blup, hem yer tutup yatırdı." (ÇBA, s.23)

" Çöwşi etmesek boljak däl, yogsa bu direk çagaragı kül-uşak eder." (TDG, s.523)

" Yoğsam ol yerde küyze satın alar yalı adamhem yoq eken." (Hocapenes, s.39)

(Halbuki orada testi alacak insan da yokmuş.)

" Emmaa haalayaan men ol canaveri,
Yoğsam ol dil bilyään, aañlı aadam dääl."

2.3.6.Benzerlik İfade Edenler

" Naybaşı nohut mı, nabaatdır noğul.
Diyersiñ daaş yoola dökülen çağıl..." (AA, s.562)
(sanki)

göyä "sanki"

" Göyä bir alman, iki bölendek," (HG, s.10)

(Sanki bir almayı ikiye bölmüş gibi.)

" ... bir nagra urdular kim, göyä Israfil sur...?" (An, s.285)

" ... bu suratlarnı görüp, göyä bir suratı-bican boldı ve..." (An, s.29)

" Emma Mecnun hem Leylini görüp, göyä pervana şemine..." (An, s.37)

" Adamlar göyä gaflat ukusında yatan yalıdı." (Pıragı, s.441)

" Togmuş eneden bigüman göyä ki bir benti-seri," (An, s.37)

" Göye bir otlı Lıbası
Egne geyen yalı boldum." (Zelili / ÖBTA, s.174)

" Yagşı meylisden ayrılıp Göye çoban yalı boldum." (Zelili/ÖBTA, s.174)

hamaala

" Ne beyle kään gaytaladın buu sözi?
Hamaala, sendenem asıllı yaalı."
(Sanki, güya)

“ Hamala, ol yılğırıp,
Geçääycek yaalı.” (AA, s.422)

Sumak söz sonu edatlarındandır. Benzerlik ifade eder.

Sumak edatı da benzetme, eşitleme ilişkisini göstermesinin yanında kendinden önceki kelimeden anlaşılan düşünceye karşı olumsuz bakışı anlatır. Sumak, yalın hâldeki isimler, bazen de isimleşen diğer kelimelerle kullanılır.

“ Ejeligim sumak Halnazarlara bakan gıkılıklar gitti.” (TDG, s.481)

“ – şol neçellik sumak bolup yören köne wolatnoy-da” (TDG, s.481)

“ ... ÿol yoldaşına hıÿanat etmegi hiç zatça bilmeÿän, bigaÿtar şekilde berilÿar.” (TE 7, s.30)

Tetelli edatı benzetme, eşitleme ilgisini göstermenin yanında iğrenmek, kötü görmek gibi anlamlar da verir. Bu edat, aslında yalın hâldeki isimler ve şahıs zamirleri ile kullanılır; fakat bunun kullanılışı o kadar yaygın değildir.

“ Asıl sen tetelli adamınıñ gıyan nikası maña gerek däl.” (TDG, s.482)
(gibi)

“ Oba adamları ahır çıdaman,.... matı Muhammedov tetellilere adamlarıñ añın zäherletmeli däl, onı obadan çıkarıp....” (TDG, s.482)

2.3.7.Aksi Halde İfadesi Taşıyanlar

Bolmasa < bol-ma-sa “ aksi halde”

“ Sen şu yerden tizräk git, bolmasa bu işiñ soñı erbet bolar.” (TGM, s.108)

“ Bolmasa men öyden çıqıp gitcek!” (CE-İlaman, s.5)
(Aksi halde ben evi terk ederim.)

gaytam < gayt-a+hem

“ Gaytam ata-enesi: Oglum, ömrümiziñ içinde bir sanı gızımız boldı.” (CE- İlaman, s.7)
(Aksine anne ve babası: Oğlum, hayatımızda bir tane kızımız oldu.)

2.3.8.Gerçi İfadesi Taşıyanlar

ger ki, eger ki

“ Bir nesihat bererem men, ger ki gulak salsañız.” (Mn, s.102)

“ Ger çi, gör, salsa bu yañlıg ene hem cebr-u cepa.” (An, s.33)

“ Eger ki meyl etse tar bizim sarı.” (Mn, s.22)

2.3.9.Eğer İfade Edenler

eger/eger de “eğer, şayet”

“ Eger sen hem bolsañ nerm-ü mılayım,” (Mn, s.113)

“ Eger şol diyilyän kapılar bu töverege-de gelmeli bolayslar.” (GYO, s.51)

“ Eger seyil edip, girsemmen baga
Menş görgeç bogu-bossan örtenir.” (HG, s.9)
(Eğer gezmeye çıkıp, ben bağa girsem
Beni gören bağ ve bostan yanar.)

“ Eger sen bolsan Bagdad’lı
Balam, kimlerden bolar sen?” (HG, s.4)
(Eğer sen olsan Bağdat’lı
Yavrum kimlerden olursun?)

“ Eger bolacak sen resul ummatı,” (Mn 1, s.230)

“ Eger onuñ çep öñ aÿagı yä çep art...” (TE 7, s.41)

“ ...Il üçin sarp eÿlär herne barını,
Eger goÿna çapan kılañ börini, ...” (TE 7, s.197)

“ Eğer yene gövnemese general,
Hücüm etcek!... indi buyruk bermekçi.” (AA, s.752)

“ Eğer tapılmasa şol gara köpük,
Ömuboyı ahmır edip gezmeli.” (AA, s.436)

“ Eğer aaşık bolsañ bir maral gııza,
Gözüñ giice gündiiz onı ağtaryaar.” (AA, s.40)

(ise)

“ Eger hoşvagtçılık birle mırat hasıl kılgıl.” (An, s.181)

“ ... Eger sözi çın bolsa, yoñkı gullukçısumak “ bäş tüsse çıkarıñ salgıdı” diyip...” (TDSİ, s.126)

“ Eger ÿetjek bolsañ ulı derejä,
Hünär öwren hem ılım al ÿadaman.” (TGM, s.405)

“ Eger – de men saña sähelçe şek yetirsem.”(TD 2, s.1)

“ Eger – de, sen meniñ yanıña gatmanagımı isleyän bolsän...” (BDHE,s.5)
(Eğer sen, benim, yanına gelmemi istiyorsan...)

“ Eger – de, şol diyenimi etmeseñ...”(BDHE, s.5)
(Eğer bu dediğimi yapmazsan...)

ger

“ Hiç añlamay zir-u zeber, ger tapsa cezbämden eser,” (Mn, s.38)

“ Bir niçeleriñ aşıga, ger, avı gatıldı.” (Mn 2, s.177)

“ Ger tutmasa haknıñ özi amanda,” (An, s.364)

“ Bendäñem, ger diyseñ : “ nan beeren olsa” “ (Mn)

meğer “meğer”

“Eğer ol şonda daa dımaayaan bolsa,
Belent binaasında gaalardı, meğer.” (AA, s.362)

“ Ondan soñra meger, bolsa Garıp cañ” (HG, s.18)
(Ondan sonra, meğer, olsa Garip can.)

“ Sizler bäri iydi diyrsizler, meger Yusupga” (An, s.233)

şeyed kim

“ İmdi sen iman arz kılay, şayed kim, musulman...” (An,s.321)

2.4.OWNUK BÖLEKLER

“ Görsem, eydilber, cemalıñ ıgtıyarım galmaz a,” (Mn, s.26)

“ Meret Moskwa gitcek diyyardi, Aşgabatda görünyar-a?” (TDG,s.538)

“ – Men, diyyään, o tüki... biziñ yanaral
Onlardan... Bolşevik bolaaymasın, ää?
Näme yılğıryaasıñ? Bolayın men laal.” (AA, s.724)
(Ha!sakın!)

“ Aý, ol kayıl bolmaz yalı iş etmändir.” (TDG, s.542)

“ Haysı bir aydılan zat bolup dur-ayt! Kimkän-ayt ol?” (TDG, s.546)

“ Kimdir, äydyarsiñ. Nazar bardır-da” (TDG, s.534)

“ Dünyäda meniñ bilen söweşer yalı menden däli,menden güyçliär barmıga?” (GA, s.70) (Şüphe.”var mı acaba?)

“...ol halkıñ hakıdasından çıkıp galmalı,unudılmalı-ha däl.” (GEY, s.121)

“ Diyseler: “ Atlan-ha, atlan!” (Mn, s.207)

“ Ünsüñ bölek bolsa-ha “väh” diylen yalı tisginip gidersiñ.” (GYO, s.437)

“ Eğer-de başga isläyan zadı- bolsa-ha bitirerdim diyiptir.” (POHE, s.5)
(Eğer başka bir isteğin olsaydı a yapardım demiş.)

“ Yüzüme-hä aydıyan zadı yok” (GYO, s.82)

“ Yigitler, ine şol Göroglu diyenleri-hä biz bolyarıs” (TDG, s.541)

-em ownuk bölegi hem bağlacından meydana gelmiştir.

“ Yıgımçılarıñ arasında Gurban hem bardı. (TDG, s.542)

“ Hiy dünyäde Uzuk yalı perizat barmıka?” (TDG, s.546)

“ Meniñ iñ oñat göryän oynum küşt oynamak.” (TD, s.277,280)
(Benim en iyi bildiğim oyun satrançtır.)

“ ... öz topragınıñ üstünden mañada şonuñ yalı yer bercek mikä?” (Ş, s.403)
(şüphe)

“ Geñ zat! Ol gızı nirä ökitdilerkä?” (CD, s.81)
(Şüphe bildirir.)

“ Eysen, onda gurallar niräk gidyärkä?” (ÇBA, s.23)
(Şüphe bildirir)

“ Bular şondan hudaydan gorkan yalı gorkyarlar-la” (GYO, s.169)

“ Näme, menlik birişiñ barmı, gızım, çagırırsıñ-la?” (TDG, s.537)

“ Serdar kaka, etişseniz-le!” (Ş, s.2331.K)

“ Ay, oliçmez-le,içse...” (ÇBA, s.13)

(Ay o içmez ya, içse...)

“ – Way, eje-ley! Diyip bagırgan çaga....” (TDG, s.545)

“ ... “Yeri indi bu günki gün bu meseleni göni mañlaydan hücüm etmek bilen çözüp bol caqmı?” (Ş, s.358)

“ Gandıma yazanıñ yadıñdan çıqdı mı?” (V, s.42)

(Gandım’a yazdığın hatırından çıktı mı?)

“ ... Siziñ yadıñızda-oyuñızda yaq mı?” (Kör, s.419)

“ Duz iyen yeriñe beyle qast etme bolarmı?” (Pıragı, s.275)

“- Tatinizi, mamunuzu sesleyersiniz mi?” (TDSİ, s.54)

“ Ey yalgançılar, pıgamberzadanı hem böri iyer mi?” (An, s.218)

“..... ya dänim ganımız bir mi?” (Ş, s.25 1.K)

“ Ulı dövletler öz topragınıñ üstünden mañada şonnuñ yalı yer bercekmikä?”

(şüphe bildirir.)

“ Hol, divana begi diyip yörenleri bar dälmi?” (Pıragı, s.173)

“ Sen rugsatsız girip yörmelimi?” (ÇBA, s.106)

“ Siz şu diyyän terleriñizi gördünizmi?” (Ş, s.193)

“ Buğday nanıñ bolmasa, bugday sözüñ yoqmudı?” (111) (Atasözü)

(Buğday ekmeğin yoksa, bugday dilinde mi yok?)

“ .... şu yigidin elini henizem çözemzor – ov – diyip...” (GYO,s.226)

SONUÇ

"Türkiye Türkçesindeki Edatlarla Türkmen Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı İncelenmesi" adlı bu çalışmamızda, edatların her iki şivedeki ortak ve farklı kullanımlarını inceledik. Çalışmamızda Türkmen Türkçesinde edat olarak kullanılan;ancak ses değişikliği ile veya değişmeden Türkiye Türkçesinde farklı işlevlerde kullanılan kelimelere de rastlanmıştır.(başga, bile, görä, bağlı, hem, artıq, ara v.b) Temel olarak çalışmamız edatlarla ilgili olduğu için "Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır." Demekle edat olarak kullanımı olmadığı ifade edilmektedir.

Çalışmamızda aynı anlamlı bazı edatların, Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde farklı kelimelerle ifade edildiğini de gördük; fakat edatlar Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde kullanılış bakımından büyük farklar göstermemektedir. Bu da Türkçenin sağlam bir yapısı olduğunu ispatlar.

***-am-em**: Türkmen Türkçesinde ekleşmiş haliyle ve kuvvetlendirme anlamında kullanılan edatın Türkiye Türkçesindeki karşılığı –da, -de dir.

***anıteg** : Eski Türkçede kullanılan edat Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

***añrı/añrıq; arqalı** : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***artıq** : q > k ses değişimiyle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

***baağlı**; baaqan; barada; baqa: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***bäri**: Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. Her iki şivede de "beri,-e beri, -den beri şekilleriyle görülmektedir.

***başga**: g > k değişimiyle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

***beyläk** : Bu şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesindeki "böyle" ile aynı kullanılışa sahiptir.

***bile, birle; bilen** : Türkiye Türkçesinde "ile" şeklinde kullanılmaktadır.

***bolsa**: Türkiye Türkçesinde "ise", Türkmen Türkçesinde Doğu Türkçesinin de etkisiyle "ise" anlamında "bolsa" şeklinde kullanılmaktadır.

***burun**; çeñ, çeñli: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***-da, -de**: Her iki şivede de kuvvetlendirme ve bağlama fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

***daşarı**: Türkiye Türkçesinde " –den dışarı" şekliyle seyrek kullanılmaktadır.

***değişli**; dey; tek, tik:Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***değin**: Her iki şivede de kullanılmaktadır.

***deñiç**: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***diyip**: Her iki şivede de cümleleri ana cümleye bağlama amacıyla kullanılır.

***gadar**: g > k değişimi ile her iki şivede de eksiz şekliyle kullanılır.

***garamazdan; garañda**: Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur.

***garşı**: g > k ses değişimi ile Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanılmaktadır.

***gayra; gayrı**: Her iki şivede de "-den gayrı" şekliyle kullanılmaktadır.

***g**ez: g > k değişimi ile Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

***gezek; golay; govrak**: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanımları yoktur.

***görä, görää**: Türkiye Türkçesinde ä > e değişimiyle "görä" şekliyle "nispetle" anlamında kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde "-e göre" şekli bazı kullanımlarda "için" anlamı vermektedir. Bu durum Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

***haqta**: Türkiye Türkçesinde "hakkında" şekliyle kullanılmaktadır.

***hem**: Türkiye Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılan "hem" Türkmen Türkçesinde "-da,-de" kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

***içre**: Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanımı nadirdir.

***ara**: Bu şekliyle kullanılışı Türkiye Türkçesinde yoktur.

***ile; ilä; kere**: Her iki şivede de aynı şekil ve kullanımdadır.

***keyin** : Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. "sonra" şekli kullanılır

***kibi**: Eskiden kullanımına sıkça rastladığımız bu edat, Türkiye Türkçesinde çok nadir kullanılmaktadır.

***layıqlıkta**: Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaz.

***meñzeş; meñzer**: Türkiye Türkçesinde "-e benzer" şekliyle kullanılır. Meñzeş veya meñzer şeklinde bir kullanım görülmemektedir.

***mınasebetli; möçberli**: Türkiye Türkçesinde kullanımlarına rastlanmaz.

***owa**l: "evvel", "-den evvel" şekilleriyle her iki şivede de kullanılmaktadır.

***ozal**: Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaz.

***öñ**: Türkiye Türkçesinde "önce" şekliyle kullanılmaktadır.

***ötri**: Her iki şivede de kullanılmaktadır.

***özge**: Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaz.

***sapar**: Türkiye Türkçesindeki karşılığı "sefer" dir.

***sarı; sayın; sebäpli; seretmezden**: Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

***soñ**: Türkiye Türkçesinde "sonra" şekliyle kullanılmaktadır. "soñ" şekli yoktur.

***soñbaqa; soñam**: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanımına rastlanmaz.

***soñra**: Her iki şivede de aynı şekliyle kullanılmaktadır.

***şekilli**: Türkiye Türkçesi yazı dilinde yoktur. Bunun yerine "gibi" edatı kullanılmaktadır.

***şeyläk**: Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaz.

***tarap**: "-e doğru" anlamında küçük bir ses değişikliğiyle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

***taydan; tayda**: Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaz.

***için**: "için" edatı bizde de aynı şekil ve anlamla kullanılmaktadır; ancak Türkmen Türkçesinde farklı kullanımlara da rastlanmaktadır. Örnek (...olduğu için $\rightarrow$ TT; ... olan için $\rightarrow$ Trkm. T.)

***yalı; yaña; yola, yoola; zerarlı**: Türkiye Türkçesinde kullanılmaz..

Son çekim edatlarından "boyunça, hakkında, tarapında, üstünde" edatları Türkiye Türkçesinde de bazı ses değişikleri ile kullanılmaktadır.

Ünlem edatlarından "ahow, bä-ä, barekella, ura, hövlüm, bes" gibi edatlar Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır."Hanı" haydi anlamıyla değil; "hani" anlamıyla Türkiye Türkçesinde yer almaktadır.

***how-oho; tüveleme**: Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

***neçün kim**: Türkiye Türkçesinde "niçin" şekil ve anlamıyla kullanılmaktadır.

***niçik; ınha, ine; yeri**: Türkiye Türkçesinde bu şekilde kullanılmaz. Türkmen Türkçesinde "peki" anlamındaki "yeri" edatına Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

***bile**: "ile" şekliyle Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

***elqıssa**: Bir ses değişikliğiyle aynı anlamda her iki şivede de kullanılmaktadır.

***däl; yöne;sebäbi; bardı geldi; megerem; ança; ahıram; galıberse de; bir görse; ine; ine şonda; ine şeylelikde; onsoñ; onsoñam; onyança da; teyahırı; sumak; tetelli; gaytam; hamaala**: Bu edatlar bu şekilleriyle Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Türkmen Türkçesinde kullanılan ownuk bölekler Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

KAYNAKÇA

AKIYAVA, Maral, Aşkabat, 1987

ANDALIP, Nurmuhammet Andelip (Halk hikayeleri), Aşgabat, 1992

ÄRNAZAROV, S. Türkmen Dilinde Söyleyiş İşlikler, Aşgabat, 1982

ATAYEV, Nargılıç Cadulu Bägül, Aşgabat,1994

AZIMOW, P. G. SOPIYEV, Y. ÇÖÑÑEYEW, Türkmen Dili, Aşgabat 1962

BEGCANOW, Atamantagan Gämlen Aqabalar Göçülen Yurtlar, Aşgabat, 1992

BEGCANOV, Ämantagan, (Ärsarıbaba ve Onuñ İli Haqında) Hocanepes: Gömlen Akabeler, Göçüleñ Yurtlar, Aşgabat, 1992

BERDİYEW, R. S. KÜRENOW, M. HAMZAYEW, Türkmen Dili, MEB Basımevi, İstanbul 1996

BERKEİYEV, Kakalı, (Türkmen Edebiyatınıñ Tarıhı) Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı Ankara, 1999

BİRAY, Himmet, Mahtumkulu Divanı, KB. Yay., Ankara, 1992

ÇIQIYEW, Ata Geliñ Dostlar Oynalıñ, Aşgabat 1985

ÇARIYAROW, B. Günorta-Günbatar Türki Dillerde İşlik Zamanları, Aşgabat, 1969.

DERYAEV,Hıdır, Vicdan, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı Ankara, 1999

(Helalay Garıp), Türkmen Halk Dessanları

GARRIYEVA, Armangül Kakalı BERKELİYEV, Kakalı SEYİDMIRADOV, (Türkmen Halk Masalları) Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Himmet BİRAY Özel Sayısı Ankara, 1999

Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet BİRAY özel sayısı, Ankara 1999 (Atasözleri için bu kaynaktan yararlanılmıştır.)

HANSER, Oskar Türkmen Manual, Wien, 1977

KARA, Mehmet, Ata ATACANOV'un Şiirleri I, II ; TDK. Yay. Ankara 1997

Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, II Baskı, KBY, Ankara 1989

MAMMEDİEV, Yazmırat, Şapaq 1 ve 2, 1.k, 1980, 2.k. 1991 Aşkabat.

MEHMEDİYEW, Yazmırat, Çınar Boy Alyar, Aşgabat, 1985

MELAYEV, H. Mengün, Aşgabat, 1990

MEREDOVA, Gülşat Türkmen Edebiyatı 7, MEB Basımevi, İstanbul, 1997

MUHAMMEDBERDİYEV, K. B. Y. ORAZKLIÇEW, Türkmenistanıñ Tarıhında Materiallar, Ankara, 1997

Türkmen Halq Dessanları III, (Näzdepe), Aşgabat, 1993

NEPESOV, Övezdurdı Pıragı, Aşgabat 1994

ÖRÄYEV, Arazbay, Geçmişten Eşidilyeñ Yañ, Aşgabat, 1992

SARI, Berdi Dr. Nurcan GÜDER; Türkmencenin Grameri (II) (Morfologiya-Şekil Bilgisi), Ankara, 1998

SPORŞÇIKOV, Cem, Yedi Davager, Aşgabat 1994

TAGANOV, Şamırat, Gara Yılgınıñ Oglı 2. Kitap Aşgabat, 1982

TEKİN, Talat, M. ÖLMEZ, E. CEYLAN, Z. ÖLMEZ, S. EKER; Türkmence-Türkçe Sözlük, Ankara, 1997

Türkmenistan Kinematografiyacilar Birleşigi, Maktımgulı Saylanan Eserler, Aşgabat, 1993

Göroglı, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Magtımgulı Adındaqı Dilve Edebiyat Istitutı, Aşgabat, 1990

(Patışanıñ Oglı Haqda Erteki) Mustafa Bülent TÜRKOĞLU, Cadulu Bägül, Oraz YAGMIR Magtımgulınama, Aşgabat, 1992

(Bir Derwüş Haqda Erteki) (Cuma Kutay, Cadulu Bägül, Türk Halk Ertekileri) Türkmen Diliniñ Sözlügi, Türkmenistan SSR/Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi Institutı, Aşgabat 1962

(Hayvanlar Haqında Ertekiler), AG (Aqmaq Gurbaga), BGU (Baqañız Gazanda Uzalar),

EİYHB (Esiniñ İki Yagıdan Halas Bolşı), CE (Cadılı Ertekiler), BYD (Baytaldan

Yeñlen Döw) Zekäkil, İlaman, (Külbasar)

Türkmenistanıñ Prezıdentınıñ Yanındagı Ilım we Tehnıka Baradakı Yakarı Geñeş Magtımgulı Adındaki Dil we Edebiyat Istıtutı, Türkmen Diliniñ Garmmatikası, Morfologiya, Aşgabat, 1999

ÖZGEÇMİŞ

Adı, soyadı :	Özgür Semih BERKİL
Ana adı:	Kadriye BERKİL
Baba adı:	Mehmet BERKİL
Doğum yeri ve tarihi:	Denizli/ 20.12.1976
Lisans eğitimi ve mezuniyet tarihi:	Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği 05.07.1999
Çalıştığı yer ve adresi:	Hacı Hasan Ali Kömürcüoğlu İlköğretim Okulu DENİZLİ/Merkez
Aldığı belgeler:	T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 9O Saatlik Bilgisayar Kullanımı Kursu Başarı Belgesi, Milli Eğitim Bakanlığı Öğrenci Kişisel Gelişim (rehberlik) Kursu Tamamlama Belgesi
Mesleki etkinlikleri:	Tiyatro, OGYE (Okul Geliştirme ve Yönetim Ekibi) Üyesi